

Tartalom

LVII. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

2003. DECEMBER

NAGY GÁSPÁR: Utókor (11); Utókor (12)	3
GERGELY ÁGNES: Rekvium egy évszázadért	8
JÓKAI ANNA: Felismerés	11
BÁNKI ÉVA: Hetedhétországban	12
ÁGH ISTVÁN: Gyerekálom; Gyalogút; Szemfényvesztés	21
TÓZSÉR ÁRPÁD: Euphorboszról egyébként azt beszél; Prótesziláosz.....	23
IVAN BUNYIN: Aglaja (Fordította: Szóke Katalin)	25
SZÓKE KATALIN: A szerelem és halál vonzásában (Ivan Bunyin alkotói útja)	32
TANDORI DEZSŐ: Kis Témakör: A Nagy Helyzet; A tűz testcsont	39
FOGARASSY MIKLÓS: 'Meglódít valami, aztán hajrá és jaj' (Tandori Dezső: Zabkeselyű)	47
ACSAI ROLAND: „...ha a költészettel élsz” (Tandori Dezső: „Hol élsz te?”)	52
TÓTH ÁKOS: A szabad-iskola-kerülő (Tandori Dezső: „Hol élsz te?”)	55

TANULMÁNY

MISKOLCZY AMBRUS: „Szabadság, szerelem” – a csillagok jegyében (Gyulay Lajos és Petőfi Sándor találkozására)	60
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Ezredváltó, sűrű évek	79

KRITIKA

VASY GÉZA: Szegedi Don Quijote (Petri Csathó Ferenc: Kődoboz)	91
FÜZI LÁSZLÓ: A Márai-kutatás legújabb eredményei (Fried István és Lőrinczy Huba újabb könyvei)	96
<i>„A Tisza-parton mit keresek?”</i>	
HOLLÓSI ZSOLT: „A tűzzománcnak mágikus hatása van” (Beszélgetés Papp György képzőművésszel) ..	100
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MAURITS FERENC festményei Tandori Dezsőről
a 38. és az 59. oldalon

PAPP GYÖRGY munkái a 7., 10., 20., 24., 78. és a 95. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

VADAI ISTVÁN: Az albatroszok fészekrakása
(Egy Kosztolányi-vers utóélete)

NAGY GÁSPÁR

Utókor (11)

*Nyugtalan lesz a tenger,
kedvesem, ha mindig csak
hazafelé... Ithakára gondolsz,
jobb beletörődni abba,
hogy elmúlunk itt, mint a
füvön lelt reggeli harmat,
ha megsimogatja a fény,
amint a szigetek mögül
rendre álmosan előbukik
egy másNAPos korong
formájú izzó parázs-fej,
mely hozzád hasonlóan
delejes testem körül bolyong...
és ezen csábos szavak után
szemeim dörzsölni kezdtem
és mindkét zúgó fülem
ugyancsak jól hegyeztem
mert „a fehérkarú Nauszika
énekelni kezdett”, ahogy
ezt egy királylány teheti:
szertelenül és kihívóan,
bár hangja valós értékét
én föl nem foghatom,
csak álomi szépségét,
amint frissen mosott
ruháitól szabadulni látszott,*

*vagy csak a tenger felől
támadt cinkos jó fuvallat
göngyölgette ki előttem,
vakulni indult szemeim előtt,
aki álmában is partra vetődött,
elcsigázott, tegnap még
Odüsszeusz nevű férfi valék:
tehát messzire elkóborolt,
és időnként az istenek
irgalmából s kegyéből
ködbe vesző, láthatatlan vándor,
ki csak nyomorult irháját
mentené a viszontagságos
jelenben, de most bizony
bevallhatóan hebegve ámul
az eléje tévedt káprázaton,
merthogy épp eleget járt-kelt,
csavargott fényes bulvárokon,
s kóborolt sötét sikátorokban,
de főleg képzeletében lett
rettentő kalandokra éhes,
fölmálházott, elszánt utazó,
s lám, Nauszikaa mindig
a legváratlanabb helyen
és pillanatban bukkant föl
előtte, mindig szembe jön,
és mosolyog rá sejtelmesen...
de nem mert szemébe nézni,
sosem, mert talán hitte is
rendületlenül, hogy várja
a ködökön túl mégis Ithaka...
őrizte még szemei mögött,
legbelül azt a képet...
és Naszia hercegnő lépett
Nauszikaa helyébe,
mintha a meghosszabbított világ
jelentette volna be magát*

*valami előkelő szállodába,
mondjuk utószezonban,
levélhullató, álmos fürdőhelyen,
de a szeszélyes-szép Naszia már
a mohó utókorra spekulált,
ezért mobilja állandóan fülelt,
majd különös jeleket adott,
de Odüsszeusz már döntött
és búcsúzott is: – csók Naszia
hercegnő, ég veled Nauszikaa
királynő, mert lám, valami
mégiscsak hazafelé von,
bár ti tudjátok titkomat,
a keserű valót: Odüsszeusz,
ha egyszer véletlen hazaér is,
már rég nem az, aki volt...*

Utókor (12)

*De gyönyörű lesz majd
a visszatérés, ha nem is
a napfényes Ithakába...
most szépen elgondolom,
hogy a világ túlvégéről
jövök hozzátok, drágáim,
szakállasan és sírsoványan,
vagy még az emlékezet
előtti szűz időkből,
hetykén és fiatalon,
és zavartan porolom
magamról az anyaföldet,
s leverem a csillag-
szemétként szitáló
időtlen meteorport...,
és úgy, mint a
szeretetre sóvár,*

küszöbre kitett
árva gyermek,
pólyáló nagy
havakat képzelek,
s kéken-csikorgón
becéző fagyot,
meg éppen egy
szentkarácsonyestét
mikor hozzátok
végre betoppanok...
még a helyem se húlt ki,
csak a félig ivott kávé...
míg az asztal sarkán évekig
tömény szurokká nemesedve
hűséggel várt és várakozott,
mert messze földön híres
koffein-émlékezete nem
feledte: aki innen elmegy,
az ritkán lesz visszatérő,
gonddal terített asztalnál
újra régi kedves vendég,
s pont ezen a szép,
áldott karácsonyestén
gyöngül el úgy a szíve...
hogy a boldogságtól forró
könnye hirtelen kicsordul,
mert a sohase vágyott,
ilyen-olyan utókorából
csak a sűrűn szitáló porból
csillogó szövetébe írva
jelként marad ott majd
két emberforma lábnyom...
azt mondja: talán a költő,
talán az apostol János
ott az asztalnál, ahogy
egymás mellett ültek,
mikor már mindenütt

*angyalok lepték el a várost,
s a krónikák szerint ide
aztán könnyen berepültek,
„Ne szóval és nyelvvel
szeresetek,
hanem tettel és igazsággal!”
talán mindketten mondták,
egyszerre, de mintha csak
valami visszhang ütődne
vissza, vagy egyszercsak
mintha még éjfél előtt egy
ismerős dallamú harang
kondulna hosszan az éjben,
kérdzem is: hát megszületett?
Istenem, lehet hogy mégis
végleg hazaértem?*

GERGELY ÁGNES

Rekviem egy évszázadért

Mind, mind alusznak a dombon.
(Edgar Lee Masters)

*Hol van György, Ottó, Miklós, Imre és Péter?
Aki honvágyát az izzó afrikai kutakba is belefúrta?
Aki az önérzetből összetákolta angol mondatoktól
a magyar népdalig emelkedett?
Aki Toulouse-Lautrec-i széles fekete kalapban, piros
sálban álmodta, hogy megírja a nagy regényt
az emigrációról?
Aki elbeszélte szétroncsolt ifjúságunkat és a lányok
átnedvesedett fehéreneműjét?
Aki a piszkos mélyből halálba vonzódott a tisztaságért?
Mind, mind alusznak a dombon.*

*Hol van Sára, Erzsébet, Ágnes, Eszter és Zsuzsanna?
Aki a tajgáról megkettőzött bátorsággal hazajött
elgyávulni?
Aki azt kiáltozta: „Szeretlek!”, és a rémülettől
rémülten okádott?
Aki keményhúsú érzékenységgel tudta minden örületnek
a végét?
Aki az utolsó utáni percben tanult megbocsátani?
Aki lekurvázta a másikat, mert bement meginni
azt a whiskyt?
Mind alusznak, alusznak a dombon.*

*Hol van a homok és a roncs,
a haza és a mélység,
a széles fekete kalap és a népdal,
hol vannak a mondatok és a nedvek,
a nagy regény és Toulouse-Lautrec Párizsa,*

*hol van a leányszobák vágyakozása,
hol a kutak és hol a tisztaság,
a lobogó piros sál és az emigráció?
Mind, mind alusznak, alusznak a dombon.*

*Hol a bátorság és a keménység,
hol a „konyec” azon a közeli tajgán,
az utolsó perc, a megbocsátás,
az okádék, a kurvaság,
hol az érzékenység és a whisky
vagy a pálinka, hol a „szeretlek”,
a pillanat és a kiáltozás,
és amin végül bemennek, hol az ajtó?
Mind, mind alusznak, alusznak, alusznak a dombon.*

*Hol van Fábán, az öreg suszter, a szép magyar
bajuszával?
Aki lekurvázta a másikat, mert bement meginni
azt a whiskyt?
Mind alusznak, alusznak a dombon.*

*Hol van a homok és a roncs,
a haza és a mélység,
a széles fekete kalap és a népdal,
hol vannak a mondatok és a nedvek,
a nagy regény és Toulouse-Lautrec Párizsa,
hol van a leányszobák vágyakozása,
hol a kutak és hol a tisztaság,
a lobogó piros sál és az emigráció?
Mind, mind alusznak, alusznak a dombon.*

*Hol a bátorság és a keménység,
hol a „konyec” azon a közeli tajgán,
az utolsó perc, a megbocsátás,
az okádék, a kurvaság,
hol az érzékenység és a whisky
vagy a pálinka, hol a „Szeretlek”,*

*a pillanat és a kiáltozás,
és amin végül bemennek, hol az ajtó?
Mind, mind alusznak, alusznak, alusznak a dombon.*

*Hol van Fábián, az öreg suszter, a szép magyar
bajuszával?*

*Hol a napfényszínű ház, a sötét léckerítés?
Hát a sebészprofesszor, aki nyombélfekélyt operált
már az első háború után?
És a szekér, a hosszú, hosszú kövesúton?
A szekér meg a sok kő, ami szétrázta a sebet?*

JÓKAI ANNA

Felismerés^{*}

Gergely Ágnes születésnapjára

*Neked a bedeszkázott ablak.
Nekem egy kulcsrazárt szoba.
A jelen mulandó.
A múlt nem múlik el soha.
Vékony páncélt adott az Isten –
de a kard erős, hogy segítsen.
A versed szétveri az árnyat.
Nehéz volt.
Megcsináltad.*

^{*} Elhangzott a Fészek Klubban, 2003. október 8-án, a születésnap ünnepségen.

BÁNKI ÉVA

Hetedhétországban*

Míg elbeszélésemben évtizedeket töltöttem föld alatti börtönökben, a líceumhoz egyre kevesebb lett a türelmem. Reménytelen folyosókon baktattam, kezdődött a tornaóra, a szlovákóra, a matematika, felvettük a kabátunkat, mentünk tovább, valahova megérkeztünk, letettük a táskánkat, letettük a kabátunkat. Túl voltunk a Petőfi Sándor szavalóversenyen, Zalán tanár úr engem mint nemzeti kiközösítettet, a legutolsó sorba ültetett, remélem, Imre, itt már nem hallasz olyasmit, ami felpiszkálja a humorérzékedet. Semmit sem találtam. Arra a madárhangos hajnalra gondoltam, amikor biztos voltam benne, egy-két év, és Böbével leszek Párizsban. Az ellenséghez húzol, mondta gúnyosan Zalán tanár úr. De novemberben már nem volt hova húznom, nem volt miért vágyakoznom, tudtam, nem érdemlem meg, hogy tanuljak, éreztem, mindenben bűnös vagyok, mindent elrontottam. Hallottam, hogy Böbe meséli a Bujdosó-ház konyhájában, esküszöm, Károly bácsi, ez a gyerek még a szoknyámat se emelhette fel.

Míg Zalán tanár úr búsult, és Petőfi maradék csapatai keringtek a szibériai börtönökben, anyuska is minden idejét a tanulásnak szentelte. Nem akarom, hogy Prágában kijátsszanak, mondta, csak azért tanulok csehül, mondta, hogy értsem a legújabb földtörvényeket. Mert anyuska félt, hogy Masaryk egy parcellácskát elragad tőlünk, és félt, hogy a bátyámat elviszik Prága mellé katonának. A visszatért Jozef Hálekkal kérvényeket íratott, hogy ifj. Torma Bélával (105 hold), akinek apja a paraszti önszerveződés, a haladás mártírja, bátyja pedig az imperialisták háborújának áldozata, gyakoroljon a csehszlovák állam méltányosságot. Anyuska Jozef válla fölé hajolt, mikor silabizálták a választ, Jozef nem tudott jól magyarul, anyuska nem tudott eléggé csehül, de megjött a felmentés, mondták boldogan. Az Első Köztársaság anyuska köztársasága volt. Galánta mellett kaptunk még egy darabka földet az Esterházy uradalomból, a parasztkéz újra olcsó lett, volt kivel megművelni a földjeinket, és a köztársaság – ez aztán megnyugtatta anyuskát – illő gyanúval tekintett minden magyar paraszti önszerveződésre. Nem kell a gépkölcsönző-állomás, mondta, és bármilyen rossz nyár volt 21-ben, 22-ben, a mi földünkbe az ősök mintha aranyat rejtettek volna. A gondolatokból, az álmokból is mind búzaszemek lettek.

Untam már ezeket a leckéket, untam ezeket a búzaszemeket, és megbotránkoztattam a pozsonyi papot is, mikor megkérdeztem, miért nem fogadta el az

* Részlet a 2004. márciusában megjelenő *Esőváros* c. regényből.

Úr Káin áldozatát, hiszen, ha egy kis szíve van, tudhatta volna, mi lesz belőle. A pap megrökönyödött, ha van egy kis szíved, mondta, tudhatnád, ha ilyesmit kérdezel, micsoda csalódást érez édesanyád. Volt szívem, ezért éreztem, hogy ő már évekkkel ezelőtt csalódott bennem, és tudtam, már csak makacsságból taníttat. A dac olyan, mint a bűn, mondta a pap, és én rugdostam a régi gesztenyéket a pozsonyi parkokban, és éreztem, bárhova rúgom, mindig elém pördül ugyanaz. Mindig ugyanaz, mindig ugyanaz, ledobtam a táskámat egy fa mellé, benne a könyveket, a tolltartót, amiből már elvesztettem a ceruzáimat. Mindenből hiányzik valami, gondoltam, jó lenne, ha velem együtt elveszne Bratislava. Rugdaltam a fasorban a gesztenyét, és mikor megfordultam, észrevettem, hogy egy bokor alól előfut egy árnyék, és odaszalad a fához, ahova ledobtam az iskolatáskámat. Düh és kíváncsiság hajtott a cigánylány után, futottam utána, lendületemben lesodortam a sétányról, a lány köhögött, elbotlott, én is elbotlottam a lábában. Hogy megüthette magát, gondoltam zavartan, de a lány csak nevetett rám.

Na, hogy hívnak, kérdezte. Meghökkenem a magabiztosságán, de a lány csak nevetett, felhorzsolta a térdét, sáros lett a szoknyája, csúnya kis cigánylány, gondoltam, ráncos az arca, pedig még gyerek. De csiklandozott a nevetése, hirtelen nem is értettem, mit akar tőlem, hogy elkapjam vagy hogy elszaladhasson a táskámmal. Hány éves vagy, kérdeztem. A lány úgy nevetett, mintha azt kérdeztem volna, Wilson Mesto merre van, őt se a nevek, se a kora, se Wilson Mesto nem érdekelték. Kérte, adjak valamit kenyérre, de ha nem adok, legalább sétálgassak vele. A súlyommal még félig ránehezedtem, de csak nevetett, mit loptál eddig, kérdeztem. Sétáljunk egyet, mondta a lány, mért nem sétálunk egyet, kérdezte, pedig még nem húztam el a szoknyájáról a térdem. Most már én is nevettem, hisz ez lenne a Zalán tanár úr szívéhez illő látomás, gondoltam, Párizsról álmodozva, egy ráncos cigánylánnyal sétálgatok Pozsony közparkjaiban. De most nincs sehol rendőr, mondta a lány, mintha a sétálgatástól csak a közrend tarthatna vissza.

Sokféle világ van, gondoltam, míg sétáltunk együtt, és a lány vidáman belekacagott az arcomba. Rajtam líceumi egyenruha, a cigánylányon rózsás, sáros szoknya, cipő nem is volt a lábán. Talán az elveszett Magyarországnál is jobban fájunk a sétálgató öreguraknak, gondoltam, ahogy séta közben vizsgáltam a megrökönyödött pofaszakállakat, csak egyetlen egy öregúr volt, akinek nevetés csillant a szemében. Mit loptál eddig, kérdeztem jó hangosan, hogy a szakállasok is hallják, de a lány nevetett, és elmondta, ma igazából csak sétálgatni szeretett volna, ahogy ránéztem, már tudtam is, hogy ez az igazság. De nini, ott az a fiú, őt majd megnevettetem, gondolta. Most már én is vele nevettem, a szentem napja novemberben van, mesélte, ilyenkor, ha bemegyek egy városba, nem lát meg egyetlen rendőr sem. Kérdeztem, ki az ő szentje, de a lány, akit magamban Manókának hívtam, nem emlékezett. Mikor hátramaradtam, lát-

tam, mint a barázdált kő, olyan a talpa, de a körme rózsaszín, mint a csecsemőknek.

És a szent jól őrködött, mert nem látott meg bennünket egyetlen rendőr sem. Tilos egy szegény cigánynak bejönni ide, magyarázta a lány, manókásan elfintorította az orrát, és megkért, hogy a városból kifelé menet vegyünk valami édességet. Vettünk is, az üzletben a segéd még csak nem is nézett a szemembe. Eltűnök a földről, gondoltam, anyuska majd misét mondat értem, utána átíratja a bátyám nevére a földjeimet, Manóka úgy kuncogott, olyan éhes és kortalan volt a nevenincs szent védelmében, mint aki erősebb és szilárdabb, mint a háború, a zászlók, a múlt, az ígéretetek. Manóka nem ismert múltat vagy jövőt, a cselekedetek az ő világában soha nem értek véget, most megyek, most csinálom, mondta Manóka, beszédének varázsa erősebb volt a füstszagnál is, ami körüllegte a ruháit.

Baktattam Manókával a csehszlovák államot és Magyarországot elválasztó határsávban, a Ligetfalu határában hozzánk csapódó többi cigánnyal hallgattam az örökös jelenről szóló történeteket, most végre elvesztettem mindent, jutott eszembe. A Burg a régi uradalmi világban egy tisztiszállás volt, a tornyocskás ablakokból a régi gazdatiszt nézett végig a szántókon, de a határsávban nem volt szükség gazdatisztra és szántókra, a cselédszállások putrikká változtak, mögöttük húzódtak a Csehszlovákiát az új Magyarországtól elválasztó drótakadályok. A csehek békések, mondták, nem zavarnak el senkit, csak nem szabad ingerelni őket, éjszaka annyira félnek, hogy egymagukban lövöldöznek a levegőbe. Így halt meg Manóka nagyapja, mesélték, körülnézett volna a magyarországi éjszakában, de az egyik cseh belelőtt a sötétségbe, a mocorgásba. En is féltem, hogy a sötétben beleszaladunk az ijedős határőrökbe, de míg sajnálkoztunk szegény nagyapán, elértük a Burgot és a kunyhókat. Itt tüzet sem lehet gyújtani, magyarázta, mint valami ápoló vagy állatszelídítő, az egyik bátya, mert ha tüzet látnak, a határőrök attól is ijedeznek. Egy idő múlva már éreztem a talpamban a suttogásokat és az árnyakat, lépdeltem a kunyhók felé Manóka kezét fogva. Büszkébb voltam, mint Huckleberry Finn, hisz én egy lánnyal léptem át az ismeretlenbe.

A régi tisztiház földes padlóján aludtunk, de nem bántott a föld nedves közelsége, a sírgödör-szag, Manóka magyarul és cigányul mesélgetve belealudta magát a karomba. Csak hajnalban láttam, hogy az igazi bátyók és nénék nem is laknak a romossá lett tisztiházban. Láttam az ablakból, hogy a bányadit fényben fiatalasszonyok suhognak, fiatal férfiak szöveget kalapálnak, egy zombék mögül vidám lónyerítést hallottam, mit eszünk, mit eszünk, ugrált Manóka. Engedelmesen pénzt kerestem a zsebemben, hogy egy napos feleségemről gondoskodhassam. De már nem volt pénzem, üres volt a zsebem, éjszaka valaki még az irataimat is kilopta. Nem a cigányok lopnak, sivalkodott Manóka a karomban. Most láttam, hogy a kitorrt ablakú tisztiházban nincsenek cigányok,

mellettem egy munkászubbonyos férfi ágaskodott, pesti vagyok, mondta, mintha ez foglalkozás lenne itt. Kerestem a tolvajt a torzonborz arcok között, de az emberek a rongyokon heverve kiköptek a földre, mindenki mondott valamit magáról, volt közöttük egy vöröskatona, egy szökött holdkóros a nyitrai elmeógyógyintézetből, egy cirkuszi tűznyelő, aki irtózott a tűztől, mindenki története szórakoztatott, a sok történetből egy kicsit jóllaktam. Vajon most milyen óra megy a líceumban, tudni akartam, de az órát se találtam. Ahogy forgolódtam térden állva, megláttam azt a holland matrózt, aki együtt ült a fogdában a bátyámmal. Lehet, hogy a hollandnak emlékezetkiesése volt, nem tudta, hogyan került a háború elején Magyarországra, de úgy látszik, meggyógyult, mert vigyorogva mutatta fel a kártyákat. Majd makaóznunk, mondtam, de előbb körbejárom a házat. A padlásan egy öregasszony lakott, Tante Marie, ő német-szláv keveréknyelven hadovázott, azt magyarázta, a gazdái rábízták a házat, itt kell maradnia a betörők között is. De hol van ez a ház, néni, kérdeztem németül. Hát, fiacskám, nem tudod, hogy Kőszegen, mondta, és felalá járkálva siratta a gazdáit.

Végül is Manóka apjánál ettünk valamit. A cselédszállás földjén ült, mellette a felesége, mögöttük fázósan összehúzódva a gyerekek, az öreg belenyúlt az ujjával a fazékba, és belecsúsztatott a számba egy darab krumplit. Egy szelídített gólya élt velük, a legtöbb helyet ő foglalta el a cselédházban, tavasszal a párja nélkül jött a tisztiházhoz, mesélte az öreg, magyar gólya, addig búslakodott, amíg kitört a lába. Nevettem én is szegény gólyát, aki most a cigányokkal éhez, te hozhatnál neki valami búzát, mondta az öregasszony, mert ha éhes, szemtelen lesz, és belecsíp a gyerekekbe. Szerettem volna tudni, hogy az öregek miből élnek, miből akarják etetni tavasszal a gólyákat és a gyerekeket, de az öreg csak az örökös jelen idővel felelt: tippant szedünk, gyógyítunk, kereskedünk, teknőt adunk el. De most nem adtak el teknőket, nem gyógyítottak, nem szedtek tippant (bármi legyen az), a földön ültek és mind betegek voltak. A tippant az tippant, mondogatták. Te mit csinálsz itt, kérdezte az öreg, Manóka átfogta a vállam, csak sétálgat velem, felelte, olyan könnyű volt, olyan soványság, hogy csak a teste melegéből éreztem, hogy rám nehezedik.

Nem mehetek vissza, mondtam az öregnek, és ölembe véve Manókát, melegengettem tenyérrel a talpacskáit. Manókának játékbaba-lábai voltak, mint a japán regényhősnőknek, de Manóka nem olvasott regényeket, és nem hord cipőt sem, mesélte az apja, volt cipője, de azt odaadták a nagyoknak, az egészségeseknek. Soha nem láttam meg azt a lányt, aki Manóka cipőjét hordta a lábán. Mezítláb, szép magas lányok suhogtak a ház körül, olyan büszkék voltak, mintha csak kalapokat jöttek volna próbálgatni a Határsávban. Ők később is átnéztek rajtam, elfordították a fejüket, ha köszöntem nekik. Nekik nincs folyásuk, mondta Manóka, ezek a lányok nem laknak másokkal a Burgban, csak később tudtam meg, hogy a cigányok, mint az ószövetségi zsidók, a vérfolyá-

sos nőktől vallásosan irtóznak. Manókának gyakran vérzett az öle, az orra, és nemcsak az arcocskája volt ráncos, hanem a hasa, a combja is. Te egy kis-majom vagy, mondtam Manókának, a lány nevetett, hozzám simult boldogan, védelmezőn, mintha Manóka csak a kutyánk, Hattyú lenne, akire rábukkan-tam a Határsávban. Felforgattam a kunyhókat, hogy egy bőrdarabot, vasta-gabb rongyot találjak, cipőt csinálok neked, mondtam Manókának, de Ma-nóka elkomorodott, nem kell a papucs, kiabálta, én az öledben jövök-megyek mindenhova, sikoltozta. Egy talált túvel rongyokat, bőroket öltöttem egy-másra, megcsókoltam Manóka lábait, mikor bebugyoláltam, most már futkos-hatsz, mondtam. De elég volt átmennie a másik szobába, elég volt megmele-gednie valahol, hogy otffejtse a nagy kinnal összeöltögetett bőrdarabot. Még számon tartottam a napokat, miért nem ügyelsz rá, mondtam, mit fogsz csi-nálni, ha december lesz. Rongyokból új kapcát csináltam, Manóka az új kapcá-ban bicegve futni kezdett, a kapca leoldódott, Manóka észre se vette, futkosott a gólya elől nevetve.

Ahogy a cigányok a tárgyakkal, úgy bánnak a mesehősök a céljaikkal, gon-doltam. Elbűvöltek a legkisebb cigányfiúk a mesékben, akik elindultak egy hercegnőért, már túljutottak minden akadályon, túljutottak a mese nehezén, már átkeltek az óceánon, de megdühödven egy mellékszereplőre, belevágták a bicskájukat, vagy elunták magukat, és az üveghegyről szépen hazatértek. De a család se törődött a szegény hercegnőkkel, mikor a fiú hazatért, hercegnő nél-kül is nagy mulatságot csaptak. Nevettem a mesélőkkel, miért lett János vitéz öngyilkos, jutott eszembe az a mese, amelyikben nevelkedtem. A legkisebb lány elindult, hogy megkeressen valami csodafüvet, amire az Erdőszéli Szűz-anya megkérte, megy-megy a leány a rengeteg erdőben, meglát egy vitéz ci-gánylegényt, elkezdődik a mese közepén egy másik mese, egyetlen hallgató, maga a mesélő se veszi észre, hogy a csodafű elveszett, a lány csak megy tovább a vitéz cigánylegénnyel, mennek-mendegélnek kézenfogva, és ott találják ma-gukat egy harmadik mesében. Talán így kell élni, gondoltam. Volt valaha Ma-gyarország, és ma itt járnak a cseh határőrök ötszáz méterre. És mi történt a háborúban, mi történt Magyarországgal, kérdeztem a mesélőket. Hát mi tör-tént, mondták, az emberek jöttek-mentek, megismertük az idehurcolt szerbe-ket, erre jártak a németek, az olaszok és a franciák. És aztán idejöttek a csehek. Aurél tábornok annyit lövöldözött, hogy azt hittük, megsüketülünk. És aztán a cséplőgép felrobbant, gondoltam, és átsétáltunk egyik történetből a másikba, ott találtuk magunkat egy másik világban. Mentek-mendegéltek a hősök kézen fogva.

Én Manókát a hátamon vittem, hiszen a havas földtől kisebesedett a lába. Sétáltunk, sétálgattunk, nekem fekély támadt a hónom alatt, aztán fekély tá-madt a térdhajlásaimban, már fekélyek borítanak, gondoltam, mint a lövész-árkokban a katonákat. Csak a bátyám füzetét, az Angolkönyvet őriztem, azt

se bántam, ha a holland, a volt vöröskatona vagy a volt tűznyelő kilopja a többi könyvet a táskámból. Talán már új neve lett Bratislavanak, gondoltam, talán pár nap alatt új tantárgyakat vezettek be a líceumban. Manóka fázott a fűtetlen szobában a rongyokon, a testemen aludt, én meg az ő szívében alszom, és hallgattam, ahogy kalimpál a vállamon a szívdobogása. A fekélyek álmomban is fájtak. Sajnáltam Miklóst, akinek nem lehetett Manókája, sajnáltam apuskát, aki egyedül hever a sírgödörben, a saját lövészárkában. Felébredtünk, a bátyók után néha meglátogattuk Tante Marie-t, jöttem a kisasszonnyal, mondtam németül, ilyenkor az öregasszony elkezdte Manóka selymes haját kifésülni, ő se bánja, hogy véget ért minden más történet, gondoltam. Tetvesek és rühesek voltunk mind, Manóka, a bátyák és a nénék, a suhogós cigánylányok, a holland és persze Tante Marie is.

Eltelt a karácsony, a Burgban senki sem ünnepelt, nem ünnepeltem én sem, csak hallgattam a meséről mesére járó, majd elégedetten hazatérő mesehősöket, éjszaka a halottaimhoz húzódtam, de nem csapott le rám az istennyila mégsem. Már éjszaka se vettem le a cipőmet, féltem, hogy ellopják tőlem, már nem számoltam a napokat, és nem szellőztettem a ruháimat. Néha változott a tőlünk nem messze járkáló határőrök arca, és egyszer megszállt a Burgban egy budapesti kommunista. Mindannyiunkat üldöznek Magyarországon, mondta, de én nem tudtam, ki az a mindannyiunk, nem tudtam, hol lenne a helyem Magyarországon, hova sietsz, kérdeztem, itt a határsávban túl lehet élni mindent. Te történeteket írsz, kérdezte csodálkozva, mikor az Angolkönyvet felfedezte, hát ide süllyedt a reakció, a nép fia egy putriban ír regényeket, az ő fejében egy előírt mese volt, egyszerűsített fordulatokkal, ő Prágába indult, onnan Bécsbe, onnan Berlinbe, és ha majd méltó leszek, mondta, akkor eljuthatok a Szovjetunióba. A forradalom árnyékában falusias sztoriknak tartotta a cséplőgépeket, Wilson Mestót, Böbét, a névtelen levélíró, majd egyszer rájössz, mondta, hogy ennél vannak sokkal fontosabb dolgok, hajtogatta, és mi csoda csinos, öntudatos lányok. Eleknek hívnak, mondta a végén barátságosan, én vagyok, aki sétálni szokott Manókával, mondtam mosolyogva. Hogy milyen lehet öntudatos lányokkal sétálni a nagyvárosokban, nem tudtam, Manóka haldoklott, és olyan kicsi lett, mint a húgom hajasbabája. Fantasztikus ez az éjjeli menedékhely, mondta Elek, mikor a legvégén körülnézett, majd erről is beszámolok az elvtársaknak, de gyere majd utánam.

De februárban Manóka egyre betegebb lett, és én egyre többet sétálgattam Ligetfalú felé egymagam. Ahogy kiléptem a Burgból a friss levegőre, éreztem, hogy bár egész télen földből kiásott tarlórépát, fagyott, rosszízű krumplit ettem, a vállam majd szétfeszíti a kabátomat, zsibong a frissesség az ereimben. Mért panaszkodom, gondoltam, éheznek velünk a gólya is, a lábai nem gyógyulnak, úgy biceg, mint szegény Manóka. Márciusban árvíz lesz, gondoltam, hiszen mint a csallóközi öregek, én is éreztem a Dunát a szél illatából is. Jár-

káltam egymagam a régi uradalmi földeken, a február már piszkálta a rügyeket, és hirtelen tudni akartam szenvedélyesen, milyen nap van ma, szántanak-e már Nagymegyeren, és tudni akartam, hogy a kancánk megellett-e. A mosolytalan téli ég örökre magába zárta a mosolytalan Zalán tanár urat, de a magok és az idő, ez a titokzatos önjáró túlélte a telet, szinte hallottam a pulzusomon át a hajszályökereket. A volt tűzimádó azt mondta, március van, gyere, mondtam, a karácsony óta vért hányó Manókának, megnézzük együtt, mennyit nőtt a fű a határban.

Manóka lázas volt, de elrikkantotta magát, sétálni, sétálni, na, gondoltam, itt már nemcsak az idő veszett el, hanem a személyragok is. Csiklandozott a fény, Manókát gyorsan rongyokba bugyoláltam, szeretni, szeretni, szeretni, mondta, ahogy rátekertem és madzaggal rákötöttem a rongyokat a lábára. Jól kell kapaszkodnod, Manó, mondtam, mikor kivágtattam vele a háta-
mon a határba. Manóka a fény érintésétől elaludt, úgyhogy szorítanom kellett a bokáit, és csak egyedül néztem, ahogy szántanak jó messzire. A távolból harangszó hallatszott, mámoros szabadság fogott el, levettem Manókát a vállamról az összes mesékben eltévedt cigánylegénnyel, a szamócázáshoz még korán van, gondoltam, de találtam virágokat, a kökörösint odaszórtam Manóka arcára. Most fájdalom nélkül gondoltam a csinos és öntudatos lányokra, akik a nagyvárosokban sétálgatnak karonfogva. Megkerestük a régi uradalmi kertet, a diót és a mandulát a cipőm sarkával törtem fel, és ahogy az olajos magokat odanyomtam Manóka szájához, belém villant, Manóka kislány is, öregasszony is. Talán ő az a királyi ruhás hölgy, akinek anyám álmában hallgatom a történeteit. Manóka nem halhat meg, gondoltam, amióta megszülettem, azóta hallgatom tőle a meséről mesére vándorló hősokeket, mert van valami igazság, ami jóvátész mindent. Ebben az igazságban akkor biztos voltam, és ma is biztos vagyok, pedig nem találtam. Se akkor, se ma nem aggasztott ez különösebben, a puszta lehetőségét belevéste az a napfény a szívembe. Hattyút, a kutyát még nem meséltem neked, mondtam, amikor Manóka felnyitotta a szemét és a pillantásával engem keresett. Sétálni, sétálni, ismételte, ezért felálltam, és elindultam vele körben-körben a fák alatt. Olyanok vagyunk, mint egy önjáró az örökösen körben forgó időben, a nap melegítette a magokat a földben, hallottam a déli harangszót a faluban, dél van, gondoltam, most váltják egymást a cseh határőrök a határsávban, talán mégse leszek elégedett, gondoltam, ha mint egy újfajta mesehős, csak csavargok egész életemben. A harangszó csak folytatott valamit, amiről azt hittem, örökre véget ért bennem. Indultunk vissza a dióval, az uradalmi kertben talált ehető gombával, Manóka lázasan, de hálásan reszketett a vállamon. Te vagy a legszebb lány, mondtam, mikor kezdett lecsúszni rólam, hiszen nem volt erő a karjában, hogy megtartsa magát.

De mégsem mentem tavasszal tippant szedni a cigányokkal. Mikor visszaértünk a határsávhoz, a Burg előtt egy lovas kocsit láttam. Éhes voltam, éhes

már november óta, és már ez a kis mászkálás is kimerített a határban. Először azt hittem, az éhség játszik velem, mikor látom, hogy a holland kezét fog a bátyámmal, kiemeli a kártyalapokat a zsebéből és vigyorog boldogan. De a bátyám nem kártyázni akart. Hogy megnőttél, fiam, nem ismerek rád, és mosolyogva odajött hozzám. Én lesütöttem a szememet, és megengedtem, hogy a bátyám levegye a hátamról a lázasan didergő Manókát. Nézd csak, haldoklik ez a gyerek, mondta Béla, miért nem hívtok orvost hozzá. Manóka úgy kapaszkodott a bátyám karjába, mintha csak én lettem volna, de én nem őt figyeltem, hanem a szép városi hölgyet, akit a cigányok körülálltak. Most döbentem meg, ugyanolyan magas vagyok, mint Anci kalappal, hajkoronával. A líceum nem minden, anyuska, meg az a sok szemrehányás, az se számít, mondta a bátyám, és igyekezett nem észrevenni a ruháimat. Nem kell már gyászolni, Imre, tavasz van. A hajkoronás Anci leszállt a szekérről, és köszönt a cigányoknak, és kicsit bátortalanul, de kezét nyújtott a hollandnak. Szervusz, grófnő, mondtam, mert Anci már nem koszorúban hordta a haját, hanem, mint a szeánszózó hölgyek, kontyban.

Hogy találtatok meg, kérdeztem a bátyámtól suttogva. Ne is mondd, fiam, a szellemezők suttogták, hogy Ligetfalun vagy. De hogy-hogy együtt jöttetek, kérdeztem a bátyámat, és kedvem lett volna azt mondani, úgy néztek ki, mint Rómeó és Júlia. De még nem jött el az ideje a visszavágásnak. A bátyám hunyorgott, és arról hümmögött, hogy a szellemezés női dolog, neki Anci nélkül eszébe se jutott volna befogni, és itt keresni a Határsávban. Rákezdte, hogy a kislánynak orvosság kell, meleg ruha, és adott egy ötkoronást a szüleinek. Remélem, nem itt akarsz meghalni, fiam, most, hogy olyan magas lettél, hogy felvennének akármelyik gazdaságba béresnek. Megkérdeztem, ugye nem azért jött, mert béreseket keres. Nem, mondta nevetve, hirdetett a Prager Presse Prágában, hogy felvesznek pályakezdő újságírókat, gyakornokot, kis irodai munka árán beletanulhatsz az újságírásba. Hát én válaszoltam nekik a nevedben, mert biztos voltam, hogy megtalállak. A Prager Presse, kérdeztem döbentem, de hát én nem vagyok német. Hát jobban tennéd, ha otthon megmosakodnál, és gyakorolnál könyvekből a nyelvet, április elején várnak Prágában. Felkapaszkodtam utánuk a szekérre, a bátyám csettintett a lónak, Anci átnyújtott egy lekváros buktát, amit valami csipkézett, fehér szalvétába csomagolt, de mielőtt beleharaptam volna, láttam, hogy a gyerekek a lábainál fogva egy fehér tollcsomót húzogatnak. Mindenki nevetett, Manóka apja is, aki már zsebre tette az ötkoronást. Úristen, gondoltam, meghalt a mi gólyánk, odadobják a szögesdrót mellé az árokba, mondtam Ancinak. Beleharaptam a buktába, kibuggyant belőle a lekvár, de az édességét elviselhetetlennek tartottam. Ne si-rasd azt a kislányt, fiam, mondta Béla, tüdőbeteg, halálos beteg, jobb lesz neki az övéi között meghalni, mint a sok idegen között egy kórházban.

Megmosakodtam otthon, a cselédek elégették a ruháimat, és míg anyuska szó nélkül kerülgetett, a régi német könyveimből igyekeztem felkészülni a feladatra. Hogyan kell egy földrengésről tudósítást írni, hogyan számoljak be az újságolvasóknak egy kolerajárványról Kínában. De a Prager Pressénél nem ilyen feladatok vártak. Hordtam a szendvicseket a szerkesztőknek, szaladtam a kefelevonatokkal a nyomdákba, igyekeztem fiákert szerezni az éjszakai Prágában. És én sem voltam ugyanaz a fiú, aki Manókával sétált a Határsávban. A bátyám ügyetlenül megírt, Jozef Hálekkal összeütött német levele (Ich bin Imre Torma von Dunaszerdahely) miatt még a prágai magyarok is Dunaszerdahelyi T. Imrének hívtak. Persze, a prágai magyarok nem gondolták, hogy a Torma, vagyis a T. a nevében egy különleges magyar keresztnév lenne, de Grünbaum úr, a főszerkesztő mindenkinek így mutatott be. Nem javítottam ki, Wilson Mesto után már nem is csodálkoztam ezen. Még Prágában sem, ahol kezdetben olyan jól éreztem magam.

ÁGH ISTVÁN

Gyerekálom

*Azt még értem, miért kísért gyakorta
kisgyerekkori álmom a halállal,
mintha egyetlen élő emlék volna,
világos kép, a többi már homályban,
eleven a frontkatona alakja,
az ablakról a párát csutakolja
zsebtükörrel, hogy én is jobban lássam
a törpe nőt, egy ondolált nyakigcsont
jön, kinek lábszárcsont a keze-lába,
s a kántor hangján a Circum dederunt
szól, és szeméből láthatatlan csóva
taszít, s az asztal deresére nyomva
éget, talán anyám kebléhez értem,
nem akarom! nem halok meg! fölálltam,
de miért győzött ilyen egyszerűen
az ébredéssel élni akarásom?
és hányszor fordult elő annyi éve?
s meddig bírom a magam erejével?*

Gyalogút

*A szűk ösvényen sosem találkoztam
senkivel, titkon s gyakran kellett menni
másnak is ott, ha gyökérre taposva
fénylett a fák közt, arról közelebbi
volt a mezőnk, legrövidebb a házhoz
tartó idő, vagy éppen mert magányos
kedvemben voltam, hátha az Úristen
meggondolja magát, valamiképpen*

*megnyilvánul, hogy kétség nélkül higgyem,
ne csak a rám ijesztő zörrenésben
véljem találni mint örvösgalambot,
alig fért el az ágon és burukkolt,
míg útonálló kerülhetett volna
elém, szakadtan, gorillakezében
hajcsárbot, rossz tarisznya lógna rajta,
ezért muszáj a nincs s lehet közt félnem
azóta is, a szívem szaporázza,
mit a csupasz földön kelt mezítlábam.*

Szemfényvesztés

*Megérkezésem perce ünnepélyes,
mintha levett napszemüveg utáni
világításba lépnek, amit nézek,
meglepő, zsúfolt látomássá válik,
hol minden részlet ismerősen földi,
de teljessége valóságfölötti
visszfény meg árnyék, elfelejtett dolgok
erős színekben játszó tündöklése,
közeledése, pedig fű se mozdul,
s mintha a csönd külön nyelvén beszélne
esztendőik avarrétegén keresztül
valami olthatatlan érzelemről,
aminek itt lehet csak megfelelni,
az ámulat sugárzó delejével
a délelőtt kegyelmét megnöveszti,
hisz ezt a szemfényvesztést én vezénylem,
én hiszem el, én vagyok olyan boldog
virágzásától, nem a mályvabokrok.*

TÓZSÉR ÁRPÁD

Euphorboszról egyébként azt beszélük

*Panthosz fia, Euphorbosz afféle
adalékanyag a trójai hadak keverékében.
Mindig másban van jelen,
s más tehetségével vegyülve
jeles dolgokra is képes. Többnyire
Hektor pajzsa mögül lövöldöz.*

*Ő abban mester, ahogyan mások szándékát,
főleg a hatalomét, jó előre megérzi,
s az idegen indítékokat sajátjaihoz
adagolja. Így nyilazza le Protesziláoszt,
az első, trójai partra ugró akháj, később
Patrokloszt is így sebzi meg – orvul.*

*Hektornak aztán a sebesült görögöt
leteríteni már gyerekjáték.
Euphorboszról egyébként azt beszélük,
hogy a lélekvándorlás hitét ő csempészte be
Hellászba, Ázsiából, s ő maga később
Püthagoraszban öltött újra testet.*

Prótesziláosz

*A trójai háború abszolút vesztese
Iphiklosz fia, Prótesziláosz.
Akárcsak apja, ő is sokáig impotens volt,
s neki is Melampusz adta vissza
a nemző képességét, de csak
a háború előestéjén. Így hát Prótesziláosz
Ladomeiával, fiatal feleségével
éppen csak megízlelte a gyönyört.*

*Másnap el kellett hajóznia,
s egy héttel később már halott volt,
Euphorbosz mérgezett nyila
végzett vele a trójai parton.
Ő volt a háború első halottja.
S az Alvilágban sem volt szerencsésebb,
visszanyert nemző képességét
ott sem tudta felhasználni:*

*felesége, a törvényt megszegve,
nem ölte az elhunyt férje után magát.
Sokak szerint Prótesziláosz volt
az Alvilág első özvegye, s Láodameia
Hellász első özvegyasszonya, aki
néhai uráról szobrot csináltatott,
s halála napjáig a szoborral hált.*

IVAN BUNYIN

Aglaja

A világi életben, abban az erdős faluban, ahol megszületett és felnevelkedett, Aglaját Annának hívták.

Korán elvesztette szüleit. Egyszer télen, amikor betört a faluba a himlő, sok halottat vittek ki a temetőbe, a Szent tó mögötti faluba. Szkuratovék kunyhójában egyszerre két koporsó állott. A kislány nem érzett sem félelmet, sem sajnálatot, csak mindörökre megjegyezte magának a halottakból áradó, semmire sem hasonlító, az élőknél idegen, fojtó szagot és azt a friss, téli fuvallatot, a nagybőjti olvadás hidegét, amit a muzsikok akkor engedtek be a kunyhóba, mikor az ablak alatt várakozó szánhoz vitték ki a koporsókat.

Azon az erdős vidéken ritkák és aprók a falvak, a durva deszkaházak nagy összevisszaságban állnak: ahogy az agyagos halmok engedik, minél közelebb a kis folyókhoz és tavakhoz. A nép ott nem annyira szegény, óvja vagyonát, régi szokásait, noha jóllehet, ősidőktől fogva napszámba jár, s az asszonyokra marad az erdő által szabadon hagyott, terméketlen föld szántása, az erdőben a fű kaszálása, télen pedig a csattogó szövőszék hajtása. Gyermekkorában Anna szívéhez közel állt ez az életforma: kedves volt neki a fekete kunyhó és a fáklya füstösen égő fénye.

Katyerina, a nővére már régen férjnél volt. Ő irányította a házat, először a férjével együtt, aki hozzájuk költözött, aztán egyedül, mikor a férfi elkezdett munkába járni, s elmaradt majdnem egy teljes évre. Felügyelete alatt a kislány nőtt-nődögélt, nem volt sohasem beteg, sohasem panaszkodott semmire, csak túlságosan magába fordult. Ha Katyerina hívta és megkérdezte, mi van vele, a kislány egyszerűen azt válaszolta, hallgatja, hogyan csikorog a nyaka. „Hallod ugye?” – mondta, forgatva a fejét, kis fehér arcocskáját. – „És min töröd a fejed?” – „Csak úgy. Nem is tudom”. Gyermekkorában a vele egykorúakkal nem foglalkozott és nem járt el sehova –, csak egyszer ment el nővérével abba a Szent tó mögötti ódon faluba, ahol a temetőben, a fenyőfák alatt fenyőkeresztek meredeznek, és ott áll a megfeketedett, fapikkelyes tetős, kis deszka templom. Először akkor adtak rá ünnepi öltözéket, bocskort és cejgszövetből készült szarafánt, vettek neki nyakéket és sárga kendőt.

Katyerina az ura miatt búsult, sírt-sírdogált; siratta gyermektelenségét. Miután kisírta magát, fogadalmat tett, hogy férjét többé nem engedi magához. Mikor megjött a férfi, örömmel fogadta, rendesen beszámolt a ház körüli dolgokról, gondosan átnézte ruháit, megvarrta azt, amit kellett, ott sürgölődött a tűzhely körül és elégedett volt, ha tetszett neki valami; de külön háltak, mint

az idegenek. És mikor újból elment – Katyerina ismét unatkozott és csendesen szomorkodott. Mind gyakrabban hagyta el otthonát, a közeli női kolostorban vendégeskedett, meg-meglátogatta Rogyion sztaretet, aki a kolostor mögött, egy erdei kunyhóban húzta meg magát. Nagy buzgalommal olvasni tanult, szent könyveket hozott el a kolostorból, és hangosan olvasta fel őket, különös hangon, szemét lesütve, két kezében tartva a könyvet. A kislány mellette állt és úgy hallgatta, s közben tekintetével végigpásztázta a mindig rendesen kitakarított kunyhót. Katyerina, megittasulva saját hangjától, a szentekről, a vértanúkról olvasott, akik a mennyei üdvösség érdekében megvetették a mi sötét, földi valónkat, akik keresztre feszítették a szenvedélyektől és bujaságtól terhes testüket. Anna úgy hallgatta a felolvasást, mint egy dalt idegen nyelven, figyelme nem lankadt egy pillanatra sem. Ám mikor Katyerina becsukta a könyvet, soha nem kérte, hogy olvasson tovább – hiszen semmit sem értett belőle.

Tizenhárom éves kora körül rendkívül karcsú, magas és erős lány lett belőle. Finom, fehér bőrű, kék szemű teremtés volt, de szerette az egyszerű, durva munkát. Mire beköszöntött a nyár és megjött Katyerina férje, mikor a falu népe kaszálni ment, Anna is csatlakozott az övéihez, úgy dolgozott, mint egy felnőtt. Nyári munka persze azon a vidéken nem sok akad. És ismét magukra maradtak a testvérek, ismét visszatértek megszokott életükhöz, és ismét, miután kitakarította az állatok helyét és a kemencét, Anna varrogatott vagy a szövőszéknél ült, Katyerina pedig olvasott – a tengerekről, a sivatagokról, Rómáról és Bizáncról, az őskeresztények csodáiról és vértanúságáról. A füstös, erdei kunyhóban felhangzottak akkor a varázslatos erejű szavak: „Kappadókia országában, a szentéletű bizánci császár, Nagy Leó uralkodása alatt... A jámbor Alekszandriai Joachim patriarcha idején, a messzi Etiópiában...” Így szerzett tudomást Anna azokról az ifjakról és szüzekről, akiket vadállatok marcangoltak szét az arénákban, Szent Borbála mennyei szépségéről, akit gonosz apja fejezett le, a Sínai hegyen az angyalok által őrzött ereklyékről, Eustachiusról, a harcosszentről, aki maga a megfeszített Krisztus hívására tért meg az igaz istenhez, mikor a vadászat során, ahogy Eustachius a vadat üldözőbe vette, a szarvasagancs között napként ragyogott fel neki, Szent Száva munkáiról, aki a Tüzes Völgyben tengette napjait, és még sok mindenki másról, akik keserű napjaikat és éjszakáikat kiszáradt patakoknál, kriptákban és hegyi kolostorokban töltötték... Serdülő korában Anna azt álmodta, hogy hosszú vászoningben van, a fején vaskoszorúval. És Katyerina azt mondta neki: „Ez, testvérkém a véget jelenti, a korai halált”.

Tizenöt éves korára már igazi nő lett, és az emberek csodálták szépségét: ovális arca aranylóan fehér csillogása enyhe pírban játszott; világosszőke szemöldöke sűrű volt, szeme kék; könnyed, arányos termetű – talán magasabb és karcsúbb volt a kelleténél, karja kissé hosszúra nőtt –, csendesen és kedvesen nézett fel hosszú szempillái alól. A tél abban az évben is nem mindennapi

kemény volt. Beborította a hó az erdőt, a tavakat, rajtuk a léket vastagon elzárta a jég, metsző, fagyos szél fújt, és pirkadatkor szivárványos gyűrűben tükröződött a nap. Karácsony előtt Katyerina savanyú kenyérlevest és zablisztet evett, Anna viszont csak kenyérral táplálkozott. „Ki akarok böjtölni egy másik jóserejű álmat” – mondta nővérének. És Új év előtt ismét álmat látott: korán volt, fagyos reggel, épp csak, hogy felkelt a hófödte tájon a vakító fényű, jeges nap, a metsző szélről elállt a lélegzet; és a szélben, a napfényben, a fehér mezőn Anna szinte repült a sítalpakon, valamiféle hermelint kergetett, majd hirtelen belezuhant egy szakadékba – megvakult, fulladozott a sítalpak alól felszálló porhóban, a hulladék között... Semmit sem lehetett érteni ebből az álomból, de Újév napján egyszer sem mert nővére szemébe nézni; papok jöttek a faluba, benéztek Szkuratovékhoz is – ekkor a függöny mögé bújt, a függőpriccs alá. Ezen a télen, miután nem volt még biztos a szándékaiban, gyakran volt egykedvű és levert, mire Katyerina így szólt hozzá: „Ideje lenne elhivatni Rogyion atyát, hogy levegye rólad a rontást!”

Katyerina ezen a télen Alekszejről, Isten emberéről, Sátoros Szent Jánosról, aki gazdag szülei kapuja előtt koldusként halt meg és Oszlopos Simeonról, aki egy kőoszlopon állva, élve senyvedett el, olvasott fel. Anna azt kérdezte tőle: „És Rogyion atya miért nem áll oszlopon?” Katyerina erre azt felelte, hogy a szent emberek vértanúsága nem egyforma, a mi szentjeink inkább a kijevi barlangokban, később pedig a sűrű erdőkben nyertek megváltást vagy a szent félkegyelmű mezítelenségével és ocsmányságával érték el az üdvözülést. Ezen a télen ismerte meg Anna az orosz vértanú szenteket, szellemi elődeit: a Jövőbe látó Matfejt, akinek megadatott, hogy a világban csak a sötétet és alantast lássa meg, hogy behatoljon az emberi szívek legrejtettebb, visszataszító mélységeibe, hogy tisztán lássa a föld alatti rossz szellemek ábrázatát, meghallja bűnös tanácsaikat, a Sírásó Markot, aki a halottak eltemetésének szentelte magát, és a Halállal való állandó közelség folytán olyan hatalmat szerzett felette, hogy az megijedt hangjától, a Remete Iszaakijt, aki nyers kecskebőrt öltött testére, amely örökre hozzá nőtt, és átadta magát az eszeveszett táncnak az ördögökkel, akik éjjelente hangos kiáltások, dudaszó, guszli és dobpergés közepette ott ugráltak és dülöngéltek körülötte... „Tőle, Iszaakijtól eredtek a szent ügyűek –, mondta Katyerina –, s annyi lett belőlük azután, hogy megszámlálhatatlan! Rogyion atya így mesélte: egyetlen országban sem voltak ilyenek, csak bennünket látogatott meg velük az Úristen, a mi nagy bűneink miatt és nagy kegyelme folytán”. És hozzátette, amit a kolostorban hallott – egy szomorú történetet arról, hogyan hagyta el Oroszhon Kijevet, erdőbe, áthatolhatatlan mocsarakba vette útját, kis háncskunyhókba rejtőzve, majd a moszkvai hercegek kegyetlen uralma alá került, hogyan tűrte a zavaros időt, a belvillongásokat, a dühödt tatár hordák támadásait és isten más büntetését – a járványt, éhínséget, a tűzvészeket és az égi jeleket.” Akkoriban, mondta Katyerina,

olyan sok Krisztusért szenvedő és érte félkegyelművé vált istenes ember volt, hogy vinnyogásuktól és kiáltásuktól a templomokban nem lehetett hallani a szent énekeket. És sokan közülük, mondta, a szentek mennyei dicsőségét szaporítják: ilyen Szimon, a Volga menti erdőkből, aki egy szakadt ingben kóborolt, és az emberi tekintet elől a vad, sűrű sötét erdőben rejtőzött el, utána pedig, mikor a városban élt, az emberek naponta megverték rútsága miatt, és az ütések okozta sebekbe halt bele; ilyen Prokopij, aki Vjatka városában vette magára a szüntelen kínokat, minthogy éjjelente gyakran felmászott a harangtoronyba, és harangozva jelezte a vészt, éppúgy, mint tűzvész idején szokás; ilyen a másik Prokopij, aki a zürjén vidéken született, a vadember-vadászok között, és egész életében három piszkavassal a kezében járt, és kedvelte a puszta helyeket, a Szuhona fölötti erdős partokat, ahol egy kövön ülve imádkozott mindazért, ami a vízben úszik; ilyen a Jámbor Jakov, aki a Mszta folyón egy tölgyfarönkből kivájt koporsóban úszott le annak a szegény vidéknek elmaradt lakóihoz; ilyen a Szőrös Joann, a Nagy Rosztov környékéről, akinek olyan yira vad szőrzete volt, hogy meglátván őt, rettegés fogta el az embereket; ilyen Joann Vologodszkij, akinek Nagy Sipka volt a csúfneve, alacsony növésű, ráncos arcú, tele volt aggatva keresztekkel, s halála napjáig nem vette le magáról öntöttvashoz hasonló sisakját; ilyen a Meztelen Vaszilij, aki mind a téli hidegben, mind a nyári perzselő hőségben ruha helyett csak vasláncokat és egy kis kendőt hordott a kezében... „Most pedig húgocskám –, mondta Katyerina –, ők mindannyian megjelentek az úr előtt, az ő szentjei körében örvendeznek, nem enyésző földi maradványaik ott nyugszanak a ciprusfa és ezüst ereklyetartókban a megszentelt templomokban, a cárokkal és a szentatyákkal együtt! – „És Rogyion atya nem élt szent együgyű módjára?” – kérdezte ismét Anna. És Katyerina azt válaszolta, hogy ő más nyomon indult el, nem Iszaakijt utánozta, hanem Radonyezsi Szent Szergejt, az erdei kolostorok alapítóinak nyomát követte. Rogyion atya, mondta Katyerina, először egy ősi és nagyhírű remetelakban vezekelt, azokon a helyeken, ahol valaha a sűrű erdő közepén, egy háromszáz éves tölgy odújában a nagy szent lakozott; Rogyion betartotta a szigorú engedelmisséget és felvették a szerzetesrendbe, megbánást tanúsító könnyeiért és önnön testéhez való kíméletlenségéért arra érdemesült, hogy szemtől szembe lássa magát az istenanyát, betartotta a hétéves elzártaság és a hétéves hallgatás fogadalmát, de ezzel nem elégedett meg, ott hagyta a kolostort és elvándorolt – már sok-sok évvel ezelőtt – a mi erdeinkbe, háncsbocskort vett fel, fehér, vezeklő darócruhát és fekete stólát öltött magára, rajta Ádám nemzetségének koponyáját és csontjait ábrázoló nyolcszögű kereszttel, csak vizet és nyers ételt vett magához, kunyhójának kis ablakát ikonnal fedte be, így feködött az örökmécses alatt koporsójában, és az éjszakai órán szüntelenül üvöltő vadak, feldühödött hullák és ördögök tömege veszik körül...

Tizenöt éves korában, abban az életkorban, mikor a lánynak már illik jegyben járnia, Anna búcsút mondott a világi életnek.

Abban az évben korán köszöntött be a tavasz és szokatlanul meleg volt. Az erdőkből rengeteg bogó termelt, derékig ért a fű, és a Péter-nap utáni böjt kezdetén már lehetett kaszálni. Anna nagy kedvvel dolgozott, a fű és a virágok között leburnult a napon; kipirult az arca, homlokára húzott kendője elrejtette szeme melleszt fénnyét. Am egyszer, a kaszálon egy nagy csillogó, smaragdfejú kígyó tekeredett meztelen lába köré. Hosszú, vékony karjával megragadta a kígyót, lerántotta magáról a hideg és síkos tekervényt, eldobta messzire. Anna még a fejét sem emelte fel, annyira megijedt, arca fehérebb lett a vászonnál. És Katerina azt mondta neki: „Éz, testvérem, a harmadik figyelmeztetés neked: félj a Kisértő Kígyótól, veszélyes időszak vár rád!” Az ijedtségtől-e, vagy ezektől a szavaktól, a halotti sápadtság Anna arcáról még egy héttel később sem tűnt el. Péter-nap előtt, váratlanul és minden ok nélkül elkéredzkedett a kolostorba, az esti ájtatosságra – elment, és ott töltötte az éjszakát is, és reggel méltónak találtatott arra, hogy ott álljon a tömegben, a nép között a remetek küszöbe előtt. A remete nagy kegyelemben részesítette: őt egyedül nézte ki magának a tömegből és magához hívta. Mélyen lehajtva fejét ment el tőle, kendőjét félig fejére húzta, hogy elrejtse lángoló orcáját, és izgalomban nem érezte a talajt lába alatt: kiválasztottnak, az úrnak ajánlott áldozatnak nevezte őt, meggyújtott két viaszgyertyát, egyet magához vett, a másikat neki adta, és sokáig ott állt az ikon előtt imádkozva, majd megparancsolta neki, hogy csókolja meg az ikont – és megáldotta, majd azt mondta, hogy rövid időn belül jelenjen meg vezeklésre a kolostorban. „Boldogságom, szent balga áldozat! – ezt mondta neki. – Ne földi menyasszony légy, hanem mennyei! Tudom, tudom, a nővéred felkészített téged. Én, bűnös lélek, szintén erre kérek”.

A kolostorban, szerzetességben, lelki keresztapja kedvéért lemondva a világi életről és saját akaratáról, Anna, aki a fogadalomkor az Aglaja nevet vette fel, harminchárom hónapot töltött el. A harmincharmadik hónap elején – megjelent az Úr előtt.

Hogyan élt ott, miként vezekelt, miután sok idő telt el azóta, nem tudja pontosan senki. A népi emlékezetben azért megőrződött valami. Egyszer, messzi tájakról istenes asszonyok jöttek arra az erdős vidékre, ahol Anna született. A folyónál, melyen át kellett kelniük, egy, a szent helyeken megszokott, jelentéktelen külsejű, rongyos ruhájú vándorral találkoztak, aki, mellesleg, egyszerűen szólva csodabogár volt, az ócska, uraságtól levetett keménykalap alatt szeme kendővel volt bekötve. Érdeklődtek nála, melyik út vezet a kolostor felé, kikérdezték Rogyionról és Annáról. Mire a vándor először magáról beszélt: én, úgymond, húgocskáim, isten tudja, miről is van tudomásom, ám ugyanakkor talán nektek is van mit mondanom, hisz éppen arról a helyről jövök; bizonyára félték tőlem – nem csodálkozom rajta, sokaknak szürom a sze-

mét: szemben jön valaki, gyalog vagy lovon és azt látja – megy az erdőben egy vándor, csak úgy botorkál egyes-egymagában, fehér kendővel a szemén, és ráadásul zsoltárokat énekel – érthető, hogy félelem fogja el; szörnyű bűneim miatt túlságosan mohó és gyors járású a szemem, a látásom olyannyira ritka módon átható, hogy mint a macska, még éjjel is látok. Mivel minden mértéket túlhaladóan éles a szemem, nem járok az emberek közé, hanem minél távolabbra megyek tőlük; nos, hát ezért határoztam el, hogy kissé csökkentem a fizikai látásom... Ezután mesélni kezdte, hogy a zarándoknőknek, számítása szerint még mennyi útjuk van hátra, milyen vidék felé induljanak, hol van szállás- és pihenőhely, és milyen kolostor esik útba.

– Először –, mondta –, a Szent tó melletti falu következik, utána az a falu, ahol Anna született, és ott majd megláttok egy másik tavat is, a kolostori tavat, amely kicsi, de rendben tartott, és csónakkal kell rajta átkelnetek. Ahogy kiszálltok a csónakból, onnan már nagyon közel van a kolostor. Azon a másik parton bizony nagyon sűrű az erdő, és mint általában, az erdőn át bukkannak elő a kolostor falai, a templomtornyok, a cellák, a zarándokokat váró szerzetesnők...

Majd hosszasan beszélt Rogyion élettörténetéről, Anna gyermek- és serdülőkoráról, és végül kolostori életéről:

– Ó, nem sokáig élt ott! – mondta. – Sajnáljuk, mondhatjátok, ilyen szép és fiatal teremtés! Nekünk, akik süketek és vakok vagyunk ehhez, persze, hogy sajnálatra méltó. Igen, látható volt, Rogyion atya jól tudta, mit csinál. Hiszen ő mindenkivel ilyen volt – egyszerre kedves, szelíd, örömteli és a kegyetlenségig állhatatos, különösen Aglájával. Én, asszonyok, meglátogattam azt a helyet is, ahol ő nyugszik... Hosszú sírhalom, nagyon szép zöld, teljesen benőtte a fű... És nem titkolom, nem, nem: ott a sír mellett határoztam el, hogy bekötöm a szemem, Aglaja példája okosított ki engem: hiszen ő, nem árt, ha tudjátok, a kolostorban való tartózkodása teljes ideje alatt egy pillanatra sem emelte fel a tekintetét – ahogy a szemére húzta a leplet, úgy is maradt, és szólni is alig szólt, s olyan engedelmes volt, hogy még maga Rogyion atya is csodálkozott rajta. Bizony, nem lehetett neki könnyű ilyen áldozatot hoznia – elválni mindörökre a földtől, az emberi arctól! És a legnehezebb munkát végezte a kolostorban, majd éjszakákon át, állva imádkozott. Éppen emiatt, így mondják, szerette meg annyira Rogyion atya! Megkülönböztette a többiektől, naponta beengedte kis kunyhójába, hosszú beszélgetéseket folytatott vele a kolostor eljövendő dicsőségéről, sőt még látomásait is feltárta előtte – persze, szigorú hallgatási tilalommal. Nos, hát Aglaja elégett, mint a gyertya, a legrövidebb időn belül... Ismét sóhajtoztok, sajnálkoztok? Egyetértek: szomorú történet! De én még ennél is többet mondok nektek: miután nagyon alázatos volt, s egyáltalán nem törődött a földi világgal, hallgatása és erejét meghaladó munkálkodása miatt hallatlan nagy dolgot vitt végbe: mikor beköszöntött vezeklésének

harmadik éve, Rogyion atya még szigorúbb fogadalomra készítette, és utána, az imát és a szent meditációt követően, egy szörnyű órán magához hívatta – megparancsolta neki, hogy fogadja el a halált. Igen, igen, minden köntörfalazás nélkül azt mondta neki: „Boldogságom, eljött a te órád! Maradj meg épp oly gyönyörűnek az emlékezetemben, mint ahogy most, ebben a pillanatban itt állsz előttem: térj vissza az Úrhoz!” Na, és mit gondoltok? Egy nap múlva Aglaja megjelent az Úr előtt. Lefeküdt, lázban égett a teste – és meghalt. Igaz, Rogyion megvigasztalta – azt mondta neki a halála előtt, hogy miután az ő titkos beszédeiből engedelmessége első napjaiban csak keveset mondott el, ezért csak szája lesz kitéve az enyészetnek. Nem sajnálta sem az ezüstöt a temetésére, sem a rézgarasokat, amelyeket a sírbatételkor osztottak szét, sem a sok gyertyát a negyvennapos imádságra az elhunyt lelkéért, sem a sárga, egy rubeles gyertyát a koporsóhoz, de magára, a kerek, tölgyfából készült, vésett koporsóra is sokat áldozott. Rogyion áldása kíséretében fektették be karcsú és kissé nagyra nőtt testét abba a koporsóba, kibontott hajjal, két halotti ingben, fehér szoknyában, amelyet fekete szegély övezett, és fölötte pedig fekete, fehér keresztekkel díszített szerzetesruha volt; fejére zöld, arannyal hímzett kis bársonysapkát tettek – kis díszsüveget, majd átkötötték kék, fürtökkel ékesített sállal, és kezébe bőrből készült olvasót helyeztek... Bizony-bizony, pompásan kicsinosították! És mégis, asszonyok, az a rosszindulatú, ördögi pletyka járja, hogy nagyon nem akart meghalni, ó, még egyáltalán nem! Hogy ilyen fiatalon el kelljen mennie egy gyönyörű lánynak, az még sem járja! Azt mesélik, könnyek közepette vett búcsút mindenkitől, s azt mondta hangosan mindenkinek: „Bocsássatok meg!” Majd lecsukta szemét, és érthetően azt suttopta: „Elle- ned, földanya testemmel és lelkemmel nagyot vétkeztem – meg tudsz-e bocsátani nekem?” Ezek szörnyű szavak: homlokkal megérintve a földet, ezt mondták a Régi Oroszországért könyörgő, vezeklő imában a Pünkösöd előtti vecsernye alatt, amely a halottak napja pogány ünnepével esett egybe.

1916

Fordította: SZŐKE KATALIN

SZÓKE KATALIN

A szerelem és halál vonzásában*

IVAN BUNYIN ALKOTÓI ÚTJA

Az orosz irodalom első Nobel-díjas írója, Ivan Bunyin személyében, ahogy a Stockholmi Királyi Akadémia indoklásában olvasható volt, 1933-ban egyúttal kitüntették a korábbi, XIX. századi orosz irodalmat is; mivel Bunyin hű őrzője és továbbfejlesztője a Tolsztoj, Turgenyev, Goncsarov és Csehov neve által fémjelzett tradíciónak. Az „orosz irodalom Proustja”, a vele együtt a XIX. és XX. századfordulón pályájukat kezdő írókhoz és költőkhöz viszonyítva „konzervatív” ízlésű alkotónak számított: nem szenvedhette a modernista irányzatokat, a kísérletezés pusztán formára szorító buvácsmutatványait. Emiatt gyakran igazságtalanul bírálta kortársait, például a szimbolistákat, miután nem vette észre, hogy a mutatványos külcsín mögött azok is éppoly komolyan reagálnak a kor kulturális dilemmáira, válságjelenségeire, mint ő maga. S annak ellenére, hogy Bunyin soha nem tűzte zászlajára a divatos irodalmi irányzatok és bölcséleti áramlatok nevét, az orosz prózában az impresszionizmus képviselőjének számít – noha egyedül az impresszionizmus címkéje vajmi keveset mond erről a bonyolult íróról –, és munkásságában felfedezhetők azok a gondolatok is, melyek a kor orosz vallásbölcselőit (Szolovjov, Bergyajev, Florenszkij, Bulgakov) élénken foglalkoztatták.

Ivan Bunyin 1870-ben született Voronyezsben, részben lengyel eredetű, ősi orosz nemesi család leszármazottja. 19 éves korában – még gimnáziumi tanulmányait sem fejezte be Jeleckben, csak négy osztályt végzett el –, anyja szavai szerint „egy keresztrel a nyakában” hagyja el a nemesi fészket, hogy megismerje a vidéki Oroszországot. Különléte foglalkozásokat űzött: újságíró volt Orjolban, könyvtáros Poltavában. Később visszaemlékezéseiben így jellemzi akkori önmagát: „Szabadgondolkodó, aki közömbös nemcsak a kék vér, de azon veszteségek iránt is, amelyek ezzel voltak kapcsolatban.” Sokat olvas, szinte az egész orosz irodalmat, Shakespeare-t, Goethét, Byront, Mickiewiczet. Bátyja, Julij hatására, aki közel állt a narodnyik mozgalomhoz, filozófiával is foglalkozni kezd, tanulmányozza, a narodnyik gondolkodó, Mihajlovskij, illetve Kuno Fischer és Spencer műveit. Egy ideig a tolsztojánus eszmék vonzáskörébe kerül, de gyorsan szakít velük. Tökéletesen megtanul angolul, 25 éves, mikor Longfellow-t fordít.

Az irodalmi pályán mint költő indul el: első verse 1887-ben jelent meg, első verseskötete 1891-ben. A *Hulló levelek* című versgyűjteményéért 1901-ben már Puskin-díjjal jutalmazták. Költészetében a természeti és filozófiai líra összekapcsolására tesz kísérletet. Verseiben is megmutatkoznak prózájának jellemző vonásai: a tömör és plasztikus ábrázolásmód, a színek és hangok iránti felfokozott érzékenység, valamint a lételméleti kérdések és a természet képi világának egymásra vetítése.

* A tanulmány a közeljövőben az Osiris Kiadó gondozásában megjelenő Ivan Bunyin: Az emésztő tűz. Elbeszélések szerelemről és halálról c. könyv utószava.

Bunyin első elbeszélését 1893-ban írja. 1899-ben ismerkedik meg Gorkijjal, akihez aránylag hosszú barátság fűzte, annak ellenére, hogy több kérdésben nem értettek egyet. Feleségével az 1910-es évek elején többször is vendégeskednek nála Capri szigetén. Bunyin főként a Gorkij vezette Znanyije kör kötetében publikálja műveit, de kiadja elbeszéléseit a szimbolisták almanachja, a Szkorpion is. Az első elbeszélésekben már megmutatkozik a bunyini próza sajátos hangvétele és tematikája. Korai művei mintegy *epitáfiumok*, a falusi és a nemesi világ széthullásának líraiságát, a pusztulás esztétikumát adják át. Ezekben a novellákban mindennek előtt döntő a lírai indíttatás, Bunyin számára nagyon fontos a belső hangzás, melynek érdekében, Gogol és Turgenyev mintájára helyenként ritmizálja a prózát, de nem olyan mértékben, mint a szimbolisták közül Andrej Belij tette, aki regényeiben a ritmizációt alapvető formateremtő elvnek tekintette. Ő inkább kedves írója, Flaubert tanácsát fogadta meg: „A prózához úgy kell hozzáadni a vers ritmusát, hogy közben megmaradjon prózának.” Döntőek az elbeszélésekben a hangulati elemek s a színek burjánzó sokfélesége, ami Bunyin prózáját az impresszionizmushoz közelíti. Tipikus mű ebből a szempontból az *Antonovka-almá* (1900), amely nosztalgikus visszaemlékezés a földbirtokosi lét „kihunyó szellemére”. Az antonovka-almák illata hívja elő az emlékeket, idézi fel a színeket, a rég leűnt életformát. Az impresszionista képek sorozata azt mutatja be, hogy a középnemesi kúriák hogyan válnak „az elvadultság tökéletes poémájává”, mikor a „kolduszegény kisbirtokosok uralma” következik be. Bunyin az első az orosz irodalomban, aki ennek a rétegnek a létformáját, pszichikumát hitelesen ábrázolta. A vidéki kisbirtokos nemesség csak ideig-óráig állíthatta meg a földbirtokosi lét pusztulását, s az író szerint tulajdonképpen ez az a réteg, amely arra hivatott, hogy nemesi világot a sírba kísérje.

Bunyin 1909-ben az Orosz Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja lesz. Ugyanabban az évben feleségével külföldi utazásokra indul, jár Görögországban, Törökországban, Palesztinában, Egyiptomban, Tuniszban, Indiában és Ceylonban. Az utazások során nemcsak látóköre bővül, hanem figyelme egyre inkább az örök értékek felé fordul, leginkább a szellemi folytonosság megőrzésének problémája izgatja a különböző nemzetek, kultúrák és vallások között. Az 1910–16-ig tartó periódus, munkásságának egyik csúcspontja; ekkor írja azokat az elbeszéléseit és kisregényeit, melyek nevét világszerte ismertté tették. Az oroszországi ismertséget a *Falu* (1910) című kisregénye hozta meg, melyet a kritika lelkesen fogadott. Bunyin a Kraszov testvérek sorsán keresztül a falusi Oroszország „lelkét” tárja fel, belülről ábrázolja létmódját, szokásrendjét, ambivalens érzésvilágát. Bunyint a néplélek „alappillérei” foglalkoztatják, a passzivitás, a fékezhetetlen ösztönök, az önsorsrontás. Bunyin prózájában a paraszt egyáltalán nem idealizált, inkább áldozatnak tekinthető, ám szörnyű kiszolgáltatottságában kegyetlen és gyanakvó, s ily módon „az orosz lélek szörnyű rejtélyének”, vagyis a lét értelmetlenségének megtestesülése. Az író szerint ez a pszichikum, vagyis a néplélek megváltoztathatatlan. Eppen ezért különvéleménye van az autochton orosz útról is: „Mindez a frázispuffogatás az orosz sajátlagos útról, melyen Oroszország az európai Nyugattól eltérő irányban halad, ez az eredendő népi elvekről való szóbeszéd, és az a kinyilatkoztatás, hogy a muzsik mondja ki majd a végső igazságot – olyan értelmetlenség, amely lefékezi a fontos dolgok véghezvitelét” – írja naplójában. Csehov mellett talán Bunyin az egyetlen olyan orosz író, akit a XX. századelőn alig érintettek meg a kollektivistikus utópiák: „Az orosz népnek és az orosz értelmiségnek, mielőtt arra törekedne, hogy megvalósítsa „Isten országát”, létre kell hoznia a talajt eme ország számára, vagyis szóval és tettel, tudatosan meg kell teremteni a kulturált létmód szilárd alapjait.”

A 10-es évek elejének másik jelentős elbeszélése, a *Száravölgy* (1911), melyben Bunyin a Hruscsov-család sorsán keresztül a pusztuló kisbirtokos nemességet mutatja be. A „száravölgyi lélek”, amely éppoly ambivalens, mint a paraszti lélek, a pusztuló birtokhoz való ragaszkodás, a szerelem és halál által megtépázott sorsok, romantikus nosztalgia a sztyeppe illatától kísérve – mindez a *Száravölgy* elégiája prózában. Bunyin tágabban és másképp értelmezi a nemesség fogalmát, mint Tolsztoj és Turgenyev: „Ismerjük Turgenyev és Tolsztoj nemeseit. Ennek alapján viszont nem lehet az orosz nemesség egészéről ítéletet mondani, mivel Turgenyev és Tolsztoj a felső réteget ábrázolja, a kultúra ritka oázisait. (...) Az uraknak a jelleme olyan volt, mint a holopoké: vagy uralkodni valakin, vagy félelemben élni.”

Miután Bunyin a „néplélek” titkát kutatta, őt is különösen érdekelt a régi Oroszország, a népi hitvilág, amely a pogányság és a kereszténység szimbiózisa, az orosz szentség, a sztarecek és szent együgyűek, a legendák máig élő világa. A XX. századelőn középpontba került a népi vallásos tudat kérdése: az értelmiség mintegy felfedezte magának az óhitűeket és a különféle szektákat, a misztikus (apokaliptikus) orosz népi tudat pedig főként a szimbolisták művészi fantáziáját mozgatta meg. Merezkovszkij, Remizov, Andrej Belij, Prisvin, Kuzmin műveiben az archaikus népi tudat imitálása, a népnyelvi stilizáció a prózanyelv megújítását eredményezte. Bunyin velük ellentétben nem követi ezt a stilizációs gyakorlatot. Narrációs technikájában általában két út közül választ. Vagy a népnyelv felhasználásával a „szkaz”-formát (egyes szám első személyű elbeszélés, közvetítő tudat – hős vagy elbeszélő – beiktatásával) követi, vagy a kvázi egyenes beszéddel imitálja a hős szavát (amely egyesül a szerzői szóval), s ily módon a hős világa a szerzői szó beleélő nyelvi gesztusaival tágul. Ez utóbbira példa az *Aszott fű* (1913) című elbeszélés. Ezt a Bunyin-művet maga az író a „paraszt Ivan Iljicsnek” nevezte, mivel témája megegyezik a Tolsztoj-regény fő tematikai vonulatával: itt is és ott is halálra készülődik egy ember, s számot vet addigi életével. Amíg Ivan Iljics halála előtt, a betegség kiváltotta rettegésben, arra jön rá, hogy addigi életét nem úgy élte le, ahogy kellett volna, megtapasztalja a teljes elhagyatottságot és magányt, nincs semmi, ami vigaszt nyújtana neki, addig Averkij, az *Aszott fű* halálra készülődő parasztembere nem ragaszkodik foggal-körömmel az élethez, ellentétben a magas beosztású hivatalnokkal. Tudja, hogy helyzete reménytelen, már teljesen közömbös a földi dolgok iránt, velük kapcsolatban mindent elfelejtett, ám mégis az igazi vigaszt az emlékezés nyújtja neki. Visszaemlékezik kora ifjúságára, arra a napra, mikor szerelmével találkozott, felidézi az alkonypirban játszó folyó képét, s kitarul a lelke – fogékonyvá válik az érzésekre, hangulatokra, a színekre és a hangokra: az anyagi világ minden kínja kitörlődik, csak az marad meg, ami valóban felemeli a lelket. Averkij ily módon eljut a teljes aszkézisig, mintegy „a semmiben él” (Bunyin), miután sikerült neki – ellentétben Ivan Iljicsel – lemondania mindarról, ami a teljesség, a lét egésze szempontjából lényegtelen. Bunyin nem véletlenül írja, hogy semmi sem határozza meg az embert annyira, mint emlékeinek a minősége. Ebben az elbeszélésben már megfigyelhető Bunyin későbbi műveire oly jellemző, kontrasztos látásmód: az élet és halál lényegében együtt van, csak egymás fényében nyer értelmet, egymásból következik; az alkotás pedig a „semmi” elfogadása, domesztikálása.

Az *Aglaja* (1916) című elbeszélés a régi orosz hitvilághoz vezet vissza, a népi misztikus tudathoz, melyben együtt élnek a kereszténység és a pogányság elemei. Aglaja figurája megelőlegezi a későbbi elbeszélések önpusztító nőalakjait, oroszos szépsége és természetellenes aszkézise kontrasztját a haláláról szóló tudósítás még inkább fokozza. Noha elfogadja

a sztarec által neki rendelt halált, utolsó pillanataiban mégis pogány szertartás szerint a Földanyához imádkozik, bocsánatát kéri, mert aszkézisével ellene vétkezett testben és lélekben. Bunyin a népi, „romantikus” egzaltáció kapcsán naplójában a következőket írja: „Két típus van a népben: az egyikben a régi Oroszország van túlsúlyban, a másikban a pogány, ősi gonosz szellem. Maga a nép beszél így magáról: »belőlünk, mint a fából, bunkót és ikont is lehet csinálni: a körülményektől függően, és attól, hogy ki dolgozza meg a fát – vagy Szergij Radonyezsszkij lesz belőlünk, vagy Jemelka Pugacsov.«”

Bunyin több, ez idő tájt íródott elbeszélésére jelentős hatást gyakoroltak a buddhista tanok. Az író élesen elválasztja egymástól a létet és létezést, s az utóbbit öncsalásnak, értelmetlennek, katasztrofálisnak tartja. Az egyén és mindenség antinómiája feloldhatatlan, mivel minden mulandó, ami emberi. „Az élet nem egyéb, mint unalmas téli nap egy mocskos csapszékben” – írja a *Csang álma* (1916) című elbeszélésében. Az emberi törekvések hiábavalóságát ábrázolja a *San-Francisco-i úr* (1915) című, ismert műve. A luxushajón, „fent” utazó milliomos végül „lent”, a hajó gyomrában végzi, ott rejtik el a koporsót, mivel a civilizáció nyújtotta ál-teljeség élvezetét megzavarja a halál: szívinfarktus végez vele. Az utasok nem akarják tudomásul venni az elmúlást, „sértődött arccal táplálkoznak”, hiszen őket a „vaskor” már kiüresítette.

Bunyin eleve tagadott mindenfajta forradalmat, beleértve a nagy francia forradalmat s az 1905-ös orosz forradalmat is. Így az 1917-es forradalmat sem fogadta el. Először a Krimbe menekül, majd 1920. január 20-án hagyja el feleségével Oroszországot; először Konstantinápolyba hajóztak, majd Párizsba mentek, ahol Bunyin haláláig élt. *Elátkozott napok* címen írta meg naplóját a forradalomról, amely hosszú ideig csak külföldön jelenhetett meg, Oroszországban 1989-ben adták ki először. A naplót 1918–19-ben, Moszkvában és Odesszában írja, a kiutazásra készülődően, annak tudatában, hogy lehet, sohasem látja viszont Oroszországot. Mikor Bunyin naplóját olvassuk, olyan érzésünk támad, mintha az „örök” orosz természet hátterében a falusi elbeszélések parasztjai kelnének életre. A napló hőse az elembertelenedett, manipulált tömeg, a „néhai szent orosz nép”. Bunyin kegyetlen őszinteséggel leplezi le az orosz értelmiségre oly jellemző önámító hazugságot, a népimádatot, amely mögött valójában mély közöny rejtett éppen imádatuk tárgya iránt. Az *Elátkozott napok* alaphangját Bunyin már-már depresszióba hajló, mély pesszimizmusa határozza meg. Mint író leginkább a „zűrzavaros idők” nyelve foglalkoztatja: felidézi az odesszai utca szófordulatait, a plakátok értelmetlen jelszavait, a munkássajtó félművelt cikkecskéit, vagyis a „tömeg” hangját. Ezzel a szubkulturális nyelvi kifejezésmóddal állítja szembe az irodalmi nyelvet; ezen a naplóíró akkor szólal meg, mikor a számára legkedvesebből, a zűrzavar közepette az örök értékekről, a természetről és Oroszországról beszél. A párizsi emigrációban – ahol olyan jelentős orosz írók voltak, mint Kuprin, Zajcev, Remizov, Balmont, Cvetajeva, Smeljov és Merezkovszkij –, Bunyin először aktív szerepet vállal. 1925 és 1927 között a *Vozrozszenyije* című folyóirat publicisztikai rovatát vezeti. Konsztantyin Balmonttal együtt nyílt levelet írnak Romain Rollandnak, aki Szovjetunió-beli utazása kapcsán mintegy legitimálta a bolsevik hatalmat, hogy szemlélje józanul az oroszországi eseményeket.

Az 1920-as években, az emigrációban Bunyin munkássága kiteljesedik. Ekkor születnek meg olyan jelentős művei, mint a *Szerelem szentsége (Mitya szerelme)* (1924), a *Napszúrás* (1925) vagy a *Jelagin zászlós ügye* (1925). Ezekben az elbeszélésekben szervesen összekapcsolódik egymással Erosz és Thanatosz, ekkor teljesedik ki az író sajátos szerelemfilozófiája. Bunyin, ellentétben a szimbolisták szerelemfelfogásával nem csupán a szerelem transzcendensre irányuló, „égi” lényegiségét ismeri el, hanem a szerelem-

ben, amely szerinte a lét legmagasabb rendű állapota, a teljességet, a „mindenegységet” keresi. A szerelem egyrészt örök érték és olyan eleven erő, amely képes szembeszállni a halállal, a fizikai megsemmisüléssel és a mindennapok banalításával, mivel „rajongó letté” változtatja át az emberi életet, amely nélküle a legközönségesebb lett volna (*A szerelem nyelvtana*). Másrészt, a szerelem teljességébe beletartoznak az ösztönök és a szenvedélyek; ha hatalmukat az ember nem ismeri el maga felett, ha szembeállítja egymással az érzéki és az „égi” szerelmet, pusztulás lesz az osztályrésze. A szerelem Bunyinnál szervesen összekapcsolódik az emlékezettel is: műveiben az emlékezet jelenti, paradox módon egyszerre a határt és a kapcsolatot a realista és szimbolikus valóság között. Mindezek az elvek jól megfigyelhetők a *Szerelem szentsége* című kisregényben. Mitya szerelme Kátya iránt azért nem teljesebbé válik, mert eleve úgy rémlik neki, mintha „két Kátya volna”, az egyiket plátói, a másikat érzéki szerelemmel szereti, s miután a testi vágy és a lelki kapcsolat végzetesen elválik egymástól, így nem hozhatja meg a Mitya által vágyott teljességet. Mitya mint a szerelem teljességének megszállottja, az Aljonkához fűződő testi kapcsolatától is többet vár, mint pusztán fizikai kielégülést, önmagában az érzéki szerelem örömét nem képes elfogadni. Végso elkeseredésében – miután Kátya elhagyja – eldobja magától az életet, mivel a „megváltó szerelmet”, a reményt arra, hogy valaha is értelmes, teljes életet élhet, végképp elvesztette.

Az 1920-as évek elbeszéléseinek nőalakjai a femme fatale oroszos változatai: valahol elvesztették természetességüket, „elevenességüket”, ezért életük merő gyötrődés és szüntelen menekülésvágy; gyakran „a művészetnek szentelik magukat”, de ez sem hoz számukra megnyugvást. Csillapíthatatlan és kielégíthetetlen érzékiségükkel, hideg intellektussal egyszerre vonzzák és taszítják a szerelemben teljességre vágyó férfiakat. Ilyen Szosznovszkaja, a Jelagin zászlós ügye című elbeszélés hőse, aki szerelmét gyilkosságra kényszeríti. Ebben a Bunyin-elbeszélésben úgy jelenik meg – mesterien ábrázolva – a femme fatale, a halott színésznő „portréja”, mint a kor szépségideáljának, valójában a „hideg esztétikumnak” a megtestesülése: „A halott azért volt páratlanul szép, mivel páratlan módon megfelelt azoknak a követelményeknek, amelyeket például a divatos festők tűznek maguk elé, ha eszményien szép nőket akarnak ábrázolni. Minden megvolt benne, ami csak kell: gyönyörű testalkat, gyönyörű bőr, kicsiny, hibátlan láb, gyermekesen, együgyűen bájos száj, finom és szabályos arcvonások, csodaszép haj... És mindez már halott volt, mindez dermedni, halványulni kezdett, és a szépség még ijesztőbbé tette a halottat.” Bunyinnál a nőalakok azok, akik szerelemvágyuk ellenére képtelenek igazán szeretni, az ő sorsuk mindenképp tragikusabb a férfiakénál. Bennük Bunyin műveiben az „eleven szépség” csak akkor jelenik meg, ha az emlékezet összekapcsolja őket a távolba tűnt hazával, Oroszországgal. Ez az „eleven szépség”, az emlékezet és a szerelem összekapcsolódása jellemzi Bunyin életének utolsó remekműve, a *Sötét faszor* (1937–1945) című elbeszélésciklus miniatűr novelláit, melyet kritikusan a „szerelem enciklopédiájának” neveztek.

Bunyint 1933-ban Nobel-díjjal tüntették ki. Az indoklásban szerepelt az *Arszenyev élete* című regénye is, amelyet akkorra még nem fejezett be. A regényt 1927-ben kezdte írni, végül öt könyvből tevődött össze, végleges változatát 1938-ban nyerte el. A mű önéletrajzi indíttatású: egyfelől a múltba veszett, orosz nemesi lét epitáfiuma, másfelől igazi, modern művészregény – arról tudósít, hogyan születik meg a sajátos bunyini látásmód, a létben rejlő titkok és mélységek hogyan hatják át egy érzékeny ifjú életét. Az Arszenyev életében különös figyelmet érdemel a szerző és a hős szövegének egymáshoz való viszonya: a feloldódást a múltban elősegíti, hogy a hős tulajdonképpen

a szerző „koncentrált figurája”, így a szerzői pozíció szubjektivitása természetesen szólal meg a hős lírai szólamában. Igazi „hőse” ugyanakkor ennek a regénynek az emlékezet: „Az emlékezetnek jó ízlése van” – írja Bunyin. Az emlékezet itt is szorosan összekapcsolódik a szerelemmel: Arszenyevnek Likához fűződő, erős érzelmi és erotikus kapcsolatával. A szerelem ebben a Bunyin-műben voltaképpen az alkotás ösztönzője, a művész beavatásának eszköze. Miután Arszenyev végigéli a szerelemmel járó ambivalens érzéseket, a gyengédségtől a pusztító szenvedélyekig s egy időre magára marad, megtalálja őt az alkotás öröme: immár szervesen az életéhez tartozik az írás, ebben leli meg nyugalmát, jelleme megváltozik – férfivá érik. Mikor visszatér hozzá Lika, már másképpen szereti őt, viszont Lika nem tud feloldódni ebben az új szerelemben, nem képes arra, hogy a művész igazi társa legyen, mivel önzését feladni képtelen. Elhagyja, és rövidesen meghal. Am a szeretett lény fizikai megsemmisülése nem pusztítja el Arszenyev szerelmét, vele marad örökre a szerelmi emlékezet, mint az alkotás kiapadhatatlan, s szinte egyedüli forrása. Bunyin regénye összegezi alkotói útját: megszólal benne az író majdnem mindegyik fontos témája és újra teremődnek azok a hangulati elemek, melyek a bunyini próza egyediségét adják. Például a természet iránti szenvedélyes vonzódás, az a felfokozott érzékenység, amellyel a látás és hallás, az illatok és a finom, majdhogynem tapintható formák jelenítődnek meg elbeszéléseiben.

Bunyin 1937-ben fejezte be jóformán egyetlen filozófiai publicisztikáját, a *Tolsztoj felszabadítása* című könyvét. Miután részletesen kifejti Tolsztoj legfőbb eszméit, különös figyelmet szentelve az élet és halál problémájának, szinte akaratlanul hozzá méri magát. Elismerve, hogy Tolsztoj rendkívüli mélységeket tárt fel, mikor a halál fényében az élet értelméről nyilatkozott meg, ám Bunyin szerint a hozzá hasonló, öntudatlan életösztönrel rendelkező emberek szempontjából, akik túlságosan elmerültek a mindennapokban, nagyon messzire ment. Ő úgy véli, hogy minden olyan pillanatot, melyben a lét szépsége nyilvánul meg, át kell élni és meg kell örökíteni, mert ez az egyedüli, ami ellen tud állni a halálnak.

Bunyinék a háború alatt Párizsból Nizza mellé költöztek, az író visszautasította az ajánlatot, hogy más orosz emigránsokhoz hasonlóan Amerikába menjenek. 1945 májusában tértek vissza ismét Párizsba. Szinte életének utolsó napjaiig Csehovról szóló könyvén dolgozott, melyet már nem tudott befejezni. Bunyin, azt lehet mondani, hogy kortársai közül egyedül Csehovot tisztelte igazán. A személyes emlékek rögzítésén túl, ebben a könyvben leginkább az izgatja, volt-e Csehov életében igazi szerelem? A kérdésre igenlően válaszol, Avilovához, s nem feleségéhez fűződő kapcsolatát tartja az író nagy szerelmének.

Bunyin prózáját, emigráns volta ellenére – egyes elbeszélések és az Elátkozott napok kivételével – már 1954-től kiadták a Szovjetunióban. Munkássága a szovjet írók közül jelentős hatást gyakorolt például Konsztantyin Pausztovszkij és Alekszandr Tvardovszkij munkásságára. Műveit nagyra értékelte Vigotszkij, az ismert szovjet pszichológus, aki a *Gondolkodás és beszéd* című munkájában azt bizonyította be, hogy a bunyini sajátos stílus a „belső beszéd” mechanizmusát tükrözi. Fő művét, az Arszenyev életét az orosz tudatfolyam-regény egyik változataként tartja nyilván az irodalomtörténet-írás – a másik Andrej Belij: *Pétervár* című regénye. Noha Oroszországban olvasott írónak számít, manapság mégsem veszi körül olyan hangos dicsőség, mint az újonnan felfedezett emigráns írókat. Bunyin világának mély filozofikussága, személyiségkonceptiójának egyedisége, stílusának líraisága azonban előkelő helyet biztosít számára a XX. század legjelentősebb orosz írói között.

TANDORI DEZSŐ

Kis Témakör: A Nagy Helyzet

*Parafrázis: „Kis helyzetünkbe
hogy férne a Nagy Helyzet?
Ez a nagy helyzet.”*

(In mem. a költő Karinthy Frigyes)

I.

*Olvas-e a könyvek által a Nemzeth eleo?
Elejnk olvastk, olvastakh. De hagyukj,
hagyjuk ezt. Csak – által, elébb –
a széttört nyelvhez tértem majdnem vissza,
annyira nincs kedvem se, merszem se ezt
elmondani. (Eloaidmidn, eloaidmindegy,
édéseidegym, édesmindegy.)*

*Szóljunk hozzá, társak, ez maradt, az elv el,
demokrácia van, a nép elmaradt belőle,
de nagy kancellárok népszerűsége is felére csökken,
kis helyzetünkbe a nagy helyzet nem fér.*

*És mégis, mégis! Fáradozni is
hibajvoil,, void, ,hjábaavl, hiábaavaló,
kár fáradozni, hogy ily igazad mondd?
s nehéz megmondani, hogy mit nem kár,
mégis a praktikumok maradnak, a pozíciók
(melyek bonyolultak, kétségtelen,
még a magunké is valami, s ez nem semmi!),
marad, ki mire jut, de néha,
személyesen elnyújtózva, így mondod,
kialudtság illúziójával hajnali ágyon, hogy még
nem kell egyetlen madaradnak odatenni a krumplit,
nem indul élet kutya s más dolgok körül,*

*a józan robot némi lógással, borral,
kevéssel, s úgy, hogy hajnali munkák
után a fél hét és nyolc óra közt bekapkodott
kétdeciket fél óra alatt kialudd, és tizenegykor,
hogymár a postás hõn várt zavarásán is túlestél,
nekiláthass, könnyû ebéddel, a kiiktatott
– max. gyümölcs – vacsora jegyében
akár este hétig is dolgozz, vén fejjel a 65. mezõben
immár, sakkod 64 mezeje után, úgynevezett
rekordot döntés, és elkedvetlenedve
gondold el, kemény mûfordítási munkáért, csúcsért,
pénzben annyit se kapsz, mint egy mindazonáltal,
„brr, amúgy”! igyekvõn megfizetett versért egy jobb
folyóirattól, mondom, elnyújtózva az ágyon, „öcsi”,
ezt gondold, „gondold meg,” ezt gondolod,
„gondold meg”, gondolod, s meggondolod, kicsit, mondom,
nyújtózva, de ne is mondjam, mondom, nyújtózva,
kicsit, nem is mondom, s azt mondhatom, ezt gondolod:
„örülj, hogy jön még belõled a szar, örülj, hogy saját
ágyadon nyújtózhatsz el, örülj, hogy sóhajthatsz,
hogymár két kiló meggyet vehetsz, három nap délutánonként
ezt eszed, le is kell adni fölösleges kilókból, meg
jó a meggy, erre gondold, mondom, kinyújtózva, jó a meggy,
s hogy a piac neked a Hold (alig), a Fény, a Vám, a Skála,
vagy inkább BEAC, a BEAC-piac, a beacpiac,
bjacpejcepbjacp, ezek oly szép dolgok,
szép az anyanyelv, az ajnyeayeavealjny, szép, épesz,
pszeé. Annyi szépség vesz körül, és örömben járván,
eits kréedsé, kréeds, eits, örmörmömbörmemböembn
javráan, Jadrán, szép volt az Adria, Velence,
bölc és hitvány a drága Esti Kornél,
mégis dr. dr. med. nyisz. Egbr. Canovaro Ede vagy
meddv. dr. dr. (egy medve marta meg egykor!) prof. Grms.
Ebeistos Kamill kése alatt végezd,
jaj, bár hinár kavarodna lábadra,
jaj, bár az utcalángok esti fonatába valami gazember
belökne a csatorna partjáról, jaj, bár még ötször
venné el fifikásan a velencei regényeid fordítási*

*munkáit, ott egye! csak ne a tanár úr, Canovaro Ede
vagy Ebeistos Kamill barátod kése nyomán maradna
arcodból mind kevesebb, géz vérrel nem lehetős, hogy ágyad
alá magad rugd, lekötöznek, a vasúti kerítés fehérsége
kórházi könnyűcsőszerkezet lesz, és hiába gondolsz
majd vissza nemcsak esti kérdéseidre, lilla lláncokra
nyakakon, akár az édesanyád nyakán, hiába stb.,
még jó, ha a sárarany hirtelen tüdővérzéssel
alvadottan bukdos ki szádból, netán két perc
szenvedés után megfulladsz. Valóban, mire való ez a sok
szépség, mit is olvasni mindet, akár ötöt is, akár
kettőt, akár megnézni a Hamletet, ha valami színész miatt
épp nem, Raszkolnyikovot tanulmányozni, ha nem akarsz
se agyonverni gazdag öregasszonyt, se lelkifurdalást
élni (nem bírni), semmi gyakorlati hasznod az egészből.*

II.

*S persze, gondoltál alkonyokra, mint Rilke,
konyultál le és ágáltál (föl), s nézted,
a trieszti járat milyen is lehetne, hajnalt
érkezni a furán komor városba, a nyugállományúakéba,
és volt terved, hogy Andorrát, Littyenstájnt s
Sant Marinói Jubot, mind a miniállamokat
(minigolfokat, miniszökdéléseket nyanyákon)
végiglátogatod (stb.), de ebből nemcsak az lett,
letl, teelt, leltlet, meg a többi, hogy
anyagijaid is biztonságosabban vannak (meg,
mert hogy forgatni odaadnod azért nem lenne mit!
nagyon el nem úszhatsz, holtig munkára
kárhóztatva élsz, s örülsz, hogy van munkád
így-úgy), tehát az utazások, mint amiképpen
mindig kőrealista voltál az örülmények mellett,
elmúltak, de ebből az lett, hogy beülni
egy vasúti fülkébe neked képtelenség, reggel
nyolc (vagy más napokon egy bolond, későbbi
egy és negyed óra leszámításával) után
(francha a mondatot, a mondatból meg nekem van,*

elegem, nekem van a mondatból!) találkozni se,
nem, hát nincs repülés, nincs trieszti járat,
dujnó, más dajna, duhajság, dibaj-dánom,
eleve kivédve sok szánom-bánom
is ezzel.

S örülj, vagy borulj, ne pálinkulj,
hogy vannak még lapok! Folyóiratok. Kevésben bízol,
mégis: míg egy van, csak egy főszerkesztő a vidéken, kettő,
budapesti vidék is jó, lásd Világváros Mint Burgyingja,
míg van, ki panasolja: „Nem olvasnak!” – addig könnyebb
azt mondanod: „Hagyjam a nagy helyzetet! Ne nehezítsem
az én kedves barátom, Alexander Termovics vagy, három,
Rudan Galovics, Fesztum Petyukovics, Grábeny Áldovics
stb. szívét, ne mondjam már aztán én is/se, hogy... és a
többi” addig még valaki azért csak olvas,
a múltkori szám is tele volt érdekességgel,
még amit követni nem bírtam vagy nem akartam,
azt is ígéretesnek látszott, egyáltalán, annak
ellenére, hogy csak két kísérleti szonettet olvastam
el teljes érdeklődéssel és az illusztrációkat néztem,
állíthatom, fenntartottam az Olvasó Nép Fogalmát,
csakúgy, mint házi verébke tojónk a verébfajt,
ahogy nyaranta a szegény úgy öt naponként
nekilátna tojni, míg ki nem derül a végén, hogy csak
tottyintás lesz belőle, ám a holt kis cimborája
fa kalitkájának szélébe kapaszkodva ugyanúgy tojna,
mint kezemben, ahol már tojt is, pici tojást, egyet
elkaptam a levegőben, épen maradt, a többi a padlón
tört össze, s persze, a verébfaj szaporításáról szó sem
lehetett, a tojások csíráatlanok voltak, hát ezt a dilit
sosem vezettük be, pedig huszonhat éve egyfolytán van
verébkénk, hát nem, hogy még itt pusztuljanak ránk
az életképtelen vagy eléhezni hagyott fiókák, szóval,
mondom, ha Totyi is meghal, és senkim sem lesz a Dömi
medvéimen kívül (létük gond lesz!), fog is érdekelni
engem, ki olvas, ki nem (remélem, a Totyi 6–7 évet él még)!

A tűz testcsonk

*Ne tűzoltóautók kíméljenek.
Ne is én kíméljem magam (hisz tenném).
Ne tenmagam, ne más, de akkor?
Mi a Nagy Helyzet?*

(Karinthy és Rilke)

*Tul. képp. nem innenképp fáztam, de mindenképp fáztam
sok mindentől, és mondják, a megégés iszonyú
vacogással is jár, de az sem igaz, hogy ilyenkor jó, ha
kéznél egy tűzoltóautó.*

*Hajnali hét se volt még, szín
józanul vágtam neki utamnak, egy körforgalmú/mas téren
kellett áthaladnom, vigyázva néztem szét. Nem
gondolkoztam még csak azon sem, mit előző
versemből kifelejtettem, hogy tudniillik az átél
írások, az életírások kellene ma a legkevésbé,
megjegyzem ez is olyan lesz, nem, miért is
kellenének: „Életem nekem is van!” mondja a legtöbbje,
„nekem a Fancsali Funcsi búvvarázslatai”-t meséljék,
vagy vicceljenek, hogy a Sűgő neje a Sűgő Vica, netán
a Sligó úré meg a Sligovica, vagy ilyesmi. Maximum
egy rövidített, operettesített szentivánéji álom
tűzijátékkal s víziparádéval, és a Lánchíd teljesen
eszement lezárásával a forgalom elől, gyalogoshíd lennel).
Na, mondom, nem gondolkoztam költészetem semmin, sőt,
teljességgel átkelésem biztonságára figyeltem.
Így nem lett aztán.... miféle szó itt, hogy „baj”,
„tragédia”, enyhe kifejezés, nem is tudom, mi lett volna,
amennyiben a vörös tűzoltóautó átgázol felettem/rajtam.
Tucatnyi tonna is megvan, vagy csak 3.5, vagy mindegy,
két mázsa elég, 40 km-rel, vagy leesni egy bicikli nyergéből
60 km-es sebességgel, mellett, sic.*

*Évekkel ezelőtt sokat
foglalkoztam a derék tűzoltókkal. Megmentették házunkat.
Folyton nézem a piros autókat szemközt a parkolóban, hány van.
És megcsodáltam egy létrás kocsit, szintén tűzoltót akkor,*

bét végén. Mindez közömbös volt, inkább „szerencsém”, az volt, de ez szó is mennyi?! Ez történt, rövid leszek (nem olvasnak! jeligére). Láttam, jön egy ilyen nagy tömb tűzoltókocsi a Fő utca felől. Mondom, bekanyarodik az Alagútba, felmegy a Hunyadi úton stb. Álltam, keresztezte volna utam. De látom ám, nem jön, hanem a körforgalom felé nyomul, ergo nem előttem, hanem mellettem, jobb kéz felől, közömbös sávon fog elmenni, tehát indulhatok. S indultam. Ahogy már majdnem csak három méternyire volt tőlem, láttam, akkor láttam, mégis az Alagútba akar bemenni. Nyomult, de kerekei csak a hozzám közeli sávra hozták át, s a nagy vörös möb mutatott a körforgalom irányába. (Idegességemben „möb”-öt írtam „tömb” helyett.) Az én akaratlagos képzeletem, mintegy látásmódom, mely mindig egyéni volt, látásmódom, mely minden embernél szubjektív, ez adta, e látásmód, hogy úgy láttam a világot, olyannak s annak, aminek, hogy író lettem, küszködtem a „fogadjátok el a személyest”, ne csak a közérthető közjellegűt, az eleve-nekünk szólót, nem mondom, hogy a csökkentett értékűt, a kacatabbat, s nem is az öncélút, a produkciót, a jámbor utáztatokat, a spanyolviaszfeltaláló széplegéseket, nem, de hadd lenne hitele az egyénien megéltnek, lásd az iméntiekben. (A Helyzetről.) Hát itt meg is lett volna a nagyon egyéni.

Nagyon is egyéni, nagyon is a pillanat (rossz) hitelével megélt kurta, de borzalmasnál borzalmasabb eseménymikéntemből kifolyólag, ahogy a kerekek alatt a csont is úgy folyt volna ki belőlem, laposnál laposabbra lapitódtam volna, egyetlen, netán két iszonyú recsenéssel (csak ezek a szavak vannak! mit kell akkor, tényleg, olvasni? mit kellene?) (ki-ki maga kerül a tűzoltóautó alá, maga szédül le a St. Bugurin hegyről Bolíviában, hogy csak keselyűk találják rá), mi lett volna belőlem? Eleve botrány egy 65. éve itt élő lakos efféle halála! Túl nagy méret a szenzációhoz is, annak is túl sok! És rettenetes látvány. Kanállal kellett volna összeszedni, ha ott halok meg. S ha nem? Felsőtestem, fejem talán a két-pár-kerék közé lett volna betaszítódva, a hozzám közelebbi két-pár, dupla kerék, sőt, ebből is kettő, ment volna rajtam át, combtótól, mondjuk, és maradt volna egy (magához térő? csak „élő”?) tűz testcsont, konyhai bárdal felvágott állat sebével, arányokkal

szorzandón, és ennek a csonknak feje lett volna, a fejben már nem gondolatok, hát azok nem, ordítás, kín, annak is az Eiffel-torony-magasa, az Everest-magas, Macsupicsu-és Kilimandzsáró-magas, minimum ennyi, nincs-rá-szó, az lett volna, az az-sincs-rá-hogy-nincs-rá-szó lett volna, szemembe csontvelő fröcskölt volna (talán), a teljes-sebek, a seb-teljem fertőtleníthetetlen lett volna (biztos!), ez lett volna, halál, amilyen nincs!!! Amilyen nem is egy volt. S nem is irodalmi látásmódból. Bár nekem épp ez lett volna az örület. Ez így is: az örület.

Elnyújtózza hajnalban az ágyon, s oly mindegy, „megint egy megoldandó nap”, ezt gondolom-e, „jaj”, Totyi is meg fog halni egyszer”, ezt-é, „jaj, hogyan és mikor halok meg, meghalni nem egyszerű”, mindegy, ez mind a boldogság teljessége még, az összes rossz kilátás, az elég rémes országos helyzet és világhelyzet, a kizsákmányoló honoráriumok, a kulturális helyek éhkoppon tartása (mint ok), a rengeteg szakmai hamisság: mindez semmi. És, disznóság, bevallom, mégis: Kosztolányi vagy Babits etc. elmeszett torka, Poe delíriumhalála, a többieké, mind, mind csak irodalmi és széplélek adat.

Igen, a megélt dolgainkkal is egyre széplélek dolgokat tudunk – max. duinóiakat! estieket! – létrehozni. A valóság más lenne, s nem show, persze, az sem, nem foci vébé, bikataposta fiestarajongó teste sem, egyenesbe kereste a bajt! nem... Az más lenne. De az én lelkem már nem szép, se nem rút, az én lelkem már, ha lehet ilyen: az én valódi létezőm már csak egy tűz testcsonk. Hidegégés, égő hideg, vagy valós Semmi. Jó, míg csak gondolatban

Nagy spac. Ezt írom ide. Az imént is írtam: „nagy spac!” Mert még mindig az irodalom létrehozása, megint az, fő gondom. Ebből az örületből nem menekülök. Nem menekülünk, nincs menekvés. És testem, ha így, ha csak fogalmilag is, egy vörös tűz testcsonk, alig pár tenyéryi szabad bőrfelülettel, a többin ha belek, ha vér, ha csont veleje, ha bármi, a többin a Semmi Borzalma, gyarló szavakkal Iszonyatnál Többje,

spac, az abszolút spac, egy tűz testcsonk,

*a Fény, a Hold, a Vám, a BEAC-Skála paiacra ez megy,
egy tűzvörös testcsonk, testokcsn, oncskst, ets, t, d*

*s ha nem kellett volna a normálnak nevezett létet
is
már eleve,
ezt öntözöm,*

*ezt, mi egy
tűz testcsonk, mi vagyok már,*

*csak tényleg vigyáznom
kell legalább, ha a járdaszigetre állok, bárhonnét lelépek,
mindegy, a tényleges lelépés díja mi szenvedés lesz, de a kosárember
tűz testcsonk – ne képzelegjek! perverzió már! –, melynek
semmijét nem tudom. Szép s okos szavaink mögött e Nem Tudjuk, ez
van.*

*Spac! Németül: Spatz. Nem ide való vicc. De
hogy ilyennyire írok, vigyázat! Verébkémet, a Totyit se
lökjem le a fotelkarfáról automatává vált könyökömmel*

*valami halálba.
A dolgok tűz testcsonkjává lelkem se tegyem
tehát.*

*S most a folyóirat köv. lapja következik,
részemről meg a ma délelőtt aktuális
(épp köv.) cselekvés.*

Ez meg a Nem A Tűz s NEM TESTCSONK.

*Amiből viszont bármikor
– ergo és etc.*

S ez. Mert mit mondjak?: mondom.

'Meglódít valami, aztán hajrá és jaj'

TANDORI DEZSŐ: ZABKESELYŰ

A regény különös címét, a *Zabkeselyűt* bizonyára többféleképpen lehet értelmezni, asszociatív módon jelentést keresni hozzá. Noha a szóösszetétel eredetére maga a szerző is vázlatosan utal regényében két-három alkalommal, mi hadd kezdjük a kötetet kézbevevő ember (ál)naivitásával, meg azzal, hogy a saját változatainkat terítjük ki e regény elemzésének bevezetéseként.

Egy irodalmárnak persze Salinger 'The Catcher in the Rye'-ja ugrik be először, illetőleg ennek a fordító, Gyepes Judit „Zabhegyező”-re magyarított kitűnő címe. Az asszociációba belejátszik persze, hogy Tandori Dezsőnek – és ebben nincs egyedül – Salinger meghatározó ifjúkori olvasmány-élménye volt; többször is írt versben, esszében erről. Később fordította is az amerikai író. (Említendő, hogy a *Zabhegyező*, első hazai megjelenéskor – többek közt épp eme pontatlan, de találóan hűtlen cím kapcsán – prózafordítás-kritikai vitát is kiváltott. A könyv sikere is idővel a műfordítót igazolta.) Tehát: zabhegyező – zabkeselyű; ilyen utalás (parafrázis) rejlik esetleg e címben? – kérdezhetjük. Következő gondolat-társításunk: meglehet, hogy a cím szókapcsolása a „zabos vagyok és keserű vagyok” kifejezés összevont és torzított, némiképp 'elvigyortított' alakja? Erre se mondható, hogy nem plauzibilis; Tandori munkáiban a Joyce-ihoz hasonló (finegan'swake-es) szóösszevonások és –torlasztások nem igazán ritkák. Sőt, ez a „zabos” a 'zab'-ot, a lovak alapvető abrakját is magával hozza. A 'keselyű' meg – akárhogy is – madár. Mátis Tandori két fontos témakörének közelébe keveredtük.

Am az utóbbi nyomon továbbmenve – nem zárva se ki, se le a Salinger-utalást és egyéb lehetséges értelmezéseket – a címszó második eleme, a 'keselyű' össze is rímeltethető a 'keserű'-vel, vagyis mintha egy (képzeletbeli) italnév furcsa elnevezése is 'bejöhetne' (vö. 'gyomorkeserű'; elolvassa a könyvet, kiderül, hogy ott futólag az unikum valóban szerepel is). A 'keselyű' felől viszont újabb irányt vehet az értelmezés – jócskán meghaladva az előbbieket –, hiszen elhullt állatok tetemeiből (is) táplálkozó madár neve szerepel e címben, ami a mitologikus dimenziót, a pusztulás, a halál képét hozhatja be. (Emlékeztetünk Tandori Dezső első könyvéből az *Hommage*-ra. Így indul a *Töredék...* nyitóverse: „Ki szedi össze váltott lovait, / ha elhulltak, ki veszi nyakába?”, aztán megjelenik a „Kardél-nyargalásod” és annak oldalán, mentében ezeknek az elhullott „álatok”-nak az agóniája, „tört szemük dióverése”. Márpedig az imaginatív, lótetemekkel szegélyezett utat szcenírozva képzeletünk szerint akár a keselyűk is odaszállhatnak...) A „keselyű” asszociációinak körét tovább bővíti, hogy

PolgArt Lap- és Könyvkiadó Kft.
Budapest, 2003
197 oldal, 2250 Ft

Prométheusz máját ez a madár marcangolta. Ha ezt vesszük elő, akkor már a „zabkeselyű” (vagyis zabot evő keselyű) a „dögkeselyű” parafrázisának is hat. A magyarázatnak ez a változata filológiailag is helyesnek hat, ugyanis Tandori egyik újabb (esszé) könyvében („*Hol élsz te?*”, Szeged, 2003. 194. l.) szerepel is egy „Prométheusz” alfejezetet – filozofikus dialógus a lázadó, leláncolt isten meg madár közt.

Anélkül, hogy biztos eredményre jutottunk volna (bár egzakt levezetésre nem is számíthattunk), íme, „nyomozásunk” támpontjai: Salinger: „Zabhegyező”; „zabos vagyok, keserű vagyok”; zab: lóabrák; keserű italféleség (pl. gyomorkeserű); keselyű: elhullott élőlényekből lakmározó madár egyik, zabot evő változata; Prométheusz meg a keselyű...

*

A regény elemzését előzze meg két észrevétel. Az egyik látszólag mennyiségi jelleget érint az író pályafutását tekintve. A 90-es években meg az ezredforduló után vehető észre, hogy a Tandori-kötetek (ezek lehetnek „kései” prózák, versek, esszék) „voluminozítása” látványosan lecsökkent – manapság már az ember nem igen vehet új megjelenésű, vaskos TD-könyvet. Továbbá: ezek a kötetek többnyire műfajilag igen vegyesek – epika, esszé, vers és képvess szerveződik össze bennük. Termékeny ugyan az író, de az újabb produktumai karcsúak, és – bár lazák, és parlando, az eleven elbeszélőhangot idéző jellegük is van, mégis – tömörnek hatnak. Nyilvánvaló, hogy az irodalmi érték egyáltalán nem függ a nyomdai *n*-ek, vagyis az oldalak számától, mégis feltűnő a sűrítésnek, az ’ökonómiának’ ez a változása. Példának okáért szembeszökő ez, ha a legutóbbi Tandori-prózákat a *Sár és vér és játék*-kal hasonlítjuk össze. A másik észrevétel különösen *erre* a kötetre érvényes (és talán a *Vér és virághabra*). A Nat Roid könyvek véres ügyei, rettentő bűnügyi izgalmai, mondhatni: bűn-gubancái köszönnek most a főcselekményben vissza, azaz igazi krimi olvasunk, bár annak részben pseudo, részben Chandler-i, igazi ’magas irodalmi’ változatát. Mintha szerzőnk (a korábbi Nat Roid-kötetek egyik főszereplője, pl. a Dejan Tradics alakmás) – noha csak fiktíve ment el – visszatért volna Budára, hiszen már nem egy képzelt (mondjuk: kaliforniai) színtéren, hanem egy fiktív, de valóságos, mai világban fut regényének ’fő szála’.

Amit ímént Tandori munkáinak műfaji-szerkezeti sokféleségeként, és ezek kombinációi kapcsán említettünk, azt a *Zabkeselyű* epikai konstrukciója is sajátosan előhozza. Ezzel rokon jellegűeket jó pár utóbbi kötetében (pl. a *Költészetregényben*), némileg másként kidolgozott már, egyelőre láthatóan kedveli ezt, az alapfejeményt megszakító „közbevetések” füzérével építkező műformát. A szóban forgó regényben egy helyütt „katamaránhoz”, (kéttestű) hajóhoz hasonlítja a konstrukciót – hangsúlyt adva a „fejezetek” és a „közbevetések” egyenlő fontosságának. Hogy e konstrukció művészi funkcióját értelmezhezzük, időlegesen szét kell választani, szerelni a ’kettős hajótestet’. Végül persze azzal a feladattal fogjuk szembe találni magunkat, hogy a „fejezeteket” és a „közbevetéseket” újra egybe kell majd fonnunk. Am a műalkotás olvasói, kritikai rekonstrukciója e ’kétféleség’ együttes megjelenítésével lehet csak kerek.

Többszörösen, ravasz módon csavart, elképesztő fordulatokban gazdag – a szavak kétféle értelmében is – „iszonyatosan fantasztikus” az alap-regény. Ez igazi, tán azt is lehet mondhatni: klasszikus epika. És némileg önkényesen ezért is nevezzük a műnek ezt a részét főregénynek. A cselekményét hét (római számozású) fejezetben mondja el az író; az arab számozású közbevetésekkel hatszor félbeszakítva. A regénynek az előbbi, összességében alig öt íves, vagyis száz oldalnál alig terjedelmesebb része kapcsán

a „cselekmény” szót is sajátosan szükséges érteni, hiszen ez az epikai kombináció éppen arra épül, hogy valaki nem cselekszik, hogy eláll a cselekvéstől.

A könyv címlapján szereplő alkotó, azaz Tandori Dezső által megírt „tédé”, azaz a regény szereplőjeként megjelenő író feljegyzéseket kap egy bizonyos Gertsey Jánostól, akinek a neve valójában (?) Gráf János. Aki esetleg az író-figura kiskamasz-kori iskolatársa volt, bár kapcsolatuk eredete mindvégig homályban marad. Ezek a – talán – írói nyersanyagoknak szánt feljegyzések az ötvenes évekbeli – a szerző gyerekkorából való – iskolai történeteket, politikai színezettel (is) gazdagított jeleneteket, baráti és családi kapcsolatokat idéznek meg. A nem egyszer brutális kamasztörténetek középpontjában Gerstey egyik osztálytársának, egy bizonyos Buffenbach-Rybenko Svetlárnak a dolgaira való visszaemlékezések állnak. A nagydarab Gertsey védelme alatt álló, különös nevű fiú figurája, származása csupa rejtély (német katona apa és ukrán anya gyermeke, akinek anyja Auschwitzban halt meg, apa, Buffenbach Károly pedig itt, magyar földön börtönbe került, ahol felakasztotta magát). Idézhetnénk még az epikai részleteket – legyen elég annyi, hogy Gersely/Gráf János legjobb barátja, Ond János iszonytató módon, darabokra szaggatott testtel hal meg ’56 őszén... A könyvnek ezt az első két főfejezetét átívelő (fiktív) feljegyzés-anyagot az író idézi és kommentálja (hasznos jellegű a *Vér és virághab* epikai alapszerkezete is). Ebben a részben – maga is többször utal rá – nem lehet észre nem venni egyfajta Ottlik-hommage-t, és mögötte az *Iskola a határon* árnyképszerű mintázatát. Am az is kétségtelen, hogy a kőszegi iskola alapmatériájához viszonyítva a múlt század dereka táján játszódó hazai események, emberi (és iskolai) viszonyok még inkább mocskosak, durvák és alattomosak.

„Tédé”, az író azonban novellákat kezd írni a megkapott feljegyzés-matériából (és még arra is utal, hogy ezek időközben meg is jelentek), sőt, miután Gertsey meghal (bizonytalan, hogy megölték vagy öngyilkos lett), jelentkezik nála egy bizonyos Gráf Iváné, a fiú sógornője, bátyjának özvegye, és újabb feljegyzés-adalékokat ígér és juttat el az íróhoz. Aki nem is forszírozza ezt a kapcsolatot, de amikor mégis rászánna magát, hogy meglátogassa az özvegyet, az utolsó pillanatban meghátrál, nem csönget be hozzá, hanem némán és csöndesen távozik a házból. És valamiképpen ezzel a ’csendes lépéssel’ kezdődik a fordulatoknak az a másik sora, ahol a fikcióba belerajzolt írónak a következőkben tanúként, immár a készülő regény sajátos nyomozójaként az eseményekbe mind jobban bele kell keverednie. A töredék-nyomok és kombinációk a továbbiakban mintegy globálissá teszik a szintéri dimenziókat (a hajdani NDK-tól Argentínáig, Tasmániáig és a Fidzsi-szigetekig vezetnek a szálak és nyomok Gertsey, Buffenbach-Rybenko, Gráf Ivánék és mások ügyei kapcsán). Egy „ártatlannak” tűnő egykori osztálynévsorban történt tallózásból, kamaszcínyekből a szörnyűségek szörnyűségre, groteszk és háborzongató eseményekre nyit a regény. És ezek szennylevébe bele van oldva a magyar politika- és társadalomtörténet fél évszázadának megannyi mérgezőanyaga.

Tandori (retek) epikai (alap)leleménye tehát ebben az esetben az, hogy a „fikció lábra kap”, azaz megelevenedik, és a születő mű a regényíró folyamatosan hálózza be, teszi az elbeszélte történések részesévé. A mű formai, szerkezeti ’csendes lépéseinek’ sorába tartozik az is, hogy ezek a fejezetek (különösen a nyitó egységek, *A trubedli*, az *Ifj. Buffenbach-Rybenko* és a *Csendes lépcső* címűek) valóban novellaszerű egységek, és a megjelenített „td” utal arra is, hogy az elbeszélések időközben meg is jelentek lapokban. Ez a tény a regény fejleményeit is befolyásolja viszont. Például úgy, hogy Gráfné azért jelentkezik a „szerzőnél”, mert olvasta az egyik, Gertsey feljegyzései alapján szü-

letett novellát egy folyóiratban... E konstrukció kapcsán még azt is mondhatjuk, hogy a mű (alkotás)lélektani realitás és fantasztikum, mivel a regény szinte megszállja szerzőjét, vagy ahogy Tandori írja: „...Gertsey belemosta magát az agyamba, átjárja dolgaival a gondolkodásomat, »idegrendszeremet«, nem hagy nyugtot.” A könyv cselekményének elképesztő végkimenetelét – miként a detektívregények esetében – nem illő a recenzensnek elmesélnie.

Erre a főregényre is – hasonlaltal szólva – rá van dobva a szerzői én reflexióinak, személyes élettörténeti, irodalmi észrevételeinek hálójá, szeszélyesnek ható, de gondosan megkomponált hálózata (hiszen mű protagonistája ő maga), ám a 1–6. számú „Közbevetés”-ekkel a műnek ez az esszébe hajló, személyiség-elemező és vallomásos jellege még inkább kidomborodik. Terjedelmileg ez a kisebb rész; közel harmada a könyvnek. A könyvet olvasva egy idő után észrevehetjük, hogy nem is igen távolodtunk el a regény-fejezetektől, s nemcsak azért, mert itt-ott akad utalás a Gertsey/Gráf ügyekkel foglalkozó író munkájára, hanem mert az elbeszélői alaptónus – ama parlandonak nevezett, folyamatos monológként is ható beszédmód – végig egységesíti a kötetet. Olyan ez a közbevetés-sorozat, amelyet vagy alcímek, vagy csillag-jelek tagolnak, választanak el, mintha a regényíró (aki egyébként ’el van veszve’ a bűn-sztoriban) – mondhatjuk – közben naplót, „saját” feljegyzéseket és a könyvbe épülő kispublicisztikákat/mini-esszéket (ezek is időközben megjelennek), sőt makámás verset is (*univ tandoori: óbb lomov [s más újabb lomov]*) írna az életéről. Amilyen határozottan és keményen indul a főregény fejezetsora, olyan groteszknek, keserűn könnyednek, de szétfutónak hat eleinte ez a széria. Aztán észrevevessük, hogy ezek a – most újabb műfajjelölést adva – ’jegyzet-novellák (novelletták)’ epikailag is megcsomósodnak, és itt is a „nem cselekvés” áll a szöveg centrumában. Minduntalan visszatér ugyanis az utazás vágyával és rémével való küszködés motívuma, hogy végül az otthon maradás mellett döntsön az elbeszélő. Hiszen épp ennek a regénynek, az itteni ’élethajszának’, kedves madarának, kutyájuknak van igazán elkötelezve, meg munkás élet, az öregedés megannyi jaja, baja és öröme az otthonához köti. Miután ezt a második epikai szálát felismertük, és oda – azt hittük – szinte pihenni térhetünk vissza a krimi-fejezetekből, ezen a ’haladványon’ üt be az egyik legnagyobb, igazi szörnyűség: a szomszéd lakásban tűz üt ki, s az író rettegve és imádkozva várja az esetleges gázrobbanást, a pusztulást... (Az „imáról” és a „tűz”-ről szóló megrendítő jegyzet-monológokat a recenzens a kötet szövegében az egyik csúcspontnak véli.)

Roppant nagy keserűség, szinte az Antoine Artaud képviselte radikális borúlátás árnyékolja be Tandori Dezsőnek ezt a munkáját (is). Alapvetően a rettenetek korát élte meg az elmúlt fél évszázadban; a Gertsey/Gráf-regény, mint említettük, politika-történeti értelemben is egyértelmű referenciákkal van teli a kommunista éráról. „Sajnos, igen sok mindenre emlékszem, – írja – nem vehetem olvasómat kőbölcsőtűrára, utólagos ringatásba...” Ami pedig a közbevetett jegyzeteket, a személyes reflexiókat illeti, bennük a mai magyar és nem-magyar életviszonyokról alig akad jó szó, ritkaságszámba megy, ha nem elutasítóan kritikus vagy élet-panaszos. Mindennek komorságát, radikális pesszimizmusát, melyet – a szerző életkorából következően – az ismételt előbukkanó halál-gondolatok mélyítenek el, csupán az enyhíti, hogy a regény-matéria egész véres, bűnös masszáját szinte brillírozó könnyedséggel kezeli. Amihez persze hozzátartoznak az önirónikus és a játékos attitűd folyamatos megnyilvánulásai, valamint a megrendülés, a lírai szólamok (néha prózaversszerűen ható passzusok). Ezek egyik példaként idézünk egy részletet a regény derekáról, a „főregényből”. A szövegrésznek

az a sajátossága is megvan, hogy némileg Mándy Ivánt, az ő tömör, villanásnyi, lap-pangó érzelmekkel, indulatokkal teli jelenetezését idézi (ez is afféle „hommage”):

„Egy csendes lépcsőház. Lépcsőfokok, lépések.

A Strudlhof-lépcső.

Badarság.

Neki kellett volna látnom Doderert-fordítani, elköteleztem magam, és nem és nem ment. Jó, legyünk túl ezen.

Min? Hogyan?”

Tandori regényének bájjára, filozofikus humorára talán nem is lehet ilyen közvetlen példát hozni, de jellegét jól érzékelteti az a kistermetű, rejtélyes kocsmai figura (ő közvetít az írófigura és Gráfné között), akit az író a bűnügyi cselekmény végén – meglepő fordulattal – hoz be a színre. Ez a névtelen kis alak Salinger „Magasabbra a tetőt, ácsok!” c. kisregényéből a csodálatos, süketnéma törpe-bácsit idézi fel bennünk – Tandori művének e bájosan titokzatos hírvivője-hírhozója ugyanis némileg őrá emlékeztet.

A regény „katamaránjának” mindkét hajóteste végül is ugyanegy irányba mozdul és mutat (az irodalomesztétikában ezt a ’művészi alkotás egységének elve’ tárgy körben találjuk), hiszen az alak-kettőzés, az író beléptetése a saját kitalált történetébe, további többszörözéseket nyit meg (hiszen például Gertsey János is „ő”, az ő alakmás-imaginációja), ami az ábrázolásban felettebb racionalizált, többszöröző síkokba vetülő prizma-játékként hat. Tandori újabb műveinek cikázó a szövegvezetésük és erőteljesen filozofikus a jellegük. Jóllehet elementáris életproblémák körül forognak a munkái, alkotásai mégsem „agyasak”, hanem az artisztikum, a művészi alkotó szellem tiszta – ránk, olvasókra is tisztítóan ható – megnyilvánulásai.

Samuel Beckett fiatalkori Joyce-tanulmánya elé egy remek mottót talált: „Minden kelevényre egy szikét és egy borogatást!”. Visszatérve regény-szemlének elejére, a *Zab-keselyű* cím furcsa szóparadoxona is ilyesmit sugallt: a zabra szelídített keselyű esetét, amikor Prométheusz ’eltársaloghat’ az ő madarával. De ha már mottóról esett szó, végezetül idézzük Tandori Dezső regényének saját mottóját, ezt az abszurd, mosoly-fakasztó szentenciát: „*Halászsast víz alatt ne tarts!*”

Fogarassy Miklós

„...ha a költészettel élsz”

TANDORI DEZSŐ: „HOL ÉLSZ TE?”

„Nehéz szerelem” – Vas István könyvcíme szerint ez lenne a költészet, és ezzel úgy érzem, minden költő, és minden olvasó egyetért. Nem véletlenül kezdtem írásmat Vas István sommás költészet-meghatározásával, hiszen ő írta az első „költészet-regényt”, a költői lét regényét, a *Nehéz szerelmet*, mely alcíme szerint is *A líra regénye*.

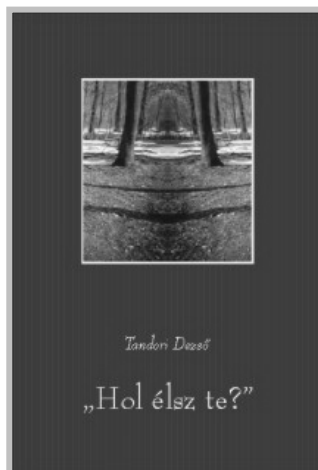
Tandori Dezső első, a *Ligetnél* megjelent, *Költészetregény*-ében ezt a vasi hagyományt írta át és tovább, jelentősen újítva a formán, a tematikán. Ezt a költészetregényt folytatja, alakítja az idei könyvhétre a *Tiszatáj*nál megjelent „*Hol élsz te?*”.

Erre a könyvre is igaz (bár még inkább az első *Költészetregényre*, melyben több életrajzi részlet, történet található arról, hogyan vált a költő költővé), amit Vas írt mottóként líra-regényében: „talán nem fölösleges emlékeztetni az olvasót, hogy végül is regényt olvas, habár csak a líra, a magam lírájának regényét.”

A „*Hol élsz te?*”-ben elsősorban más költők lírájáról van szó, és áttételesebben a saját líra regényéről. Az olvasó megtudhatja e műből, hogy a költő, hogyan él együtt az írással, milyen az a környezet, ahol él: ez a szavakból, betűkből, élményekből, érzelmekből, témákból, metafizikából és rögválóságból, aktualitásból és örökkévalóságból felépülő világ.

Ez a könyv tehát röviden – Babits szavaival kifejezve – „a legtitokzatosabb mestersegről”, a költészetről szól. Arról a szinte megválaszolhatatlan kérdésről, hogy mi adja, mi adhatja az igazi költészetet: a tematika, a forma, a nyelv, az érzelmek? Tandori a pusztán nyelvi alapú irodalomértésről-elemzésről nincs valami jó véleménnyel: „A mondat számomra irtóztató, be nem vált szempont és közhely. Ne halljam. Hát persze, hogy mondatokban írunk. De nekem az, hogy Totyira ... nem léptem rá, olyasmi, hogy miközben mondatokban írunk, nem minden csak a papírunk, és a sok írás közben ... föl kell nézni olykor a csillagokra, ismernek-e még minket?”

Tandori újabb költészetében, prózájában megfigyelhető valami spirituális felé való fordulás – de más metafizikusság ez, mint a *Töredék Hamletnek* tematikailag is elvont spiritualizmusa. Ennek az új-spiritualitásnak a meditációs alapja, elérésének legadekvátabb módja, Tandori szerint, érdekes módon nem más, mint maga a mindennapi gyakorlat (madarak etetése, munka, krumplifőzés...) Ennek példája a kötetet záró vers is, amely égi, éteri dolgokat tematizál, de a végén, csattanóként a vers a krumplifőzés hiper-materiális képével zárul:

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2003
207 oldal, 2200 Ft

„Kész igazán, a kő röpte lesz belőle, a kő mentsége, vagy a szívszélhedt madaré, aki körül ott fenn a magasban, a már rohamszárnnyal közeledni nem érzett föld felé zuhanva, el se találva ő így érzi, szezámként tárul, hogy semmi

nem következik; és hull. Mintha roppant szirt volna a lég, igen, a lég is kő volna, madár-kő, melyről bukvást bukik, a csodás mágnesesség kihal minden erejéből, igyekvéséből. Itt élsz te, ebben élsz, s mégy most, elzárod a krumplics alatt.”

Ez a vers nem csak a „Hol élsz te?”-kötet embléma-verse lehetne, hanem Tandori egész költő életművéé is, ugyanis Tandori írásai mindig szintetizálták „a reáliát a reálián túlival”.

Az első líra-regény még nem kérdőjelezte meg szkeptikusan önmagát, míg ez a regény, már az első fejezetében is bizonytalanságot fejez ki, amikor a *Költészetregény* műfajmegjelölés után kérdőjelet rak. Ez a gesztus úgy is értelmezhető, általánosítva, mintha a szerző nem csak a költészetregény formai kereteit, műfaját kérdőjelezné meg, hanem minden műfajt relativizálna, erre utal a következő idézet is: „Költészetregény sincs, különféle komplex írásegyüttesek vannak, melyek vagy kényszerképzeteknek felelnek meg, vagy ezeknél rosszabb-jobb dolgoknak”.

Nagyon izgalmas irodalomtörténetileg ez a mondat, hiszen Tandori a formát, a műfajt kényszerképzetnek nevezi. Kényszernek tehát, aminek engedelmeskedni kell, meg kell valósítani, mert külső elvárások vannak, másrésztől, hogy ezek a külső elvárások, nem mások csak „képzetek”, így ki tudja, mennyiben lehet tehát állítani, hogy bármiféle valóságalapjuk is van. Itt Tandorinak a formabontó oldala jelenik meg – azé a költőé, íróé, aki mindent megcsinált már, ami formában egyáltalán lehetséges.

Ennek ellenére a könyv szerkezete nagyon feszes, nagyon formatartó: az 1-2-3-4-5-6-7, vagyis az arab számmal ellátott fejezetek arról szólnak, hogy ténylegesen, önéletrajzilag „világilag” hol él a költő, míg az I-II-III-IV-V-VI-tal jelölt fejezetek pedig arról, hogy egy költő, hogyan él az irodalommal, a költészettel, az elvont tartalmakkal. A kettő együtt pedig azt adja ki, hogy „Hol élsz te, ha a költészettel élsz”.

Tandori könyvéből rengeteget meg lehet tudni a költészetről, az „erősebb lét közéről”. Amit tanulni lehet tőle, az elsősorban a maximalizmus: magunk, és mások műveivel szemben. Tandori a maximális teljesítményeket értékeli leginkább: sohasem egész életműveket, hanem magasan kiemelkedő korszakokat, verseket, sőt verssorokat, részleteket. Ez a maximalizmus már az *Egy talált tárgy...* kötet *Mottók egymás elé* című a pasziánsz-versében is megjelenik, ahol Kosztolányi verséből kollázst alkotott, elhagyva az általa gyengébbnek, romlékonynak érzékelt részeket, hogy csak és csak a legmagasabb költészet maradjon. Zárójelben meg kell még jegyeznem, hogy az említett versről (*Mottók egymás elé*) épp az általam első líra-regénynek nevezett *Nebéz szerelem* alkotója, Vas István írt értő tanulmányt.

Ez a kötet, a költészettel való ilyen foglalkozás voltaképpen nem más, mint költészeti aranymosás: egyes életművekből, versekből, korszakokból kiemeli a legragyogóbbakat.

Hadd térjek vissza még egy gondolat erejéig a maximalizmus kérdésköréhez: Tandorinál nem csak a maximalizmus, de a minimalizmus is megtalálható – nem csak a művészetében, hanem a mindennapi életében is. Mintha a könyv kettős (élet-irodalom)

szerkesztése is ezt mondaná el, hogy míg a költészet az abszolút maximalizmus terepe számára, addig az életében a legteljesebb minimalizmust szeretné megvalósítani. Erről szól a könyv *Minimalizmusok* című írása is. A legteljesebb minimalizmus pedig a halál lenne: „Élve szeretnék úgy lenni, mint halva leszek. Ez az, ahol élek. Ezt kérem, ne akarjuk megbeszélni.”

Azok közül, akikkel Tandori a könyvében foglalkozik, úgy érzem, Berda József a legkevésbé kanonizált költő. Tandori nagyon pontosan látja Berda nagyszerűségét, egyediségét, temaikai-technikai nívóit, eltérését kora irodalom-felfogásától: „Berda – s ez volt és maradt nála a szokatlan; s jaj, hogy ma is maradt – nem a nyugatos, teljesen kizengetett, tulajdonképpen bevezetés-tárgyalás-befejezés szerkezetű, vagy nagy, kerek képeivel, telitalálataival ékes honi vers eszményét választja gyakorlati vezérelvül, hanem a nyitottságot, a furcsának ható metszéseket”. Amikor Tandori leírja ezeket a sorokat, nyilvánvaló, hogy az ő hasonló stílusú, a nyugatos verseszménytől eltérő műveinek fogadtatásáról is beszél – áttételesen. Így alakul a líra-regénye, így lesz regényesen objektíválható a szubjektív vélemény, érzélem.

Berda József költészetét elemezve arra hívja fel a figyelmet, hogy „miféle kincseket lehet és kellene kibányászni még a magyar líra gazdagságából”, és ugyanezt teszi Szép Ernőnél és Kálnoky *Szanatóriumi elégiájánál* és még sok helyen.

Tandori számos esszéjével bizonyította kiemelkedő irodalom- és versértését, hogy csak a számomra legemlékezetesebbeket említsem: *A zsalu sarokvasa; Az erősebb lét közelében; Kolarik légvái* stb. Bemutatva ezzel, hogy a jó költő jó kritikus is egyben. Ha költő ír az irodalomról, elmondható, hogy más vesz észre, más érinti meg, mint a hívatásos kritikusokat, irodalomtörténészeket. Kicsit más oldalát láttatja a költészetnek. Tandori ebben a könyvében, és általában újabb esszéiben eltávolodik kissé *A zsalu sarokvasában* található hagyományosabb, távolságtartóbb irodalmi esszéktől: elsősorban azzal, hogy jelentősen szubjektíváltabb ez a kötet.

Ezt a szubjektívációt legjobban egy Szép Ernőről írott passzusa példázza, melyben arról ír, hogy Szép Ernőt azért tartja nagy költőnek, „mert engem mond el, nem egyszerűen nekem szól, hanem ... *rólam*.” És ez lenne a költészet ősi, alapvető funkciója. A költészet tehát nem nekünk szól, hanem rólunk; a mindenkori emberi állapot legautentikusabb kifejező eszköze, és ezért (is) van szükségünk rá.

A „*Hol élsz te?*” ahhoz segíti hozzá a figyelmes olvasót, hogy megtudja valójában, minden külsőséget elhagyva, hol él, hol élünk. Egyáltalán nem az aktualitásokat megcélózva, bár azokat is magába olvasztva, az örök emberin tartva tekintetét: „arról a helyről mond el valamit (szerintem), ahol élünk. Ahol ténylegesen élünk, tehát nem, ahol ma, nem modern világunkban ... Hanem ahol ... emberként egyáltalán. Ehhez az embermivolthoz tartozik hozzá szerintem *a világ legősibb szellemi mesterségének*, az abszolút pontosság-törekvés ily letéteményének, a költészetnek elfogadása.”

Acari Roland

A szabad-iskola-kerülő

TANDORI DEZSŐ: „HOL ÉLSZ TE?”

A Tandori-anekdotakör vagy mesteridéző emlékezés vissza-visszatérő epizódja szól a Nemes Nagy Ágnes költői szemináriumait kerülő és azokat az önképzés különböző fajtáival helyettesítő fiatal íróról. Az akkori stúdiumok direkt elkerüléséről azokban az írásokban olvashatunk, amelyek – későbbi restanciaként – írójukat a modern magyar líra egyik legelkötelezettebb értelmezőjeként mutatják be, s melyek megjelenésükkel nagy részt vállaltak a némi didaktikusságtól sosem teljesen mentes magyar esszé-hagyomány ilyen irányú tehermentesítésében és egy olyan rugalmas esszényelv kidolgozásában, mely a háború utáni irodalom líra- és prózafordulatokkal szabdalt térképén képes újra autonóm műfajként elhelyezni a szépírói értekező prózát, azaz az esszét. S tette mindezt Tandori úgy, hogy nem a már (el)ismert minták bizonyos kvalitásainak produktív átalakítását végezte el, vagy a nagymértékben még mindig a Nyugat esszé-alapozásán építkező s így idővel egyes szempontokat konzerváló elemek fellazításában vállalt szerepet, hanem egy – mondhatni – teljesen ismeretlen arányrendszert vezetett be a stilisztikai kisajátításnak leghatározottabban ellenálló műfaj, az esszé esetében is. Kezdetben auto-poétikus kísérletként, a költői munkák lírai szabálytalanságként felfogott radikális másságát argumentálva, fokozatosan jut el addig a pontig, mely e szabálytalanságot már magában az esszében is elülteti, így oldva fel a mindinkább magánvilágok létesülését ígérő lírai-próza eredmények és az esszé hagyományosan világ-referáló, a realitásproblémát megkerülhetetlenné tevő jellege közötti feszültséget.

Ebben az új kötetben a '90-es évek meghatározó műfajává váló esszéprózával találkozhatunk megint, mely ugyanolyan technikai-elméleti értelemben vett újító-revelatív kerülő a műforma hazai történetében, mint a '80-as évek szintén nagy hatású regényművészeté volt. E kötetek felvállalt és kifejezőeszközzé finomított vonása a tematikus repetíció, mely mára – befogadástörténeti kuriózumként – létrehozta azt az állapotot, mely a Tandori-életmű bármely pontját in medias res kezdetként képes felmutatni (a formalizálható, valódi kezdés bármi jele nélkül), azaz az önlegitimáció – előmagyarázat vagy szegmentálás hiányában minden olvasás a forrásértékű eredeti újraolvasásával analóg. E törekvés explicit kifejtése azért kapcsolódhat főként az esszéprózához, mert abban a konvenciók elkerülése láthatóbban jelentkezik, mint a költészet meghatározását mára minimalizáló poétikai gyakorlatban.

A „*Hol élsz te?*” című könyvben a XX. századi magyar költészetben fellelhető avagy előállítható progresszív hagyományt kutatja Tandori, miképp esszéesztikája nagy részében, hiszen érdeklődése változékony szempontok érvényre juttatásával e kérdés körül forog mindegyre. Feltűnő, hogy legkorábbi ilyen jellegű vállalkozásának, *A zsalu sarokvasának* (1979) a magyar irodalommal foglalkozó része és a mostani kötetnek az anyaga nagyrészt megegyezik (Kosztolányi Dezső, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Szép Ernő). A probléma állandósításának igénye így a rá vonatkozó kérdés vagy hipotézis folyamatos megújítását vonja maga után, sokszor az életműveken belül egyes szövegek sorozatos átértelmezésével, ami a gyakorlatban is igazolja az azonos nyelvi elemek befogadói pluralizmusában létrejövő elvi osztódást, a szinkron jelentésrétegek aktivizálhatóságát. A kijelentések elmozdulásának különbségei rajzolják ki azt a függvényt, me-

lyet a vélelemmé ritkán alakuló egyes Tandori-esszék esztétikai elzárkózásukban rendszerint elhalasztanak. A vizsgált anyag ezúttal is a Nyugatnak és kisugárzási körében keletkezett lírának a hazai divergens fejlődés ellenére is kiindulásul szolgáló terepe, melyre vonatkozó kérdéseit Tandori régóta változatlan bőséggel és ötletességgel állítja elő. Csak a legközvetlenebb előzményeket figyelembe véve (*Szabadiskola, Mi hírem költik?, Költészetregény*) is látszik, hogy a korábbi, normatív-formalizáló rátekintés alapfogalmait (pl. a félhosszú vers mint szervezőelem) felváltotta a személyiség és a szöveganyag bárminemű ekvivalenciájában rejlő öntudatlan kérdés kutatása. Az aktuális kérdésre, a „Hol élsz te?” kérdésre a válasz a múlt század számára egzisztenciálisan igazolható versgyűjteménye. Az extravagáns kérdés és a kontrollált válasz generálta dualitás éppúgy megnyilvánult az említett előzményeknél, mint e könyvben, ahol mindez a közbevetések és fejezetek esetében intencionáltan is tagolóelemmé válik. A rendhagyó esszé-változatok egymáshoz némileg szervesen kapcsolódva valószínűleg ugyanazon élménykörnek két végpontból képződő párdarabját: az irodalomtörténeti elemzés szélsőséges szubjektívizálását és a vallomás folytonosan irodalomtörténeti allegóriákkal történő dústítását. A kettőből adódó felelet a „Hol élsz te?” kérdésre pedig valamilyen lírai topográfia vagy a tartózkodás megjelölése helyett sokkal inkább él a kerülő, az elkerülés mint létforma körvonalazásával.

Az excursio alakzata alapvető retorikai funkcióin túl tágabb értelemben is leírhatóvá teszi a Tandori-esszé illékony stilisztikumát. Módszertani elkülönülésének eszméje, az előrehaladás garanciája nem annyira a vélelem/doxa, mint az elrejtett/elfelejtett ismeret/episztémé nyelvben való feltalálásán/fölidezésén alapul. Az iskolázott figyelem mindvégig a konkrét szöveg mikroelemzése és bármely tágabb, szabadon választható perspektíva (a verstanitól a vulgárfilozófiaiig) között ingadozik. Az írás nyelvi előképének mellőzése, azaz a spontaneitás a keletkező struktúra folyamatos leépítésén tevékenykedik, melyben az idézet, mint az esszé laza vezérlőelve, formális tengelye jelentkezik, ellentétben az argumentum vagy meggyőző erejű citátummal. Az ismert meggyőzőesmodellekkel szemben, melyeknél a tét a tárgyiasult gondolat kauzalitásra épülő nyelvi reprezentációjának sikeressége, Tandorinál nincs – vagy ritkán van – a környezetéből kiemelhető, lepárolható észrevétel, az újdonságot, valódi értéket a kiemelések, felkiáltások, elkerülések mentén haladó és mindig eredményre jutó, hosszúra nyúlt esszé(nyi)mondat jelképezi.

Az új könyvben, akárcsak a megelőzőekben, az irodalomelméleti gondolkodás sémaí/ eljárásmodjait kizárja rendszeréből, miközben a '90-es évek esszéesztikájának egy vonulata olvasható úgy is, mint a kényszerű irodalompolitikai izoláció korszaka utáni eseményeket kísérő élénk reakció. Az értelmezői munka Tandori esetében nem alakít ki külön teoretikus gyakorlatot, mely a szépírói működéssel párhuzamosan, de attól leválasztva a szaktudományos diskurzus keretein belül folyik (amint arra, többek között nagyszerű példa Rába György munkássága). Észrevehető, hogy az olvasó és az író Tandori érdeklődése azonos szövegek, szövegrészek iránt nyilvánul meg. Például a Kosztolányi-oeuvre-t szemlélő, teljesnek mondható esszéiben, vázlataiban és a Kosztolányi-problémát érintő verseiben az életmű ugyanazon darabjainak produktív átírásával szolgál (pl.: *Egy Kosztolányi-vers; Mottók egymás elé; Levél Tihanyból – Kosztolányinak; Két „Kosztolányi -...” (és „Utó”)* stb.). A megértés műveletéből a biográfiai, történeti vagy konkrétan filológiai adalékokat kizáró gesztusa egy olyan szövegimmanens állapotba kívánja eljuttatni az értelmezett egységet, mely alkalmanként más és más tendenciák érvényesítésével legfőbb tapasztalatává az esztétikai váratlanságot avatja. Ez

még az értelmezői hagyományban tradicionálisan egyszerűsítő jelentésbővítést előíró művek esetében is a megszólítás szerepének átértékelésével jár. A politikai-agitátor versek József Attilája eképpen a legújabb Tandori-írásokban aktualizálódnak (ld.: *Kolárik légvárjai*, 213–224, „*Hol élsz te?*” 49–51). Még ha Tandori ritkán merészkedik is a par excellence politikai költészet területére verselemzéseivel, mégis, ilyenkor válnak legfeltűnőbbé annak az apolitikus-ahistorikus nézőpontnak az antinómiái, melyek befogadását megnehezítették a magyarországi, sajátosan történelem-orientált esszépróza esetében. Megfigyelhető, ahogyan generációjának tagjai a '70-es, '80-as években a kultúrpolitikai sematizmusok, dogmatizmusok miatt nivellálódott esszéformától való idegenkedés okán alternatív változatokat hoznak létre, de még azokban is fenntartják a tekintet elsődleges szociológiai, illetve politikai érintettségét: Orbán Ottó az „*ádáz szemtanú*” figuráját ölti tartósan magára, míg Petri a magyar politikai költészet, „a szabadság hagyományának” szószólójaként nyilatkozik meg kései interjú-esszéiben.

A „*Hol élsz te?*” alapvető gondolatalakzata annyiban az *excursio*, amennyiben a Tandori által markánsan indokolt és védelmezett magánkánon, például a Nyugat esetében Szép Ernő centrumba helyezésével mára nem tagozódott be egy, a konzekvensen fenntartott véleményeket megillető helyre, azaz nem foglalta el helyét, mint lehetséges ellenváltozat. Szép Ernő költészetének rendhagyó kiemelését támogatja a kötet szerkezet laza kronológiáját felülíró elhelyezése a VI. részben, és olyan fontos és ritka, *ars poetica* értékű megnyilatkozásokkal történő felvezetése, mint *A hit egzisztencializmusa*. Kevésbé tisztázódik a kötet kanonikus beidegződésekkel szembeni magatartása, hiszen míg előbb felfigyel az „ellenkánonok» üdvtelen sokasodására” (29.), később maga is felismeri, hogy az alakuló munkába („e végső soron kánon-ellenes könyvbe”, 58.) beleíródik a közhasználatú értékfelfogás lappangó kritikája is. Egymást negáló kijelentések, preferenciáinak megváltoztatása vagy súlypont-áthelyeződések mindvégig jellemzik esszékötetét, azonban következtelenség helyett a vállalt műfaj következményeként érdemes ezeket szemlélnünk: a változó vélemények feltüntetése egyetlen kötetben (vagy utólagos nem eltörlése) az értekező prózából rendszerint kiiktatott idő-faktor visszaemelésével egyenlő. Az önmagát gyakran tükörként szemlélő szöveg egyedi engedményre kényszerül a regényesített közlés nyugtalanító dilemmáinak feloldásaképp: a gondolkodási folyamat átmeneti-ideiglenes eredményeit is olvashatóvá teszi, rögzíti a kézírás folyamatosságának szellemében. Az azonosságát szinkron tanulmányokban, keletkezésének markáns feltüntetésében kereső szöveg mégis képes (pillanatnyi díszletei között) egy diakron háttér rajzát is feltüntetni. „E pillanat a dolgom. Egy könyv terjedelmű.” (42.) A fejezetek és a közbevetések szimmetrikus kompozíciója felidéri a korábban verseskötetekben alkalmazott formakontrasztokkal élő módszert, de az utolsó fejezet nulladikként való megjelölése is alaposan előkészített mozzanat (ld.: két szélső példaként: *A megnyerhető veszteség*, *Utolsó posta Budapest* stb.). *A jelenléti ívsötét* című lírai appendix pedig nagymértékben számít a kifejezéseggyüttes előzetes variációinak ismeretére (A jelenléti ív, a jelenlétnyi ív, A jelenléti petróleumív), hiszen hermetizáló alakváltozatában csak így valósulhat meg a fokozás tárgyának majdani, végső kioltása.

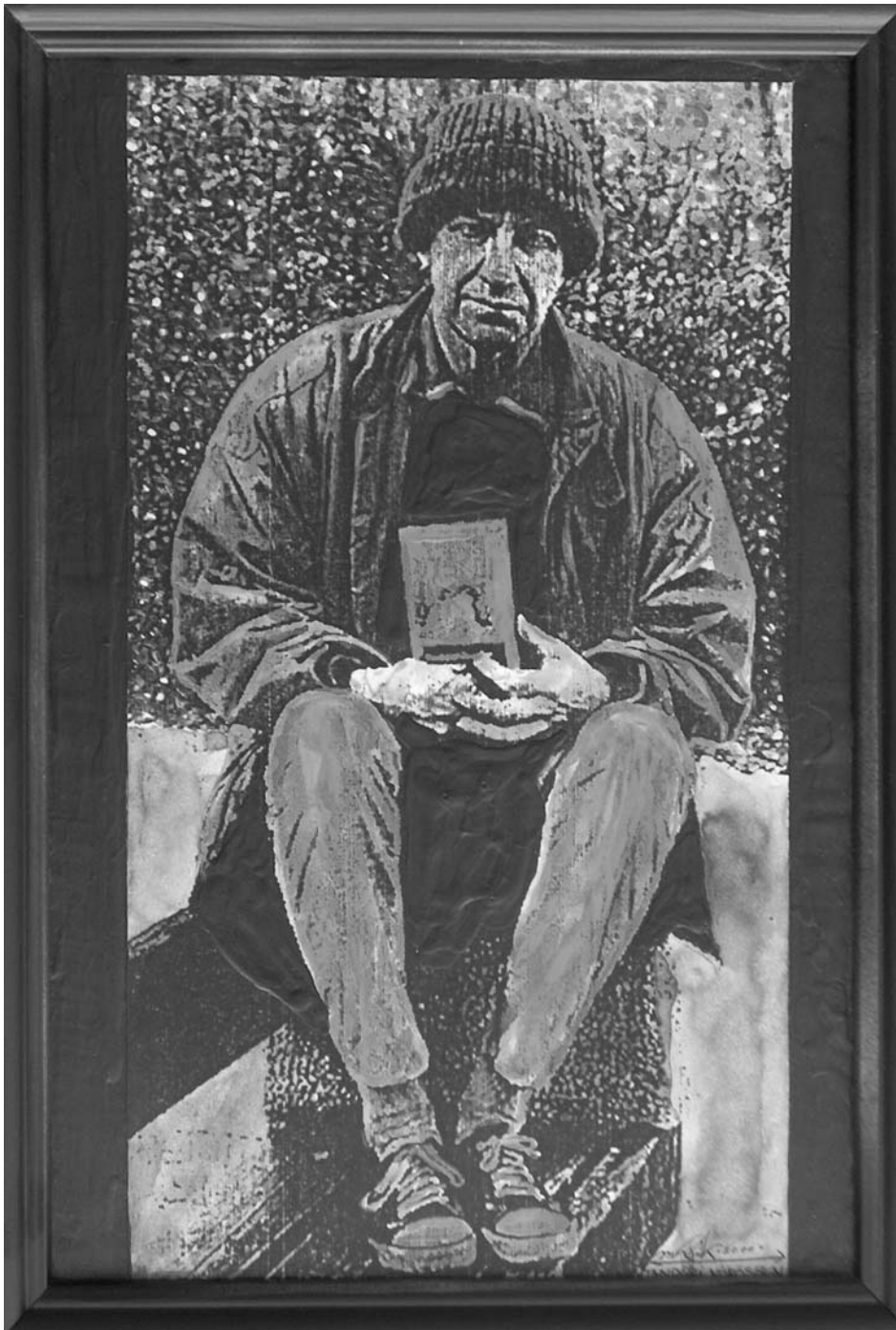
Az elkerülés, melyet e könyv fő elemének tettünk meg, abban a változatos értelemben valósul meg itt, amelyet Derrida Heideggernél észlel annak a szellemmel kapcsolatos fenomenológiai analíziseit olvasva. Az elhagyás, az idézőjel, a visszavonás, majd a pusztá kimondás körvonalazzák azt a processzust, amelybe Derrida mindvégig a heideggeri filozófia ezen axiomatikus kifejezésének problémáját ágyazza. Tandori az el-

beszéléssé alakítható esszéművészetében ugyanúgy a retorikai vagy grammatikai jelölés segítségével kódolja a vélelem elhallgatott-elhalasztott szólását a szövegbe. Így lehet a Kosztolányi költészetével foglalkozó fejezet annak a hosszú és küzdelmes gondolatmenetnek a pillanatnyi végeredménye, mely a Kosztolányi-versnyelv osztályozásában úttörő eredményeket felmutató, nagy kritikai visszhangot kiváltó *Kosztolányi-kettős-hangokkal* vette kezdetét. A Kosztolányi-poézis avuló részleteinek felemlítése és elkülönítése az életmű magaslati pontjaitól volt az a mozdulat, mely a hajdani írást jellemezte. Merőben más javaslattal él két évtizeddel később, mikor ugyanezen elemek árnyaló funkcióját hangsúlyozza, és szükségszerűségüket épp formai trivialisukhoz köti. (ld.: *A Kosztolányi-líra kikezdehetlensége*, Tiszatáj, 2001/2.) A két írás között a konkrét problémákat felvonultató, találékony esszék sora: *A Kosztolányi-panaszról* (Alföld 1985/3.), a Kosztolányi-féle félhosszúversről (In.: *Az erősebb lét közelében*), *A kiolvashatatlan Kosztolányiban* a publicistáról (Új Írás 1981/5.) vall, *A rózsza mégis-miértje* pedig a Kosztolányi-szakirodalommal vet számot (Új Írás 1987/2.) stb. A „Hol élsz te?” tanulmánya a legkritikusabb hangokhoz képest most egy megengedő változatban állapodik meg, viszont a mindent akceptáló, a kultikus olvasás tüneteit is sejtető írásokkal szemben továbbra is fenntartásokkal él.

Érdekes helyzetet teremt, hogy amíg Kosztolányi „hibái” megszólíthatóak, addig József Attila műve látszólag bezárul Tandori értékelése előtt, legalábbis önmagára kimért szankcióként az elkerülés újabb válfaját nyújtja a fejezet szándékos és merész töredékben hagyásával. A tendencia betetőzését a valódi tüzetes részt követő *Metszetek* jelenti, ahol a verselemző Tandori az irányított idézés gondolatközvetítő folyamatából kiszorít minden személyességet, és a kollázszerű vers-épitmény mögött elhallgat.

Ugyanakkor az sem hallgatható el, hogy a kommentáló hang visszavétele az egyenes beszédből, az értelmezést érintő mélységes kételyek nyomán támad e könyvben, valamint Tandori értekezéseinek java részében. „..., nem látom, hogyan lehetne ma érvényesen, hatékonyan költészetet elemezni.” A könyv kérdőformájú címe által sugallt tipológia, mely a kérdés-feleleté, egyúttal előhívja e kommunikációs alapformának a Tandorinál fellelhető teoretikus áttekintését, kvázi-felmondását, mely vagy a kérdés vagy a válasz oldaláról ellehetetleníti a kettő valóságos összefüggését: „A legtöbb kérdés nem is létezik / Mire adódnának hát válaszok?” (*A Courtauld Collection: „az” impresszionisták*) vagy: „A válasz / eltávolít, ha pontos, a kérdéstől, mely / nem lehet pontos kérdés arra a válaszra, / mely ismeretlen – ez a néma csend lényege, / és így a lényeg, ha a néma csendé, nem / tudható szavakból...” („*Kedves Samu...*”) – mondja Tandori, a nem-kimondás nagy stratégiája, alátámasztva némiképp az esszék önértelmező gesztusában fogant igényt a beszéd örökös elkerülésére. Így érhet a kötet végére azzal a versciklussal, mely címében (*A jelenléti ívsötét*) ismét a jelenlévő hiány emblematikus körülírását célozza meg, az abszolút csönd „vad” kerülgetését szavakkal. Azonban itt a dialogicitásnak olyan fokán valósul meg mindez, ahol már nem egy jól artikulált kérdésre érkezik a válasz – ezúttal elkerülhetetlenül.

Tóth Ákos

MISKOLCZY AMBRUS

„Szabadság, szerelem” – a csillagok jegyében²

GYULAY LAJOS ÉS PETŐFI SÁNDOR TALÁLKOZÁSA

Gróf Gyulay Lajos – írja Pálffy János, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc résztvevőit több-kevesebb részrehajlással megörökítő jellemzések mestere, egyben egyik leggonoszabb nagy emlékiratírónk – „követ több országgyűlésen Erdélyben, s képviselő 1848-ban; amnesztiáltatott 1850 júliusban. Határozott jellemű, eszes, művelt, csendes, hallgató ember és nagyon becsületes. Idejét folytonos olvasással töltötte, több utazást is téve Európa minden országában és Ázsiában.”³ A kortársak sokáig csak ennyit tudtak vagy még ennyit sem róla, pedig keze alól került ki a magyar irodalom legterjedelmesebb naplója. Hagyatéka mintegy 140 kötetet tesz ki.

Nem véletlen, hogy ebből a hatalmas anyagból a Petőfire vonatkozó megnyilatkozásokat már közzé tették.⁴ Mégis aki Gyulay Lajos naplóját átforgatja, újra és újra láthatja és élvezheti Petőfi Sándor és az ismeretlen naplóíró „találkozását” is, író és olvasó érzelmi azonosulását a nagy közös élményben, amelyet korszellemnek, a kor lelkének is lehet nevezni. Ez a szabadság és szerelem. Ez izgatta az emberi testet és lelket. Petőfi költeménye: *Szabadság, szerelem* a korszak történetének mottója lehetne. De mielőtt erre térnénk, merengjünk el azon, hogy minek is nevezzük ezt a kort?

Ezt a kort nevezzük biedermeiernek. Ma már élhetünk ezen kifejezéssel, amelyet úgy 1950-től évtizedekre kizártak a köztudatból. Több mint félévszázada Zolnai Béla varázsolta elénk a magyar biedermeier világát.⁵ A biedermeier, ez a nálunk oly sokáig tiltott fogalom fokozatosan foglalta vissza a maga helyét tudományosságunkban.⁶ A jelenségnek nevet adó Jacob Biedermeier az önmagával elégedett fűzfapoéta típusa. Egyik közepes német költő találta ki a XIX. század derekán. Ne higgyük azonban, hogy a biedermeier alakok amolyan gügye verseket faragó nyárspolgárok. Zolnai Béla szépen jelezte szóban és írásban a biedermeier kétarcúságát, hogy valami Janus-arcú jelenség álljon előttünk.⁷ A biedermeier a romantika másik arca, megszelídített romantika.⁸ De őrzöngésben tört ki, ha hordozóját ingerelték, létében fenyegettek.

Gyulay Lajos is ezt példázza. Ne tagadjuk, versei gügyék. De ő nem. Igényes olvasóként, megvetette a fércműveket. Megvolt a véleménye a dolgokról. „Pipa szóval, fümigálhatom a világot, múltat, jelent, jövővel, egybezavarva, magam világában élhe-

² A jelen dolgozat Gyulay Lajos 1848–49-es naplóinak kiadásához készülő előszó előtanulmánya. A naplót Csetri Elekkel és V. András Jánossal tesszük közzé.

³ Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. Kiadta: Benkő Samu. *Holmi*, 1996. 9. sz. 1275.

⁴ Pándi Pál: *Első aranykorunk*. Bp. 1976. 309–312.; *Petőfi-adattár*. II. S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp. 1987. 124.

⁵ Zolnai Béla: *Irodalom és biedermeier*. Szeged, 1935.; *Uő: A magyar biedermeier*. Bp. 1943.;

⁶ Ld. a *Helikon* (1991. 1–2. sz.) biedermeier-száma.

⁷ Miskolczy Ambrus: *Nemzet és szellem*. Bp. 2001. 40–66.

⁸ Virgil Nemoianu: *The Tamig of Romanticism*. Cambridge, Mass. – London, 1984.

tek, reménylek, ábrándozok, és teremtek!” – írta 1848. augusztus 29-én. A pipázás szer-
tartás nála is. Egészen kétségbeesett, amikor egyszer 1848 őszén neki magának kellett
megtömnie a pipáját, mert legénye éppen új fővárosunkat védő sáncok ásására ment ki.
Kétségbeesett talán azért még is, mert a nagy mozgósítás légkörében úgy érezhette,
szolgája kitörhet az inaskodásból. A szolga pedig mintha csak úgy érezte volna, mint
a mai olvasó: a kétkezi munka hasznosabb, mint semmivőnek tetsző gazdájának ked-
vében járni.

Mélyen igaza van azonban Zolnai Bélának: „Majdnem azt lehetne mondani, hogy
a pipázás és a füstfellegek hangulata: szilárd életbölcselet, – és a dolgok nyugodt szem-
léletét biztosítja a biedermeier-kor emberének.”⁹ Tegyük hozzá, nemcsak majdnem;
éppen Gyulay a példa rá. A biedermeier sajátosságának tartott mértéktartásra is. Nem
szerette, ha környezetében sokat füstöltek. „Megutálja az ember a pipát, ha oly túlsá-
gosan látja használatni.” (27.k. 79., 1842. ápr. 5.) Gyulay Lajos nem utálta meg. Egész
életét átszövő szenvedély maradt. 1864-ben, amikor naplója 115. kötetének 31. lapjá-
hoz, megjegyezte, ha a 33. lapra ér – mivel „dupla szám” a 33 – „lesz dinom-dánom,”
azaz: nagy pipázás. Ilyenkor „olyan jól lehet *merengni* csibukozás közt, nem *gondol-
kozni* – hanem *merengeni* – nagy különbség van a kettő közt – gondolkozás? Kellemes
és kellemetlen érzelmeket is ébreszthet bennünk, de mikor *merengünk*, akkor semmit
sem csinálunk, még nem is gondolkodunk, és azt a boldog állapotot kelti fel bennünk
a csibukozás. Mámornak egy nemét, de nem a macskamámort, melyet a német Katzen-
jammernek nevez, melynél nincs valami kellemetlenebb dolog, ismerni fogjátok talán
jámbor olvasóim ezen macskamámort – Katzenjammern, ha nem, akkor azt mondom
néktek: Schämnet Euch Ihr Nüchtererei. [Szégyelljétek józanságotok.]”¹⁰

Olyan szertartás volt Gyulay számára a pipázás, mint orosz kortársainak a teázás.
Ezt viszont nem szerette. „E meleg vizet nálunk csak divatból isszák, alig tudják
nyelni, de meg kell lenni, mert theát inni divatos dolog. Na, nekem nem kell” – írta
1848. június 19-én.

A pipázás mellett, ami lekötötte Gyulay Lajost, az a szabadság-kultusza volt és
a szerelem gyakorlata. De mire is volt jó egy ilyen pipázó különncnek a „szabadság, sze-
relem” abban a világban, amelyben a cél az anyagi és szellemi jólét? Ne kísértsen meg
nagyon bennünket a félig-meddig gnosztikus modell, mely szellem és anyag, értelem és
érzelem, vagy a Schopenhauer-féle képzet és akarat kettősségébe próbálná szorítani
azt, ami „szabadság, szerelem”. A szabadság és szerelem azonosak is. Csak szabad em-
ber szerethet. Az antik auctorok is erre neveltek. A latin *amor* egyik első szó, amelyet
megtanulunk. *Amor* nemcsak a szerelmi kalandra ingerlő nyilas isteni figura, *amor* nem-
csak alkalmi vagy tartós szerelem. *Amor patriae* hazaszeretet. *Amor fati* – sorsunk elfoga-
dása és igenelése. Az *amor* szóval jelölhetjük családunk, népünk, nemzetünk, az em-
beriség szeretetét. És nincs magyar, ki ne érezné rögtön, hogy szerelem szavunkat ki
kell egészíteni a szeretetével. 64 éves korában Gyulay Lajos is összegezte tapasztalatait:

„A szerelem az egy abnormis állapot akár ki mit mondjon mellette, de a szeretet az
a legboldogítóbb, a legmegnyugtatóbb érzés. Azt hiszem a szerelemnek is csak akkor
adatik meg az igazi jutalom, mikor által változik szeretetté. Nem tudok egy nyelvet is
a magyaron kívül, mely meg tudja különböztetni a két tételt szavakban, és ez nyel-
vünk gazdagságára mutat.” (107. k. 251.)

⁹ Zolnai: *A magyar biedermeier*, 19.

¹⁰ Cluj, Arhivele Statului. Arhiva Gyulay-Kuun, 375.

A gnosztikus kérődzés, a lovagkori ömlengés, a romantikus modorosság dilemmáit egyaránt átélve, érlelte ki – az öregséggel – a fenti következtetést. 1834-ben ugyanis még így elmélkedett:

„En is asszonyok nélkül egy óráig se szeretnék, de ámbár nagy tisztelőjük vagyok, azt bennök fel nem találom, mit néha elragadtatásomban képzeltem, mit érzek, hogy boldogítani tudna, miről a költők annyit írtak, én is, de kifejezni nem lehet. Bizonyossággal tudom mondani, mert magam voltam, a szerelem csak távolban és a kielégítés előtt isteni, azért boldogabb az olyan szerelem, melynek tárgya viasz, márvány vagy vászon, mert az fogytig elragadtatásban tart. Boldog szerelmeim ideihez tartoznak, mikor Bécsben a szép Bécsi Asszony viaszból (die schöne Wienerin), A fonó leány az Esterházy Múzeumában márványból és a Tizian Madonnája vászonon Velencében valának egényeim [bálványaim], ezekhez mindég hűséges maradok, de az asszonyok bája minél inkább közeledünk hozzájuk, annál inkább tűnik. Félek is azért nagyon a házasságtól, talán el is fog maradni.” (16.k. 153.)

A házasság el is maradt. Gyulay Lajos az agglegény-kényelmet, a kötöttségek nélküli életet többre becsülte, mint a házaseletet. Osztyalozgatta a nőket, fantázia neveket adva nekik, nehogy, ha naplója idegen kézbe kerülne, rájuk ismerjenek. Ez volt az ő „szellemi háreme”. De nemcsak ábrándozott. Mikor eljött az ideje, miként a katona fegyverzetét, ő „farkantyúját” öltötte fel, és „Venus templomában” vitézkedett, emellett csábítgatta azt, aki megtetszett neki, olykor pedig ő maga nem tudott ellenállni egy-egy rámenősebb hölgynek. Naplóinak utolsó oldalára jegyezte fel sikereit, félsikereit és kudarcait. Összesen 1373 közösülést.

Jellemző, hogy Gyulay Lajos amikor saját maga alkotta szavait idézte fel, úgy alakult a sorrend, mint egy ciklus:

„Hinna 17 éves. Darabig mellette ülve, eljöttem, jövő szombatra *találkedet* nyerve tőle. Nem tudom melyik szó jobb? a *rendez vousra*, a *légyott*, vagy a *találked*, én az utolsót szeretem inkább, mert az én műhelyemből került: *talál kegyed*, rövidebben *találked*, az én leleményem, melyet még gyermekifjúságomban fabrikáltam. Több szavaim is vannak ezen kívül, melyeket én csináltam, melyeket ide is írok, ha mind eszembe jutnának.

Egény = idole, mit égig magasztalunk.

Egelni = égbe menni, légutat tenni

Ülde = terasz oly neme, hol ülni szoktunk, ad analogiam járda, és így lehet *Nézde* egy oly pont, honnan *kinézés* = Aussicht.

Farkantyú ad analogiam: sarkantyú és karantyú, rosszul: karmantyú. Hogy mit tesz? Kitalálni hagyom.” (46.k. 11–12., 1848. febr. 1.)

Vitézkedése közben pedig Gyulay el-eltűnődött szexuális élete erkölcsi vonatkozásain is. Ha nem tudott betelni egy-egy nő alakjával: „Mariska valóban szobrászi test, elle est poétiquement belle! [költőien szép!] Vétek-e ilyen nővel egybejönni? Én azt hiszem, hogy nem, ha annak tartanám, úgy bizonyosan kerülném az efféle időtöltéseket, melyek, ha nem is dicséretesek, de elkerülhetetlenek, azért nem is vétkesek.” (34.k. 79–80. 1845. márc. 28.)

1848. február 1-én pedig megállapíthatta, hogy nem tud két nőről sem lemondani, mint írta: a bigámiáról. „Mindketten nők, ők is, tehát mindhárman duplisan visszük a dolgot. A 19-dik század civilizációja mind megengedi ezt, és abban nem hibázik, de abban igen, hogy titkosan, hazugságok által elrejtve, takarva, engedi meg az efféle természetes dolgokat. Elé áll a morál, és az is hozzáteszi mondanivalóját. A mai morál

azonban éppen oly nevetséges, mint maga a civilizáció, mert csak külsőképpen tesz tartózkodókká, botrányoktól őrizve. Morális, erkölcsös embernek, civilizáltnak tartatik mindenki, ki botrányokat kikerül, sőt néha azok is el vannak nézve bizonyos decenciával, és titok színe alatt elkövetve, úgy hogy mégis mindenki tudja! *o tempora, o mores!* Valósággal én magamat hibásnak nem tartom, hogy egyszerre most két nővel van csatlakozó viszonyom, ha ők férjeiket csalják, az az ő dolguk, én szabad ember vagyok, nekem nem tilos. Most azonnal indulok” ... az egyikhez. (46.k. 9–10., 1848. febr. 1.)

Miután a lelki higiénia kérdését megoldotta, a szerelem testi higiénijára vonatkozóan is kialakította a maga bölcsességeit. Szerinte „20 éves koráig egy embernek nem is kellene tudnia, hogy kétféle ember létezik a világon.” Majd „25–30 éves kor között kell házasodni, a nő legyen 8–10 évvel fiatalabb. Kék gyűrűs szemektől, beesett bágyadt vagy égő tekintetű, rövid látású, halvány, földfakó arcszínűektől őrizkedjenek kölcsönösen a házasulandók. A házasok külön szobában háljanak, az illúzió nagyon csökken együtt hálóknál, egymásnak kigőzölgéseit kéntelenítettedtven beszívni.

*Fingott Fábián vége a lakodalomnak ez a magyar közmondás fontos történelmi emlék, kik egymásra ránni nem akarnak, minél óvatosabban közeledjenek egymáshoz.*¹¹

Az okosan fegyelmezhetőnek vélt kis szenvedélyek ápolása közben a nagy szenvedélynek megmaradt a hazaszeretet. Amikor 1822. januárjában Bécsbe készült, így vallott:

„Jó tudósítást vettem, három nap múlva indulhatok; ha nem látom meg többet Erdélyt, azt kérem az Istentől, hogy minden magyarba öntsön annyi hazafias érzést, mint bennem van, és jobb időt és alkalmatosságot annak bizonyíthatására; szomorúan látom eltelni életemet, melyet későbbre kívántam volna, akkorra, mikor Hazám virágjában lesz, vagy a vétek, hatalmat nyervén, a despoták vérében feredhettem volna; most egyikre sincs megérve a szegény tartomány! édes Hazám! Maradj itthon kis könyvem, ki ha meg nem látlak többé, mond meg annak, akik olvasni fogja, hogy Erdély volt első szerelmem s halálig hűséges maradok hozzája.” (1.k. 51.)

Az 1830-as évek mozgalmába lelkesen is kapcsolódott be, örökre eljegyezte magát a magyar liberalizmussal. Naplóiában vissza-visszatérő mozzanatként bukkan fel, hogy a hazáért kész életét is adni. Így fájlalta azt, hogy az 1834-i diétára nem került be, bár Kézdivásárhelyt egyik jelölt volt:

„Azon kis hiúságon, hogy részt nem vehetek a törvényhozásban, ezen legszebb jussában, melyet egy konstitucionális férjfi gyakorolhat, győzedelmeskedni fogok, csak az eszközöltessek, mit én is óhajtok hazám jobb sorsára nézve, és meg is leszek nyugodva, Kendeffy Ádám meg is tudott halni, anélkül hogy nemes lelkét kisebb körén kívül ismerték volna, azért ő még is a nagyok sorában fog ülni, hát én, kinek talán módja lesz, magát jobban megismertetni, desperáljak, hogy most a sors kihagyott azok sorából, hová tartoztam volna, hová hivatásom, hová vonzalmam volt, nem, sokban által tudom engedni az elsőséget, de abban, hogy valaki hazája boldogságát inkább kívánja, annak áldozni valaki később legyen, azért meghalni, és minden órában tétovázás nélkül inkább meg tudjon halni, mint én, azt soha el nem ismerem.” (16.k. 24–25.)

A haza – a kor liberális felfogásának megfelelően – a szabad polgárok közössége. Ő is a fokozatos reformok híve volt, aki a maga emberi méltóságát és szabadságát a mások emberi méltóságának és szabadságának tiszteletével ötvözte. Ezért vetette el a halálbüntetést. Félt az esetleges erdélyi parasztfelkeléstől, de – naplójának 1833. novem-

¹¹ Cluj, Biblioteca Universităţii, Ms. 1371. 100.

berében megvallotta – „rajta nem fogok csodálkozni”, és „ha parasztaink a két hazában fel fognak támadni”, akkor „ellenek fegyvert nem fogok, kivéven történhet magam oltalmazására”. (14.k. 78.) A kor nemességének egy részére jellemző létszorongás, meg a birtok irányításával járó sok kisebb-nagyobb kellemetlenség mondatta vele: „Legboldogabb az, kinek semmije sincs, ki úgy nevedett, hogy egyéb szükségei ne legyenek, csak amivel takarodzék, s amit megegyék, az olyan ember szabad...” (16.k. 203.) Nem vágyott más országba, de kísértette a régi hun-magyar dicsőség és – Bölöni Farkas Sándor könyve hatására is – az amerikai szabadság világa:

„Mikor lesz Magyarország Hunnia, Amerika? Ah je sens qu’être libre est le premier des biens.” (16.k. 220)

Gyulay 1834 novemberében kiáltott fel így franciául, mintha magyarul groteszk lett volna leírni: „Oh, úgy érzem, hogy a szabadság a legfőbb jó.” Márpedig a szabadság számára létforma és érvényesítése lételmény volt. A világ botorságából is következően számára szabadság és ellenzékiesség összefonódott egymással:

„Oppozíció embere voltam mindig, s az is maradok; már gyermekkoromban mindenre nemet mondtam, vagy gondoltam. Hallottam – s nem rosszul – az oppozíciót az epéhez hasonlítani, melyre szüksége van a testnek, hogy egészséges legyen, én is efféle doktor vagyok.” (24.k. 172–173.)

1840-ben emlékezett így. De ha nincs liberalizmus, talán ezek az élmények feledésbe merülnek. Ugyanakkor mélyen gyökereztek. Az antikvitas örökségében. Mert, írta 1834-ben: „a deák nyelvvel kínoznak, melynek időtöltésnél és csekély törvénytudományon kívül semmi egyéb hasznát nem vesszük; Horatiust olvasva legfellebb megtanuljuk nem gondolni a világgal, békességgel túrni a csapásokat, engedelmet, mert megtanuljuk a hazaszeretet nemesebb ösztöneit is szívünkben fellelni, és ha az megvan, úgy sohasem lehet még egy nemzetről is desperálni.” (16.k. 49–50.)

A hazaszeretet a kor szellemének megfelelően szekuláris megváltást kínált. Még 1820 márciusában így biztatta nővérét:

„Az Isten tartson meg kedves Lottim mindnyájunknak örömeire, ha rá kél a dolog, spártai módra harcolj a hazáért te is, ha nem fegyverrel gondolattal s idvezülsz.”¹²

A szabadság, a magánélet szabadsága, a hazaszeretet így fonódnak össze Gyulay Lajos eszmevilágában, amely egyben a kor eszmevilága is. Sokan kísérleteztek szabadság és szerelem összefüggésének megfogalmazásával. Gyulay Lajos is, amikor 1834-ben így vallott naplójának:

*Dicső szabadságért, boldog szerelemért
Fegyvert fogóval még senki is fel nem ért,
Ezeknél nemesebb ösztön nincs
Kiterjedt világon becsebb kincs.*

(15.k. 138.)

Gyulay Lajos ezen sorai Petőfi már említett költeményét idézik fel emlékezetünkben, az 1847. január 1-jén fogant *Szabadság, szerelem* című verset:

*Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért fölláldozom*

¹² Cluj, Arhivele Statului. Arhiva Gyulay-Kuun, 280–99.

*Az életet,
Szabadságért fölládozom
Szerelmemet.*

Micsoda különbség! Gúnynak is tetszhet. De nem azért tesszük, hogy évődjünk a naplóíró „költéri” esetlenségén. Evődjön mindenki a magáén! Es évődjünk inkább a nagy költemény historiográfiáján, amelybe a maga módján Gyulay Lajos naplója is beleszólhat.

Jellemző, ahogy a költő szabadságkultuszával vívódó „marxista” irodalomtörténet-írás markáns alakja, Pándi Pál igyekezett megkerülni ezt a verset. A vonalba nem fért be a költő szerelem-kultusza. Amikor mégis nyilatkozni kellett, akkor kiderült, hogy a sematizmus nem túri a dialektikát, és az értékelés úgy hangzik, mint a párt szervezeti szabályának egyik paragrafus: „A »Szabadság, szerelem« jelszavában a sorrendet is tudatosan szabta meg a költő; szerelmi lírájának következetesen visszatérő motívuma a közéleti kötelesség, a forradalmi feladat elébehelyezése az egyéni váagnak.”¹³ Miközben így egyensúlyozott a maga ideológiai korlátain, éppen az általa nem túl kedvelt konzervatív szemlélethez került közel, melyet Horváth János monumentális Petőfi-monográfiájában juttatott kifejezésre. Eszerint „e jelige csak *vers*, de nem költemény, [...] a költő lelkét egyáltalán nem *fejezi ki*, csak megnevezi két legfőbb lírai tárgykörét s tudunkra adja, hogy ezek egyike becsesebb neki a másiknál. Ha a költői lélek teljes kifejezésének a világirodalomban is párját ritkító példányát látjuk benne, akkor a prózai igazmondást emeltük a lírai megnyilatkozás, a józan mottót, a versbe szedett kijelentést a költemény fölé.”¹⁴

A század vége felé tartó liberalizmus korának szemléletében ugyanis „e kis költemény” Petőfi „egész lelkét [...] kifejezte”.¹⁵ Meltzl Hugó még az aranymetszést is felfedezte a több részből álló „ódánk”-ban, melyet „bűvölő dal”-nak is minősített. Az aranymetszés azt jelenti, hogy a kisebb rész úgy viszonylik a nagyobbhoz, mint a nagyobb az egészhez.¹⁶ Eszerint a szabadság alkotja az egészet. Az emberi (ön)felszabadulás élményének zseniális összegzése azt jelenti, hogy az élet, a szerelem és a szabadság úgy feltételezik egymást, hogy egyben hierarchiába rendeződnek, de egyikük sem képzelhető el egymás nélkül. A szerelemben is a szabadságnak kell kiteljesednie.

A hierarchia és az azonosság ilyenén való összekapcsolása költői egyenlet. Gyulay Lajos érzelmi életének dinamikáját is ez jellemezte. Igaz, naplóírónk nem a vadromantika indulatával mérlegelte vagy inkább hirdette azt, hogy áldozatot kell hozni, mint annyi kortársra tette, olykor azt sem tudva, hogy milyen áldozatról van szó. Gyulay Lajos a biedermeier-romantika szellemében élte át a szabadság és szerelem kölcsönös feltételezettségét, miközben annyiszor kémlelte a kor divatjának megfelelően és olykor a klasszikus költőhöz hasonlóan a csillagos eget.

Gyulay Lajos versének esetlensége jelzi az igényt Petőfi sorai után. A szabadságra született, arra vágyó, azt biztosítani vágyó ember igényét. Gyulay erőlködéseit és Petőfi dikcióját összehasonlítva, láthatjuk és érezhetjük, amint a „prózai igazmondás” ke-

¹³ Pándi Pál – Pálmai Kálmán: *Petőfi Sándor*. Bp. 1973. 181.

¹⁴ Horváth János: *Petőfi Sándor*. Bp. 1922. 373.

¹⁵ Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza. III*. Bp. 1896. 47.

¹⁶ Meltzl Hugó: *Petőfi jelszava*. Hat sorról hét cikk. 1885. Ld.: Meltzl Hugó: *Petőfi-tanulmányai*. Bp. 1909. 43–78.

resi a versformát, hogy a kinyilatkoztatás világosságával, tömörségével és pátoszával tudjon hatni, hála a költő „intuitív lényeglátásának”.¹⁷ Az egészet hitelesíti, hogy a költő „jeligéjét” (Horváth János) vagy „jelszavát” (Pándi Pál) „valóságos messiási áldozatkészséggel és hűséggel pecsételt[e] le saját vérével!”¹⁸ És ezzel lezárult az a „két esztendő, 1847–1849 között, amikor Európa legjobb költője, legnagyobb újítója, leginvenciózusabb nyelvművésze Petőfi Sándor volt”.¹⁹

Gyulay Lajos naplója azt is példázza, hogy a sokrétű szeretet miként élteti a szabadságot. Az értékek rendje harmonikus világrénd. Kezese: teremtőnk a mindenható Isten. Nélküle nincs élet. Ebben franciaországi tapasztalatai is megerősítették. „Nagy az erkölcsstelség, vallástalanság, ateizmus Frankhonban; így fenn nem állhat. Hiszen az Istent – jól monda, nem tudom ki – fel kellene találni, ha nem is volna. Mi ad megnyugvást az életben, ha nem a vallás, az Istenben való hit!” (29.k. 62–63., 1843. máj. 29.)

De vajon nem hagyott-e magunkra minket?

Gyulay Lajos a természet szépségében érezte Isten jelenlétét. A csillagok jelképeztek az örökkévalóságot. Ők alkották azt a teret, ahol a halhatatlan emberi lelkek találkozhattak. Hogy kinek és minek az ihletésére alakult ki ez a gondolat, pontosan nem tudjuk. Logikus következménye lehet a csillagos égboltra tekintő kíváncsiságnak, általános csillaghiedelmeknek. Legkézenfekvőbb volna a román csillag-mitológia, de ebben sem bukkan fel az a hiedelem, amelynek Gyulay hangot adott.²⁰ Ennek forrása már tudós vagy urbánus „folklor” lehet. Az a modern világszemlélet, amelynek jegyében Rousseau óta nézzük a világot. Hiszen Rousseau annak adott hangot, hogy a természet a maga csalhatatlanságával és mindenhatóságával elfoglalta Isten helyét, miközben a teremtő Isten visszavonult a világból, ám kultusza olyan erénykultusz, amelynek ember és társadalom egyaránt tisztelettel és szeretettel kell hogy tartozzék. Ennek az új természetszemléletnek a jegyében a tételes vallások iránti hűség és a magánmitológiák, mint a csillagkultusz, jól megfértek egymással.

Gyulay Lajos 1822 legelején még csak azt jegyezte fel Helmuth asztronómiai kézikönyve kapcsán: „Helmuth nagyon mulattat, most is látom belőle, milyen hasznos és szép tudomány az asztronómia.” (1.k. 41.) Bécsből viszont nővérének, Lottinak már néhány hónap múlva a következőket fejtegette:

„Ha együtt nem lehetünk, gondolatainknak magnetisch együtt születésével sietesük azon órának közelgetését, mely nemcsak gondolatainkat, de egymást szerető karjainkat is egygye fogja tenni, óhajtva várom valóban azt az időt, mely újra egybe fog hozni, de mikor lesz az? csak Ahnungodnak nem adok helyet, hogy Dedácson utoljára láttuk volna egymást, mert én a jövendő szép képzetemben élek, melyek minekutána célohoz vezetnek volna, egy csendes szívem választottjainak körében helyt foglaló vidékbe tesznek által, foghatatlanok egy teremő észnek ifjúi kicsapongásai, tetteikkel korszorúzni kívánt rövid életét a később élőknek is fenn akarván hagyni, némely órában szerencsétlen is kíván lenni, csak hogy szánakozásra és tűrésével bámulásra indítson, így én is hidd el, ha nem félnék attól hogy mást teszek szerencsétlenné (értesz úgy gondolom) vaktában rohannék a veszedelmekbe, melyek talán nagyobbá tennének mint vagyok, így magamban érzem magamat és bámulok magamon, erőt venni nem tudó

¹⁷ Kornis Gyula: *Petőfi pessimizmusa*. Bp. 1936. 5.

¹⁸ Meltzl: *Petőfi-tanulmányai*, 38.

¹⁹ Fried István: *A (poszt)modern Petőfi*. Bp. 2001. (Fülszöveg)

²⁰ Sabina Ispas szíves közlése.

lelkemen, – egyetlen egy Passióm! s az bajosan teljesíthető, egyetlen egy vágyásom! s az csak egy álom, ez nekem szerencsétlenségem, oka annak, hogy inkább magamba zárt vagyok, s azoktól, kik nem ismernek, hidegnek tetszem. Ó! én melegen érzek és égek, de olyan tűz lángol bennem, mely minthogy nincs rése, emészt, anélkül hogy világíthatna, de mire magamról, te jól ismersz, inkább kedvesebb tárgyakra menjünk által, tudod, hogy most a 812-beli üstökös csillag látszik, be boldogabbak voltunk akkor, mert gyermekebbek is voltunk mostannál, mikor egész éjszaka lestük járását, időtöltésünk egy bálnál jobb volt, mert ismeretségünk Umfangja nem sok mértföldöt foglalt magában, most csak annyiban hasonlítunk egymáshoz, hogy hasonló melegséggel érezzük egymás iránt barátságunkat lángolni, de hol van a meglegedés? Nézd gyakran azt a csillagot s emlékezz reám, felejtse magad a múltba és emlékezz reám, egyesítsd imádásodat az enyémmel, mely jó anyáknak hosszas és egészséges életét, magunknak meg célünknek teljességét kéri, helyheztesse amennyiben lehet boldogságunkat, mely úgy is mulandó csak a földiekbe, egyebütt, vár a mennyei [boldogság] Adieu”

Az „éjszaki csillag” az őrangyal szerepét is átvette. 1826-ban arról számolt be, hogy anyja képe ott függ az ágya fölött „és nem adnám csak az originálért, körültem lebeg, eddig csak miatta félttem, most semmitől sem félek, mert van őrző angyalom, és ha bajom is történik, hozzá megyek én is – az éjszaki csillag az én csillagom, ott van Anyám és ott fogunk egykor mindnyájan lenni, ha nem ismered, Andrásfalván meg fogom néked mutatni, szeresd meg, én azért szeretem, mert mozdulhatatlanul áll helyén, és az igazgatja az egész világ szisztémáját, különben is titkos erő vonz azon világhoz, mely belém prófétai lelket is öntött”²¹

Gyulay Lajos csillagkultusza aztán filozófiai legitimációt is nyert. Az 1830-as évektől, ha konfliktushelyzetbe került, naplójában és leveleiben, visszatérő mozzanatként ismételte Kant ismert mondását: „Jól mondja Kant, hogy nem ismer két felségesebb dolgot a világon, mint a csillagos eget maga felett és a jó lelkiismeretet szívében, minden egyéb hiúság.”²²

Vagy: „Nincs szebb a csendes lelki ismeretnél és a csillagos égnél, azt mondja Kant és én azt teszem hozzá, azon csillagos égnél hová utolsó vágyásunk sóhajtoi, és azok kik a jövő életet, mint mű ketten hiszik, azok az élet bal körülményeit, hamar legyőzik, és helyes, mennyiben lehet, tűrhető életutat választva, csendesen várnak a jobb jövő után.”²³

Kant hitvallása persze némileg másképpen szól: „Két dolog tölti el újra meg újra növekvő csodálattal a lelkemet, mennél többet és mennél tovább elmélkedem rajta: a csillagos ég felettem és az erkölcsi törvény.” Gyulay nem úgy elmélkedett, mint Kant. Gyulay naplója mégis a Kant-recepció érdekes dokumentuma is egyben. Azt példázza, hogy a nagy gondolkodók nagy gondolatai miképpen épülnek be hétköznapi világunkba.

Kantnál a világegyetem végtelensége a maga végtelen sokszínűségében és szépségében Isten hatalmának végtelenségét fejezi ki. A „csendes csodálkozás”²⁴ azonban felvetette a korabeli teológián túllépő problémát: „Ki olyan merész, hogy meg merje vála-

²¹ Cluj, Arhivele Statului. Arhiva Gyulay-Kuun, 140.

²² Uo. 196.

²³ Uo. 278.

²⁴ Immanuel Kant: Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels. Immanuel Kant: *Vorkritische Schriften bis 1768. I.* Szerk. Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main, 1977. 326.

szolni a kérdést: Vajon a bűn a maga uralmát a világegyetem más bolygóin érvényesíti, vagy csak az erény uralkodik?”

Jellemző, hogy Kant is ezen kérdése nyomatékosítására költőt idézett, Albrecht Hallert:

*Die Sterne sind vielleicht ein Sitz verklärter Geister,
Wie hier das Laster herrscht, ist dort die Tugend Meister.*

*A csillagok talán megdicsőült szellemek tartózkodási helye
Miként itt a bűn uralkodik, ott az erény.²⁵*

Byronra is hatott a csillagok varázsa. Mert ugyan elzárkózott a halhatatlanságról való elmélkedésektől, mondva: elég nyomorultak vagyunk ebben az életben, hogy egy másíkról spekuláljuk”, a vallás számára esztétikai örömet kínált, és ezért szerette a katicizmust, ugyanakkor naplójában arról is vallott, hogy „az éjszaka vallásos foglalatosság”, és amikor távcsővel figyelte az eget, a csillagokban „világokat látott”.²⁶

Jellemző, hogy amikor Gyulay Lajos az energikus Teleki Emmába szerelmes volt, akkor a csillagvilág is elvesztette varázsát. 1837. március 1-én vallotta naplójának: „Ma éppen egy hónapja, hogy Emma nálunk van, megpróbálom e hónapot elénekelni:

*Öröm nélkül telt az idő
S az élet egét komor felhő
borította
Évek olta
Remény nélkül s szívszakadva
Ébren mégis álmodozva
Szív Csillaga
Nem villaga
Mint mikor a plánta szárad,
Nedv hijántul a föld hasad.
A Pusztában
Szomjúságban.*

(20.k. 107.)

Csak hogy a dolog nem ilyen egyszerű. A szabadság és szerelem prózai konfliktusának lehetünk tanúi, miközben egymással szemben laktak, ablakaik egymásra nyíltak, és egymást figyelték:

„Vajon neki is oly kedves tekintet az én gyertyám, mint nékem az övé? Egy belső titkos sajdítás azt mondja nekem, hogy igen. Ó hiúság, férfiúi gyengeség, én mindig szégyelltem szeretni, és gyengeségnek is tartom, pedig mégis az életnek legkellemesebb része, melyet ezen legerősebb indulat bélyegez. Éppen elüté az éjféli tizenkettőt. Atyámnak testétől megszabadult szabad lelke veszen körül, lebeg felettem, és hála Is-

²⁵ Kant: i. m. 393–394.

²⁶ George Gordon Byron: *In my hot youth*. *Byron's Letters and Journals. I.* Bev. Leslie A. Marchand. London, 1973. 14–15., 22.

tennek csendes lelki nyugalmamban. Életemnek eddig kevés kitűnő világi mutatkozott, részesedtem örömeimben, fájdalmakban. Ő de vágyásaim mindig teljesületlenül maradtak. Meghallgatta az Isten sok fohászkozásaimat, de a szenvedésnek legmélyebb poharát is kiürítette velem, midőn felejthetetlen anyámat tőlem elszakasztotta, ki már hasonlólag 11 esztendeje lesz majd, hogy sírjában nyugszik. Lebegjetelek áldott imádott lelkek körülöttem, ne hagyjátok el és ne fosszátok meg teljesülésétől minden kívánságait szegény fiatoknak. Mostani tiszta lélekből eredett kívánságaim ezek: Légyen alkalmatosságom Hazámnak, melyhez utolsó leheletemig kizárólag hív maradok szolgálhatni, és ha szerencsém lesz követnek választatni, legyen fáradhatlan szorgalmam kötelességem teljesítésében, légyen reggeli első felébredésem és estvéli utolsó sóhajtásom Hazám szerencsétlen sorsára függesztve, mely szabadítójára vár, érzem, hogy itt kimeríthetetlen vagyok, és még egy kis gyertyavilág, mely velem szemben Emma asztalán ég, az mely ezen szokatlan órában ágyamból felköltött és íróasztalomhoz vezetett, kívánok én egyebet is, kívánom, mit titkosan sajdítok, hogy Emma viszont hajlandóságot érezzen hozzám, hogy el ne felejtsem, és reám emlékezzen, hogy majd, ha a tudósításokban nevetem olvasni fogja örvendjen látásán, és feltalálja bennem azon tulajdonságokat, melyek reá oly méltók.” Aztán mikor észrevette, hogy Emma, amikor őt megpillantotta, „visszahúzta magát”, akkor úgy érezte: „Emma is olyan, mint egy üstökös csillag, csudáltatja magát, és eltűnik.” (20.k. 114–116., 1837. márc. 2.)

A fenti sorok azt is jelzik, hogy a napló nemcsak az őszinteség műfaja, hanem az önáltatásé is. Gyulay szemmel láthatóan féltette „szabadságát”. Félt a családalapítás felelősségétől. Nem vallotta meg kisebbségi érzését. Bár nyilván felötlött, amit korábban papírra vetett: „Hol is van az a feleség, mely engem kielégítsen, vagyok-e magam oly tökéletes, hogy egy olyant érdemeljek.” (16.k. 42. 1834. aug. 20) Most mintha felbukkant volna az ideális lény. Láthatta Teleki Emma izzó hazafiságát, szellemi igényességét, csak hogy azt is érezhette, hogy a magas mércének nem tud megfelelni. Tiszta lehetett saját írásainak silányságával. Naplója vezetésével éppen szépírói ambíciói és a teljesítmény hiánya közötti feszültséget enyhítette. Gyulay Lajos a szerelem elől a szabadságba menekült. Szinte refrénszerűen ismételte, hogy a házasságtól a sok formáság, mint leánykérés, esküvő, rokoni látogatás stb. is visszatartja. A „szabadság, szerelem!” hierarchiája ilyen prózai módon érvényesült, a hazafiság pátoszának jegyében. Gyulay a női emancipáció híve volt, de nem akart annak áldozata lenni. Inkább megdorgálta a világot és kortársait:

„A magyar sült galambot vár szájába, ahelyett hogy a szabadság oltárára leütné az önkény ördögét. Meggondolhatná, hogy soha sem szabadított még egy népet is megidegen nép. A szabadság egy oly koszorú, melyért azt embernek magának kell harcolni, és valóban meg is érdemli a harcot.” (23.k. 25–26., 1838. dec. 11.) És különben is: „A szabadság legszebb is addig, míg róla álmodozunk az ifjúkor legszebb órái!” (34.k. 396., 1845. jún. 3.)

Aztán útnak indult világot látni. Közben a csillagnézés képzeletvilágában érezte magát otthon. Oly kellemes volt 1838-ban Bécsből Lottinak arról írni, hogy

*Amíg én messze földre járok
Éjszaki csillag!
Addig Tőled oltalmat várok.
Égi hatalmak! kik ártatlant,
Erényt el nem hagytok itt alant,*

*Legyetek Tű az enyémekeknek
Védelmesői szegényeknek.
Őr angyalok! Oh ne hagyjátok
Mert nékem testvéreim azok
Amíg én messze földre járok
Éjszaki csillag
Addig Tőled óltalmat várok.²⁷*

Így Pesten is együtt lehetett a család: „Ez a föld – írta Lottinak 1843, október 23-án – igen nagy plánta, jó volna embereknek csoportosulni, kik egymást szeretik, kisebb területen, de mindig együtt lakni. Lesz egy szellemi élet majd egykor, melyben csillagról csillagra fogunk vándorolni mint most városról városra, csak hamarább, úgy mint a gondolat és emlékezet, ezen *az éjszaki csillag* lesz ahol mind egybe fogunk találkozni, kik egymást szeretjük a földön.”²⁸

A csillagnézés adott erőt 1848-ban. Október 14-én ugyan csak azt idézte fel Császár György *A kunok* című „nagy operá”-ból, amit Uzád mondott: „Csak kín az élet, csak gyötrelmem.” De csak megerősíthette csillagkultuszában, amit Margit, Uzád hitvese, mondott, miután férje egykori szerelmével, Lajossal együtt börtönbe vetette:

*Igen messze túl a csillag honon
Létez a kebelnek nyugalma
Ama boldog távolban tenyészik
E szenvedő szívnek balzsama.
Ott reánk új élet fog derülni,
Eltűnnek a sötét kínok,
Ott fogunk mi kéjben üdvezülni
Ott leszünk örökké boldogok.*

*Együtt
Könyink mik most búban omlanak
A szerelmek tiszta naphonán,
Életüdvnek kéjében fakadnak
Jobb világnak hajnalsugarán.²⁹*

Gyulay Lajos – láttuk – elmenekült a szerelmek „naphona” elől. A sötétben világó fény adott vigaszt:

„Elhagyatva áll – írta Lottinak Pestről november 29-én – a szegény magyar, maga erejére hagyva, szimpátia nélkül, de nem kell elcsüggednünk, mert a gondviselés vitézséggel és lélekkel felruházta, és az ily nemzet nem vészhet el.

²⁷ Cluj, Arhivele Statului. Arhiva Gyulay-Kuun, 294.

²⁸ Uo. 398.

²⁹ A kunok. Nagy Opera 4. felvonásban. Írta Hegyalji. Zenéjét: Kaiser [Császár] György. Pest, 1848. 21., 29.

Isten oltalmába ajálva téged, tekintetünk egybetalálkozásával – az éjszaki csillagon – vigasztalom magamat”.³⁰

Csillagkultuszában a magyarra többször is fordított Alexander Pope racionalista panteizmusa is csak megerősítette Gyulay Lajost. Az angol gondolkodó filozófikus költeményeiből, prózai munkáiból a XVIII. század folyamán egész sor francia antológia készült, ezek egyikét forgatta Gyulay Lajos. Ezt nem találtuk meg. Idézeteit nem is tudtuk maradéktalanul azonosítani, különböző kötetekben, különböző helyeken bukkant fel az, amit ő egy kötetben olvasott. A franciák, ha fordítottak inkább a mű szellemét, mint betűjét ültették át. És amit Gyulay franciául olvasott *Az embernek próbája* című filozófiai költemény prózai átültetéséből,³¹ azt még tovább gondolta, amikor 1849. február 1-én így vallott: „Newton feltalálta a csillagok járását, de mikor az ember tulajdon magát akarja megismerni, akkor fennakad barkedője.” Ugyanakkor az, ahogy Pope az embert, a természetet és Istent azonosította, és Isten imádatára szólított,³² mintegy visszatartotta Gyulay Lajost attól, hogy az emberi természet ellentmondásai-ban mélyüljön el.

Nem véletlen, hogy a naplóíró 1849. február 23-án a csillagokhoz fohászokodott, és úgy zárta eszmefuttatását: „Mindenhol, és mindenha, Isten dicsőségét szemlélem és istenesítek mindent, mi lelkemet felemeli magasztosb érzelmekre. *Ces sont nos dieux imaginaires!* [Ezek a mi képzeletbeli isteneink!] – Isten oltalma hazánkkal! velünk, kik függetlenségét óhajtjuk! Jó éjt a távollévő enyémekeknek!”

Március 2-án szülei emlékét idézte fel:

„Magasztalva legyen nevök, a dicsőké! Ma szépen ragyogott az éjszaki csillag, mely hogy felsóhajtottam hazajöttemkor, találkoztak rajta tekintetünk kétségen kívül már többször is Lotti nővéremmel, az ily egybetalálkozó tekinteteket egy közösen tisztelt tárgyan lehet a szeretet légvonalának nevezni. *Le regard, ce baptême de feu qui peut servir à l'amour!* [A tekintet, e tűzkeresztség, mely szerelemre szolgálhat!] Ez Napóleonnak egy expressiója – nem történik e meg az akárhányszor, hogy tekintetek egybetalálkoznak, nem másért, csak azért, hogy hasonszenv löki egymás irányába a szemek világát, ki szeretni tud, az bír tekinteteket kierőszakolni maga irányában ezerek közül, és bír, tekinteteket oda erőszakolni, hová maga tekint. Így, meg vagyok győződve, hogy Lotti nővérem tekintetei az éjszaki csillagra, gyakran és igen gyakran találkoznak az enyémekekkel, melyek szintén oda fordítvák, mert az nekünk egy kedves csillagunk, azaz álmodozunk, és valóban dicső és szép álom, mely lehet hogy valósul is, miszerint egykor ott, a nagy viszontlátás napján, mind egybe fogunk találkozni, kik egymást e földön szerettük.”

Másnap pedig már meg is írta Lottinak:

„Ez emlékezetes napon tudva, hogy gondolataink egybetalálkoznak a legfontosabb emlékeket ébresztve szívünkben, tudom, hogy talán éppen ez órában te is soraidat hozzám intézed, vigasztaló érzelmek környékeznek. Éjszaki csillagunkon is hányszor nem találkozhattak már tekintetünk, mert a szeretet légvonalát, mely irányát sohasem téveszti várakozásban, reményben telnek itt napjaink, a haza megmentése absorbeálván minden egyéb gondolatainkat, kik boldog haza nélkül boldogok lenni nem tudunk, közelebbi napokban sergeink szerencsésen csatáztak, és legjobb reményeket táp-

³⁰ Cluj, Arhivele Statului. Arhiva Gyulay-Kuun, 500.

³¹ Vö. *Oeuvres diverses de M. Pope. II.* Amsterdam – Leipzig, 1749. 375., 387–388.

³² Vö. *Les pensées de Pope.* Genève – Paris, 1766, 23.

lálnak, mi szerint győzedelmesen be fognak vezetni talán rövid időn fővárosunkba, melyet még egyszer el kell-e vesztenünk, hogy visszafoglalva, annál jogosabban magunkénak vallhassuk.³³

A romantikus örökkévalóság-kultusz jegyében így valósult meg az időt és teret átívelő parapszichológiai.

A csillagnézés is része a világ és élet poézisének, amelyet féltett az időtől: „Prózaikusabb lesz a jövő kor, okosabb, hosszabb éltű. Ó! de mit fog használni mégis az élet poézis nélkül!” (28.k. 103., 1842. okt. 1.) Ennek a poézisnek a része az „a csinos társalgás”, amelyből naplója és levelezése a csillagnézésre utaló részletei is adnak némi izelítőt. Ezt féltette a demokráciától, hiszen „a csinos társalgásnak számnélküli fokozatú gyönyörei a sokaság előtt ismeretlenek”, miközben még „az európai örömök kirekesztőleg arisztokratiaiak”. (29.k. 74–75. 1843. jún. 9.) Ugyanakkor Gyulay Lajos nem is volt tudatában annak, hogy a csillagnézés és az azzal összefonódó örömök, mennyire ismertek voltak „a sokaság” körében. Gondoljunk a folklórra. Csak a néphiedelmek éppen nem úgy poetizálta át a csillagok világát, mint ő tette.

A tekintet, e „tűzkeresztység”, mely szerelmet ébreszthet! A tekintet, amely a szeretet kifejezője – örök emberi gesztus. A csillagok világának kémlelése is az emberrel születhetett.³⁴ Legfeljebb a csillagnézés szokása „demokratizálódott”. A korábbi hiedelmek hősökkel és természetfölötti lényekkel népesítette be a csillagokat.³⁵ A felvilágosodás lenézte a csillagmítoszokat, de a romantika világában már ahány csillag, annyi – alapvetően a régi hiedelmekben gyökerező – emberi magánmitológia. Van, akit csak valamiféle jóleső érzés töltött el, amikor rátekintett a csillagos égre. Bártfay László naplójában például visszatérő mozzanat a csillagok jelenlétének jelzése.³⁶ Széchenyi István viszont amikor már úgy érezte, hogy a magyar kormány és az udvar konfliktusa feloldhatatlan, apokaliptikus látomásaiban – mint szeptember 3-án naplójába írta – „Egyetlen fénypontot sem tudok felfedezni az egész világmindenségben.”³⁷ És még aznap mások társaságába menekülve, így kiáltotta világgá szorongásait: „En a csillagokból olvasok. Vér és vér mindenüttl!”³⁸

Gyulaynál ezzel szemben a csillagos ég vigasz forrása volt. Csillagkultusza Petőfiével rokonítható.

Nem tudni, olvasta-e Gyulay Petőfi csillag-verseit? Az ihlet szempontjából nem is érdekes, mert a naplóíró hamarabb alakította ki a maga magánmitológiáját, amely a költő nagyszerű látomásaival oly sok vonatkozásban rokon. Gyulay naplóiban az az ízlésvilág tárul fel, amely a költő számára kihívást jelentő várakozások horizontjának egyik eleme. Minden zsenialitás az összefüggések megragadásában rejlik, abban ahogy az új perspektívákat tár fel. Ezért megismételhetetlen a nagy irodalmi mű.

Ha a *Szabadság, szerelem!* a költői egyenlet tagjainak – szabadság, szerelem, élet – tömör, egyszerűnek tetsző és célratörő megjelenítése okán is zseniális mű, a csillag-versek zsenialitása a prózainak tetsző leírásban és a költői képek újszerűségében feltáruló mítikus távlatokban rejlik. Azokat az elemeket, amelyekből a költemény felépült,

³³ Cluj, Arhivele Statului. Arhiva Gyulay-Kuun, 508.

³⁴ Toroczkai-Wigand Ede: *Öreg csillagok*. Bp. 1916.

³⁵ Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854. 266–277.

³⁶ *Bártfay László naplójából. I. 1838–1841*. Szerk. Jenei Ferenc. Bp. 1969.

³⁷ *Gr. Széchenyi István Döblingi irodalmi hagyatéka. I.* Szerk. Károlyi Árpád. Bp. 1921. 389.

³⁸ Idézi Spira György: *Széchenyi a negyvennyolcas forradalomban*. Bp. 1979. 241.

„mindenki” ismerte. A mitikus távlatra is „mindenki” vágyott. Csak éppen nem tudta kimondani.

Miután általában ismert irodalmi művekből indulunk az azonos téma kevésbé jelentős megjelenítése felé, amikor Gyulay Lajos naplóinak 1848–1849-i köteteit forgatjuk, úgy véltük a költő ihlette meg a naplóíró. Petőfi 1845-ben *A négyökrös szekér* című versében a csillagválasztásról úgy ír, hogy azt hinnénk Gyulay Lajos csak magára alkalmazta a verset:

*A csillag vissza fog vezetni majd
A mult időknek boldog emlékéhez,
Ha elszakaszt a sors egymástul minket.*

Petőfi ezen gondolatának forrását nem ismerjük. Nem azonos a közismert csillaghiedelmekkel. A „csillagmítoszok nyomai” abban a mozzanatban tárulnak eléink, hogy a csillag fényessége mutatja az ember szerencséjének mértékét, és ezért választják Erzsikevel a legfényesebbet.³⁹

Egyébként – mint a *Lebel* című vers tanúsítja – hétköznapi gesztus a csillagválasztás:

*Melyik szerelmes nem választ magának
A számtalan közül egy csillagot?*

Gyulay naplója viszont jelzi, Petőfi azon gondolata, hogy a csillag összeköt embert és embert, a kor csillagkultuszában gyökerezett, és valamiféle metafizikai szomjúságból fakadt. Amikor a költő vigasztalannak látta a világot, eltűntek a csillagok a poétikai horizontról. Komor versei alkotják a *Felhők* ciklusát. A *Felhő és csillag* című versben a természet ezen két eleme a világteremtésének idejét idézi. A felhő és a csillag a férfi és a nő képzetéhez társul:

*Mikor isten a férfit teremté,
Homlokára szállt sötét ború,
Nem tudom mért?... csakhogy e borúból
Lett a felhő s égháború.*

*Mikor isten a hölgyet teremté,
Örömeben sírva fakadott.
Most is látni ez örömkönnyeknek
Cseppjeit, a sok szép csillagot.*

Ezért hatott „a lányka tekintetének csillagos világa”. (*Három szív története*) A költő – kimondva-kimondatlanul – maga is teremtő, isteni természetű, miután oda a gyermekkor, így szól *Gyermekkori barátnémböz*:

*Azóta tiszta látköröm
Oly gyakran elsötétedett,
S az éjszakában, mely sírként fedett el,
Csak egy csillag volt, a könny, mellyel
Sírtam boldog gyermekségemet.*

³⁹ Berze Nagy János: Petőfi költészetének folklóre-párhuzamai. *Ethnographia*, 1925. 41.

nem véletlen, hogy Petőfi a *Felbók*-ciklust követően írt komor verseit *Csillagtalan éjek* című kötetben akarta kiadni, de aztán lemondott a tervről.⁴⁰ Közben szorosabbra fűződtek a szálak magánélete és a közélet között. *A hazáról* így szólt:

*Szép csillag a honszeretet,
Gyönyörűségesen ragyog.
Szegény hazám, szegény hazám te,
Neked kevés van ilyen csillagod.*

Közben az érzelmek és gondolatok kerestek valami kézzel fogható, sötétben is jól látható pontot, és így rendeződtek el a csillagok világában, úgy, ahogy és azért, amint *A csillagos ég* című filozofikus költeményében látta:

*Fekszem hanyatt a föld sötétzöld szőnyegén
És merengve nézem a sötétkék eget;
Száll reám aranyos, ezüstös csillagfény
És koszorú gyanánt övezi fejemet.
Megfürösztem lelkem e sugárözönben,
Lemosott magáról minden földi szennyet,
S most újjászülvén a magasba röppen,
S keresi a mennyet;*

hogy aztán kiderüljön, hogy itt a földön:

*A szerelem mindent pótol, s a szerelmet
Nem pótolja semmi.*

A metafizikai szomjúságot kioltja a földi szerelem. A sorrend: „Szabadság, szerelem!” 1848 októberében-novemberében megírta azt a hatalmas költeményét, amelyben magánmitológiája az emberiség önfelzabardításának nagy mítoszába olvadt:

*Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag,
Te a népek hajnalcsillaga!...
Megvirradt, fölébredt a föld, fut
A hajnaltól a nagy éjszaka.*

A szekularizált megváltás látomásában a felvilágosodás diadala, a mindent be-
ragyogó nap a csillag-mítoszok világát is a múltba utalta:

*Nagy idők. Beteljesült az Írás
Jóslatja: egy nyáj, egy akol.
Egy vallás van a földön: szabadság!
Aki mást vall, rettentőn lakol.
Régi szentek
Mind elesének,
Földült szobraik kövéből
Új dicső szentegyház épül,
A kék eget vesszük boltozatnak,
S oltárlámpa léssen benne a nap!*

⁴⁰ Pándi – Pálmai: *Petőfi*, 79.

A szekuláris megváltás az univerzalizmus és partikularizmus együttes győzelmé. Partikularizmus és univerzalizmus ellentmondásos viszonya minden nacionalizmus nagy problémája. Az extázis privilegizált pillanataiban bekövetkezik a *coincidentia oppositorum*. Ezért megváltás, kiemelkedünk a földi lét szorító dilemmáiból. Eltűnik még a csillagok világa is az örök fényességben.

Itt már a motívumkereső igyekezetnek még kevesebb értelme van. Annál inkább annak, hogy lássuk, milyen széles körben élt a probléma, és hogyan próbálták megoldani.

Partikularizmus és univerzalizmus harmonizálásának igényéről és ellentmondásairól Gyulay Lajos naplói is tudósítanak. Egyik legkiérleltebb jelzése a nagy dilemmának:

„Terjeszkedés mindég belső gyengítés, minél többet kívánunk, szeretünk, annál kevesebbet nyerünk, és nyernek szeretetünk közelebbi tárgyai. Aki kozmopolita, gyengébb patrióta, patriarcha és egoista. Ki az mire érzi magát felkenve, aszerint tegye kötelességét, mert csak úgy van megengedve, p.o. kozmopolitának lenni, és a hazaszeretetet megvetni, ha valósággal az emberiség javát elő tudjuk mozdítani.

Krisztus, Newton, Kolumbusz, Luther, ha szabad ezeket az elsővel egybehasonlítani, voltak olyanok, kik az egész emberiség javán és előhaladásán dolgoztak. Vannak, kik a patriarkális körben tesznek eleget, ha sok ilyen volna, akkor a Haza is boldog lenne, tehát ezek is tiszteletet érdemelnek, de a csupa egoisták pártját fogni valóban nem tudom, ha mindjárt áll is az alapmondás, hogy terjeszkedés belső gyengítés. Mint-hogy a szó méltó értelmében kozmopolita nem sok lehet, a hazaszeretet az, mely legdicsőbb tettekre vezérelheti az embert, s ott, ha nem is barátait és házkörét, de magát annak feláldozni mindig dicső tettek tartom. Szép mondás az, mit valahol olvastam, hogy valaki mondotta: magamnál inkább szeretem házam körét, atyámfiat, azoknál inkább hazámat, annál, inkább az emberiséget.” (25.k. 130. 1841. máj.8.)

Önmagába visszatérő érvelés. Az ellentmondás feloldhatatlannak tetszik. A történelem sem segített. A nagy dilemma mérlegelése 1848–1849-ben ölt drámai jelleget.

1848. augusztus 31-én így vallott:

„Szép csillagos idő volt. A csillagos égből szívtam vigasztalást és bizodalmat. Elgondoltam a teremtés megfoghatatlan és végnélküli nagyságát! minő csekélységben tűnt fel előttem ahhoz hasonlítva, a magyar-rác háború! mű itt e földön civódunk egymást mészároljuk eszmékért, melyek kicsinységükben eltűnnek, a világ nagy kolosszusa előtt, és még is nincs boldogság előttem, Magyarhon függetlensége, magyar hon dicsősége nélkül. Jól tudom, mert Isteni érzés öntötte belém ennek igazságát, hogy nagyobb cél, mi után a halhatlan léleknek törekednie kell, mint nemzetiség; mely parányiségben tűnik fel egy átaljános világi harmónia irányában de mit tehetek róla, ha engem a magyar lobogó, ha engem hazafiúi érzés éltet, míg földnek gyarló embere vagyok!”

Nemcsak ezt, számos más megnyilvánulást idézhetnénk arra, hogy Gyulay Lajos a maga nacionalizmusát nem tudta feloldani a világmegváltás extázisában. Hiányzott az ihlet és a pátosz, mi a logikának új távlatot nyit. De úgy is fogalmazhatnánk, hogy a prózai lélek reálisabb is tudott lenni. Mert Gyulaynál olyasmit nem olvasni, mint a függetlenségi háború és világmegváltó forradalom lázában égő Petőfinél, aki haditudósítóként 1849 áprilisában éppen Erdélyből írta: „Ha e szerencsétlen nép még egyszer fellázad ellenünk, méltó, hogy extermináltassék.” Ez nem „régebből származó, nacionalista indulat”, amelyet „az igazság keresése” menthet, ahogy a „marxista” irodalom-

történet-írás vélte.⁴¹ Ez a francia forradalom politikai kultúrájának eleme. Vele szemben áll maga a mindennapok valósága. Még 1837-ben fel is jegyezte Gyulay Lajos, hogy bizony jól mondta Horváth Misi, amikor Bethlen János éppen egy szépségét vesztt hölgyet akart feleségül venni, „olyan mint az asztronómus, ki a csillagokat nézi és a földön megbotlik”. (20.k. 6.) Es ki tagadná, nekünk a földön kell élnünk?

Igaz, ez nem mindig kellemes. Gyulay is 1848 októberének elején keserűen juttatta kifejezésre valamiféle eszményi – egyén és közösség harmóniájára épülő – társadalom iránti vágyát: „El kell jönni elébb hátrább a *Fourier országának*, addig nem lesz béke e földön talán még akkor sem. E szent élvezet alig ha nem más csillagzatban lesz, csak fellelendő!” Azonnal fel is ötlött „egy régi versezetem”:

*Az éjszaki csillog
Rám mosolygva villog
Anyám lelkét bírja
Szívem őtet sírja!*

Ez sem nagy mű. De utalhat arra a nagy közös gondolkodásra, amelyből a csodálatos költészet fakadt. Es jelzi azt, ahogy egy-egy nagy európai gondolkodó is csak erősítette a szekuláris megváltás igényét. Ilyen volt Fourier, akinek „országá” a zsidó-keresztény retorika nagy ígéretére emlékeztet: Isten országára. „Fourier országá” ennek szekularizált változata.

Fourier talán Petőfit is megihlette, csak miután a költőnek nem maradt ránk olvasónaplója, nem tudjuk pontosan, hogy miként.⁴² Gyulay papírra vetett elmélkedéseiben viszont tetten érhető Fourier hatása. Másodkézből ismerte meg. Egy életrajzot olvasott róla, aztán Victor Considérant-nak Fourier nézeteiről szóló előadásai ismertetését forgatta. Nem nagy mű, nyolcadrét alakú kis füzetke.⁴³ De már elég volt arra, hogy Isten országának földi változata felvillanjon. Hiszen mélyen élt a szekuláris megváltás igénye. Fourier érlelődő és formálódó eszméket segített kiteljesedni:

„Owen az angoloknál a radikalizmusnak praecursora, Saint-Simon végre kitisztázta a dolgot, Fourier csinál epochát szisztémájának, mely szerint tőke, munka és talentum egyesülve kivétel nélkül minden embert boldogságra vezethet. A meghalt nemzedékek árnyai látszanak összecsoportozni, rabságban telt szenvedéseikre kérve a törvényhozást, hogy a jövő nemzedékeket szabadítsa föl. amíg a szegénység nincs eltörölve, addig a gazdag is ki van téve szegénységnek” – fejtette Gyulay 1849. szeptember 7-én Zimonyban. Es amit írt, abból kiderül, hogy ismerte az utopisztikus szocializmust. Pontosabban hozávetőlegesen ismerte. Mert Saint-Simon irányzatáról néhány héttel korábban még Bécsben így nyilatkozott:

„A fourierizmust nem kell összevetni a saint-simonizmussal, mely minden tulajdont, minden öröklést eltöröl, és papi kézbe akar minden tulajdont.”

Ez egyszerűen téves. Mert Saint-Simon hívei a magántulajdon szentsége mellett voltak, és némi túlzással azt lehet mondni, a globalizáció híveiként tevékenykedtek, minél hatalmasabb területeket akartak bevonni a világkereskedelembé és a szegénységet

⁴¹ Pándi Pál: *Petőfi és a nacionalizmus*. Bp. 1974. 191.

⁴² Pándi Pál: „Kísértetjárás” *Magyarországon*. II. Bp. 1972. 51., 81., 100., 128., 131., 205., 229., 244., 281., 329., 334.

⁴³ P. -C. -E. Mo...k: *Exposition abrégé du système phalanstérien de Fourier par Victor Considérant*. Paris, 1848. (III. kiadás. Ennek valamelyik előző kiadását olvashatta Gyulay Lajos.)

éppen a hatékonyabb tőkebefektetésekkel szerették volna korlátozni. Fourier viszont nagy tőke ellenes volt. A tanítványok által terjesztett tanok lényegét Gyulay jól érzékelte, amikor már otthon, Marosnémeti kastélyában ábrándozott:

„Most Fourier foglal el leginkább, az ő tudományát vizsgálom, mert sok idő fog abban eltelni, sok nemzedékek fognak még addig elporladni, míg közönséges lesz a földön boldogító fallángiális egyesület! Addig még sok ember lesz kéntelen tolvaj és gazember lenni, csak hogy éhen meg ne haljon! Messze vagyunk még azon időtől, mikor az utazókat ingyen fogják vinni a mozdonyok, még ebédet is adva azoknak, csak hogy céljokhoz elérhessenek, mikor a tisztátlan és felette fáradságos munkákat gépek fogják végbevenni. Az ember egyesülésre van teremtve. Nem instinctus vezérli őket, mint az állatokat, hanem az ész... ez találgat, tökéletesít, mit elődei használnak, tanúságra fordítja.” Ezek eddig Gyulay eszméi, az ő kínzó problémáira, talált Fourier gyógyírt. A következőket sem állította Considérant kis füzetkéje: „Fourier hozta tisztába a dolgot. Ő senkitől nem veszi el a vagyont, az iparvilágot, sőt a luxust is megengedi, csak azt nem, hogy éhezzen ember és nyomor legyen a világon. Egyik kéz segítse a másikat, tőke, munka és elme által, itt áll a titok.” Mindez Gyulay következtetése. Az viszont már nem, hogy: „Aki mennyi pénzt, munkát vagy elméleti tehetséget fektet a közbirtokba, azon arányban fogja annak kamatait is húzni.” A „fallangos egyesület” leírását már átvette: „Egy ily négyszög mérföldre kívántatik: 1800–2000 ember, mintegy 400–500 család. Az egésznek a kezelése úgy kell hogy történjen, mintha az csak egy embernek lenne birtoka”. Átvette azt, hogy „főkormány” irányítja majd ezt a világot. Keserű sejtése volt, hogy „a mostani exkluzivizmus jóra nem vezethet,” és pedig az, „hogy csak az egyik legyen tulajdonos, a másik munkás”. Ezzel szemben: „Tőke és munka nem állnak ellenségesen szemközt egymással a phallanxban.” Mert mint 1848. január 2-án Kolozsvárt lejegyezte: „Fourier fő elvül azt tűzte ki rendszerében, hogy azok, kiknek semmijök sincs, nyerjenek; azok ellenben kiknek van – semmit se veszítsenek.” És ez annyira tetszett neki, hogy maga is könyvet tervezett: „Fog talán egykor könyörölni valami utódom és kiszedegeti írásaimból, mi sajtó alá érdemes lesz. A címe így szólott ezen elkezdett munkámnak: Fourier eszméje kivonatokban terjesztve gr. Gyulay Lajos által Mottói pedig ezek lettek volna:

Il faut oublier tout ce que nous avons appris, reprendre nos idées à leur origine, et refaire l'entendement humain. Condillac

Carmina non prius audita

Virginibus puerisque canto.

Horatius⁴⁴

Jellemző, hogy Gyulay Lajos francia szenzualista filozófustól idézett („El kell felejteni mindazt, amit tanultunk, és eszméink kialakítását kezdettől fogva kell újra kezdeni, és újjá kell teremteni az emberi felfogást.”), valamint az antik költőtől: „Eddig nem hallott éneket énekek szűzeknek és gyermekeknek.” Az üzenet: az újrakezdés iránt csak a tiszta lelkek lehetnek fogékonyak.

A XIX. század civilizációja, amelyet Gyulay Lajos egyszerre dicsért és bírált, nem más, mint a szekularizáció és annak romantikája. A világ de- és rezakralizálása. A dezakralizálás jegyében Jézus, mintha már nem is Istenfia, hanem olyan példaadó ember, kinek példáját folytatják. Szent viszont a haza és az emberiség. „El vagyok telve

⁴⁴ Csetri Elek: Gondolatok a fourierizmusról. *Utunk*, 1970. szept. 11. 37. sz. 6–7.

Fourier találmányától, kész volnék azonnal beállni az első phallanxba, melyet létre hoztatnék. Be szép lenne, ha hazánkban állna fel az első minta falángda” – írta Gyulay még 1847-ben.⁴⁵ Ugyanakkor mindvégig gyötörte a gondolat, hogy a demokrácia és a kapitalizmus felszámolja az élet „poézisát”. De az emberi lélek öröknek látszott minden vívódás és megpróbáltatás közepette. Univerzalizmus és partikularizmus dilemmája új és új formában bukkan fel.

Addig is összegző tanulásként azt hangsúlyozzuk, hogy Gyulay Lajos megnyilatkozásait olvasva Petőfit is jobban megszeretjük. De ha Petőfit olvassuk, Gyulay naplóját is jobban értékeljük. Mert jobban tudjuk, mit olvasunk. Jobban látjuk, hogy a zseni azt mondja ki, amire mások is gondolnak, de nem tudják kifejezni. Viszont ezért tudnak ömagukra ismerni a zseni műveiben. Gyulay Lajos ezért is látta Petőfiben a kor kifejeződését. Petőfiben és Kossuthban. „Igazi Jacobinusok mind ketten.” „Mit fognak eszközölni?” – kérdezte szorongva, mert olykor megrettent a radikalizmusoktól, ugyanakkor velük tartott egészen Világosig.

⁴⁵ Csetri: i. m. 7.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Ezredváltó, sűrű évek¹

Nagy Gáspár költői világában mindig is fontos szerepe volt az időnek. A különleges etikai érzékenységgel és felelősséggel megáldott költőt gyakran készítette számvetésre egy-egy nevezetes évforduló – elődöké, költőtársaké és történelmünk sebeié egyaránt. Élő kortársait gyakran köszönti nevezetes évfordulójukon játékos és komoly versekkel. Elődeinek és halott kortársainak egy-egy évfordulója gyakran készíti szembesülésre, számvetésre. Az sem véletlen, hogy nevezetes rendszerváltó verseit is évfordulók táján vetette papírra. Az *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című versét Nagy Imre kivégzésének huszonötödik évfordulója ihlette, A Fiú naplójából dátuma pedig a forradalom huszonötödik és harmincadik évfordulójához kapcsolódik. 1968 kerek évfordulói is gyakran ösztönzik számvetésre, mérlegelésre, számonkérésre.

A keresztény nevelésnek mindenkor fontos eleme volt a „lelkiismeretvizsgálat”, a személyiség belső számadása viselt dolgairól. Ez a lelkiesség kapcsolódott össze a kultúra által ritussá emelt évfordulós számvetésekkel. A társadalmi gondokkal, problémákkal, törekvésekkel telített magyar költészetben az évfordulók mindig a megszólított művész által képviselt eszmék, törekvések sorsával való szembesülés alkalmai is. Ugyanígy telítődtek eszmékkel a gyászversek, siratók, búcsúztatók is. Az emlékezéshez, mérlegelő, tűnődő számvetéshez igen nagy érzékenységgel rendelkező költő számára különleges kihívás volt az ezredforduló. Ez az ezredforduló a keresztény magyar állam fennállásának ezer esztendejét is jelentette. A magyarság sorskérdéseivel összeforrott költői személyiségben tehát az ezredforduló különleges számadás alkalmá lett. Ehhez hozzájárult még az is, hogy személyesen is egyre jobban szembesülnie kell az idő múlásával. Erre figyelmeztette őt az ötvenedik születésnapja 1999-ben, de annak érzékelése is, hogy egyre szűkül immár a személyes lét tere. Egyre nagyobb belső szükség a személyes létről való számadás is. Sokféle oka van tehát annak, hogy Nagy Gáspár a *Tudom, nagy nyári délután lesz* kötet után az 1998 márciusától 2003 márciusáig írt kereken száz versét *Ezredváltó, sűrű évek* címmel foglalta kötetbe. Ezt a kötetet ennek az öt esztendőnek a lírai naplójaként olvashatjuk. A verseket most éppúgy nem építette ciklusokba, mint az 1993-as év lírai naplóját tartalmazó *Fölös ébrenlétem* kötetben. Keletkezésük sorrendjében helyezte egymás mellé a száz új verset. A versvilág fő koordinátái így is tisztán megmutatkoznak. Emellett a költőnek „szerencséje” volt ezzel az ötlettel, mert a naplószerűen

¹ Részlet egy készülő monográfiából.

Széphalom Könyvműhely
 Budapest, 2003
 195 oldal, 1900 Ft

egymás után sorolt verseket így is emblematikus darabbal nyithatta. Az 1998. március 15. dátumot viselő *Valahol örökké* ugyanis úgy áll ennek a kötetnek az élén, mint több kötetében a kiemelt mottóvers. Besugározza az egész versvilágot, a szabadság értéke mellett tesz tanúságot:

*Valahol mindig eltűnik
valahol mindig megtalálják
valahol mindig temetik
valahol mindig exhumálják*

és

*örökké nekünk szegezik
örökké fényes ellenpélda
örökké rajtunk keresik
örökké mégis bennem él ma!*

Az *Ezredváltó, sűrű évek* kötet eszmei tengelyében két nagy kompozíció áll. Mindkettő azt tanúsítja – a keresztény magyar állam ezredik évfordulójától ihletetten –, hogy a magyar történelemben hatalmas megtartó és ösztönző emberi magatartás-értékek vannak. Eme értékek tudatosításának, az új idő követelményei szerint való továbbvitelének, továbbéltetésének az igénye motiválta ezt a két kompozíciót. Pannonhalmi diák korában Nagy Gáspár gyakran ministrált a Géza fejedelem által alapított kápolnában. Pannonhalmán a falak is megőrizték a kereszténység felvételének és az államalapítás korának emlékét. Bencés diákként Nagy Gáspár is gyakran kirándult Bakonybélbe. „A krónikák szerint Gellért püspök több évig itt remetéskedett és imádkozott a térítések után még sokáig (máig!) pogánykodó magyarokért.”² Ezek a gyermekkori történelmi és tájélmények is segítettek őt abban, hogy két nagy verskompozíciójában számot vessen a keresztény magyarság ezer esztendejének kezdeti időszakával, s mára nézve is eleven tanulságokat hozzon a múltból.

A *Symphonia Ungarorum* – Szokolay Sándor milleniumi szimfóniájának szövegekönyve – első tétele alapszavak szigorúan megkomponált gyorsuló váltakozásával sugallatosan érzékelteti a vándorló nomád magyarság elemi létküzdelmét. Majd a második tételtől kezdődően a Szent István-i hit otthonteremtő, összefogó ereje jelenik meg és bontakozik ki. A Szent Gellért legenda utalásos megidézése teljesíti ki ezt képet: összekapcsolódik az „ora et labora!” és az „őrlető köveknek / pentatóniája”. Az ötödik tétel zaklató mai kérdéseket tesz az egykori idillhez, előre jelezve a hatodik tételtől megjelenő veszedelmeket, ellenségeskedést, történelmünk sok-sok külső és belső baját. Majd a hetedik versszakból biztosságot, nyugalmat árasztva szólal meg a történelmi tapasztalatból nyert erő, az a tudat, hogy tengernyi veszedelem ellenére „megállt és megmaradt” ez a nép. Három strófa élén is ismétlődik ez a sor (némi variációval). Ez a jelzésszerűen, mégis nyomatékosan fölidézett történelmi tett az újrakezdés lehetőségét és szükségét sugallja:

² Nagy Gáspár válasza az Új Horizont Sorsunk és jellemünk című körkérdésére. Kortársak kötődésről, közérzetről, magyar jövőképről. Új Horizont, 2000. 4. 91.

*Hódítók hordája
tovatúnt szétomolt
élő lett itt újra
a rejtező a holt
felizzó reményünk
jövőket ostromolt!*

Az a mába érő üzenete ennek a kompozíciónak, hogy a legmélyebb állapotból is föl tudott emelkedni ez a nép, van tehát esély a megváltásra csak hit és jellem kell hozzá. „Egy eleink emlékezete által önfaggató oratórikus-szimfóniában vágytunk a múlton és jelenen át a jövőbe irányítani okulni vágyó figyelmünket!”³ – írta Szokolay Sándor a költő és zeneszerző közös szándékáról. Ez a szándék tökéletesen megvalósult a közös műben, mely a keresztény magyar állam fennállásának ezredik évfordulója tiszteletére 2000. január 3-án hangzott el a Magyar Állami Operaház ünnepi hangversenyén.

Szokolay Sándor azért kérte meg Nagy Gáspárt a szöveggönyv írására, mert megragadta őt az, hogy „művészete minden összetevője, belső és külső világának teljes egyensúlya HARMONIKUS RENDBEN EL! Erre a „rendre” lenne szüksége egész rendezhetetlen világunknak.”⁴ Szokolay Sándor azt is észrevette, hogy e kompozícióban Nagy Gáspár költői megérzései „a sorsszerű súlyos összefüggések múltján-jelenén át a jövőbe-világító jelenségek történelemmé váló törvényeit” a bizonyíthatóságnál jobban felismerik. Mindemellett rokonszenves volt számára az a vakmerőség is, amellyel Nagy Gáspár mindenkor élesre állította verseit.⁵

„A szűkszavú, balladisztikus, sokat sejtető, keveset kimondó szöveg nem történetírás, melynek követhető cselekménye lenne, mégis benne van szinte egész történelmünk. A látszólag lazán kapcsolódó sorokat képi utalások, rejtett összefüggések fűzik szerves egységbe”⁶ – írta a *Symphonia Ungarorum*-ról Eősze László. Nagy Gáspár pedig így vallott művészi szándékáról: „Szerettem volna elmondani, mit jelent nekem Szent István műve, amelyről pátosz és elfogultság nélkül megállapítható: a fennmaradásunkat alapozta meg.”⁷

A *Symphonia Ungarorum* ikerpárja, a König Róbertnek ajánlott, az ő műveitől ihletett tizenkét részes kompozíció, a *Hullámzó vizeken kereszt* szintén történelmi számvetés. Lírai szituációja szerint a helyét nem találó költőt a grafikus történelmünket idéző képei segítik ahhoz, hogy múltunk példáiból merítsen hitet és erőt. A magyar múlt képsorai a felidézés, megjelenítés és az értelmező, sugalló reflexió egységében jelennek meg a kompozícióban. Költői tanúságtétel ez a mű a kereszténység magyarsá-

³ Szokolay Sándor nyilatkozata. In: Ünnepi nyitóhangverseny 2000. január 3. Magyar Állami Operaház. Műsorfüzet, 3.

⁴ Szokolay Sándor: Nagy Gáspár hűségéről. Laudáció Költőnkéről Nemzeti Társaskörünk Hűség-díjának átadására. Kézirat. Sopron, 2001. márciusában

⁵ uo.

⁶ Eősze László: Szokolay Sándor (1931) *Symphonia Ungarorum* (Op. 147.) – Szent István és Szent Gellért emlékezete – Nagy Gáspár versciklusára nagy zenekarra, szoprán- és basszus-szólóra, orgonára, vegyeskarra és gyermekkarra. In: Ünnepi nyitóhangverseny 2000. január 3. Magyar Állami Operaház (Műsorfüzet), 8.

⁷ Költő a millennium küszöbén. Nagy Gáspár a diktatúra tiltásairól, a demokrácia csapdájáról és a jövőről. Osztovits Ágnes. Magyar Nemzet, 1999. december 31. péntek. 5.

got megtartó értékéről. A történelmi tényekből építkező bizalom és biztatás verse. A sugallatos történelem-idézés arra is fényt vet, hogy Nagy Gáspár költői világának minden időben „egyenes testtartás”-a gazdag kulturális és történelmi erőforrásokkal rendelkezik. A megidézett történelemben az ellenségek tömegei ellenére megtartotta ezt a népet hite és a szabadságáért cselekvő áldozatkészsége, a keresztény hit és a magyar virtus összekapcsolása:

*Jégre csúsztunk jégre tettek
bűneinkért hányszor dúltak
országot hatalmas Isten
tatár török s más hadurak
akik hitték szabad préda
s könnyű vágta a jég hátán
míg megriadt ez a néha
nádiban susogó nép árván
de akkor még a hínárból
is előjött a magyar virtus
balként hallgató halakból
fölcsozogott Jézus Krisztus
kereszt került vízre jégre
ahogyan a lobogókra
szent királyok büszke népe
sújt a betolakodókra.*

Azt nyilatkozta a költő, hogy ezt a verset König Robert grafikus „muzsikálta” ki belőle csodálatos linómetszeteivel. A tizenkét versből és tizenkét linómetszeteiből álló kompozícióból Szentendrén, Vincze László papírmerítő műhelyében és Budapesten, König Róbert grafikus műtermében 50 számozott példányban gyönyörű mappa készült 2000 májusában. A versek Kárpáti Pál fordításában német nyelven is szerepelnek a mappában, melyhez *Vers-kép-költemény* címmel Szokolczay Lajos írt versszerűen tördelt, ihletett, értelmező előszót. Fölidézi a kompozíció világát, a keresztény Magyarország „sok gonddal viselős” történelmét, mely mégis életet, erőt, biztatást jelent a költő és grafikus számára: „Hullámzó vizeken kereszt? Hullámzó vizeken élet!”

A zene és a képzőművészet, tehát a „testvérműzsák ölelésében” ihletődött két nagy kompozícióban Nagy Gáspár egyszerre megrendültséggel és büszkeséggel néz vissza az ezredévre.⁸ Mindkét nagy kompozíciója hitet és erőt hoz a múltból ahhoz, hogy a jelenben is tisztességben helytálló magatartásra ösztönözze az egyént és a közösséget egyaránt. Nagy kompozícióiban „a közös múlt, a sorstörténet megverselésével, a bibliai analógiával megemelt tájélmény felhasználásával az egyént és a nemzetet létösszegző igénnyel olvasztja lelki közösségbe és transzcendentális jelentőségű küldetésbe. A kereszténység és a magyarság megmaradása között szoros összefüggést lát a poéta. Eppen ezért a lelkeség és a szentség magasában szólnak a versek, kiemelve mindenekelőtt az országalapító Szent István alakját.”⁹

⁸ Nagy Gáspár válasza az Új Horizont Sorsunk és jellemünk című körkérdésére. Kortársak kötődésről, közérzetről, magyar jövőképről. Új Horizont, 2000. 4. 91.

⁹ Papp Endre: Dac és remény. Nagy Gáspár: Ezredváltó, sűrű évek (Száz vers 1998 márciusától – 2003 márciusáig). Bárka, 2003. 4. 129–130.

E két nagy kompozícióhoz szorosan kapcsolódnak a kötet portréversei. Gyász és évforduló egyaránt alkalom Nagy Gáspár számára arra, hogy a Szent István-i mű érték-tartományait a későbbi időkben is gazdagítsa a magyarság újabb értékeinek a nemzeti tudatba emelésével.

Költői személyiségének kezdettől fogva fontos vonása volt a szellemi, baráti kapcsolatok ápolása, megbecsülése, az értékeket számon tartó, azok legkülönbébb változatait értő figyelem. Szemléletében a nemzeti önismeret létfontosságú értéke a közös-ségnek. *László Gyula halálhírére* című verse ezért avatja szentté „Erdély nagy fiát / ma-gyarok minden tudóját”. Megidézve-sírató portréi – Czine Mihályról, Kiss Ferencről, Fodor Andrásról, Kannás Alajosról, Sinkovits Imréről, Zbigniew Herbertről – a vers dikciójába menekítik a karaktert, így őrzik meg (*Reménység jegenyéje, Kiss Ferenc fej-fájára, El kellett mennem Lisszabonba, Láthatatlan kőre vésem, Színész a magasból, Zbig-niew Herbert emlékére*).

A *Czine Mihálynak odaát*ra küldött *Reménység jegenyéje* szinte életre idézi a keserű-ségből is mindig közösségi életakaratot, reményt kibontakoztató, közösségragasztó személyiséget.

A *Láthatatlan kőre vésem...* című vers ajánlása megnevezi az ihlet forrását: *Kannás Alajos emlékének, aki a forradalom után a Kormos kövek versciklusával őrizte '56 tiszta eszméit és oszthatatlanságát*. A személy és a történelem összekapcsolódik Nagy Gáspár gyászverseiben, hiszen emberi kapcsolatai eszmei értelemben is gazdagok. Kannás Ala-jos személye neki a forradalmat is jelentette. Kannás Alajos az életét mentve menekült külföldre, s ott ápolta a forradalom emlékét. A vers fölidézi a forradalmat, a menekülést, a nagy színváltásokat, árulásokat, az eseménytelenül eltelt szürke éveket, majd a „nagyneha” már megnyilatkozó ellenvetést, végül a fényes gyásznapot, amikor „a nem-zet újra / temethette hőseit s mártír miniszterelnökét”. A vers azonban nem fejeződik be ezzel. Az *Ajánlás és utóirat* Nagy Gáspár 2002-es számvetése 1956 évében:

*tudva bár hogy szavaimnak nem lesz táboruk
de fájó árulások és zajló testvérháborúk
heveny idején kell kimondanom: cáfolhatatlanul
csak a hősöknek és mártírtoknak van igazuk!*

A *Zbigniew Herbert emlékére* című verse a herberti emberi-költői magatartást állítja szembe azokkal az „ezredvégi zsoldosokkal”, akik „a metanyelv tompult köszörű-kövét” hajtják:

*„A tehetség semmi, elrontható, elpazarolható.
Ami az egész életben számít, az a jellem.”
Tanulom ezt Magától nemes úr holtában is
ahogy élteben a testtartás bátor egyenesét*

Többször idézi Nagy Gáspár verseiben és interjúiban, esszéiben ezeket a herberti gondolatokat a jellemről és az egyenes testtartásról. A *Zbigniew Herbert emlékére* a tör-ténelemben felelősen cselekvő értelmiségi magatartást emeli példává. Szétválaszthatat-lan ebben a magatartásban a tett és a szó. Csodálattal említi azt, hogy Herbert bátran magához ölelte „a statáriális időkben s azután is / Róma püspökét és a gdanski villany-szerelőt / meg az ostromlott várost”. Mások „ördögien szökdécselnek a meggyalázott díjak / hamis grádicsán a nobeli bugyrok magasába”. Herbert elsőként szólt versben a magyar forradalom mellett, aztán pedig „a hófehér szép márványarcú költőt gyászolta

verssel”.¹⁰ A herberti példa arra bizonyosság Nagy Gáspár számára, „hogya a halál mindent elrendező geometriája szerint / a hűség és a jellem párhuzamosai beérik egymást... Amen.”

A siratókat hangulatilag ellenpontozzák a ciklusban a személyiség álomi, képzeleti szféráit is megnyitó, finoman önironikus, finoman erotikus és játékos hangvételű versek (*Illa berek, ha jön egy szép illanó álom; Hózárat nyitogattam, Májusi víg-szomorú nóta az bolond világ sípjára*).

Az új versek többségét az emlékező számvetés ihlette. Erre indították a költőt a kerek évfordulók is.

Három verssel is köszöntötte a hetvenéves Csoóri Sándort. Nagy Gáspár költészetének poétikai gazdagságát is mutatja, hogy mindhárom vers egészen más poétikai karakterű. A *Lángot lapozó* villanófényszerű kétsorosai remekül érzékeltetik azt az ellentétekből teremtett tágasságot, mely oly jellemző Csoóri Sándor (költői) világára:

*Tiltások, nyilak záporában
kint február, de belül nyár van.*

A *Ha majd az utolsó film pereg* műfaji megjelölése szerint „apokrif forgatókönyv-vázlat”. Csoóri Sándor életének képeit hozza elénk ez a „forgatókönyv”, a képekhez azonban „hozzáadja” jellemzésbe foglalt minősítéseit, reflexióit is. Érzékletes jellemzést adja Csoóri különleges nyelvi erejének („könnyű bársonyban, elegáns suhogással lépdél: / szekérutak kaptatóin és metropolisokban edzett nyelv”), „a józsefhegyi szószékről” szóló, józanságra intő illyési intelmeket is fontolgatások nélkül félretoló vakmerőségének, üldöztetésének és fölemelkedésének, haragjának és gyöngédségének, gyászának és gyönyörű szerelmes verseinek, a népet nemzeté magasztalni akaró törekvéseinek. A film-kép-sorok öntörvényűen peregnek, helytállnak önmagukért, de lelki ismeretünkkel szembesítő kérdésekké is válnak.

A *Mikor négy sorát idézem* egy Csoóri-vers gyönyörű négy sorával keretezett vallomás a Csoóri-vers különleges karakteréről és a „hűségében is vakmerően bátor” költőről.

Nagy Gáspár költészetének értékes jellegzetessége az, hogy a legkülönfélébb típusú személyeket tudja bekapcsolni a nemzeti közösség megtartását és erősítését szolgáló értéktartományba. Személyekhez kapcsolódó értéktanúsító vallomásai különlegesen gazdag színeképet adnak. A Szokolay Sándornak ajánlott *A kincsről, ami van*, az önmagunk jobb lehetőségeire eszméltető művészet nemzetmegtartó erejéről vall: „mekkora kincs mikor ének / üzenhet a Mindenségnek!” Az Erdélyi Zsuzsannát köszöntő *Ment Valaki Hegyen át...* archaikus dikciója a szakrális dimenziót is a megfoghatkozott, pusztuló nép megsegítésére fordítja az új évezred küszöbén:

*Imát mondtam s meghallá
Havat küld a Hegy alá*

*Fehér áldást miértünk:
Új évezredbe léptünk!*

¹⁰ Nagy Gáspár itt Zbigniew Herbert Nagy László halálára írt versét említi: *In memoriam Nagy László*. (Kalász Márton fordítása) *Új Írás*, 1979. 1–2. Zbigniew Herbertről és Nagy László Herbert-fordításairól Nagy Gáspár A vers érvényessége. Széjegyzet Cogito Úr testtartásához című esszéjében írt 1986-ban. In: N. G.: Zónaidő, 1995. 41–43.

A Tüskés Tibort köszöntő *Pannónia számadója* is a közösségért cselekvés dicsérő éneke. A dikció a szocialista kultúrpolitika három T-jét idézi föl és semmisíti meg a megbecsülő átértelmezéssel, hiszen a harmadik T-t nem a politikai hatalom, hanem a személyiség minősége adja:

*Néha tiltva
máskor túrve
(de) föladataól
támogatva
meg is védve*

A cselekvő hűségtől, küldetésétől, feladataitól kapott olyan erőt a vers hőse, hogy a politikai hatalom tiltásai sem gátolhatták meg célba ékezését: a számadói magatartás vállalását. E vers lokális utalásai pedig arról is vallanak (sok más Nagy Gáspár-vershez hasonlóan), hogy ebben a költői világban a szülőföld és a vállalt szülőhaza iránti hűség is mindig érték. A dunántúltság, a pannon jelleg azért kap ebben a versben hangsúlyt, mert a kötődés a tájhoz alkotó cselekvést vált ki a személyiségből. Azáltal válik a vers hőse Pannónia számadójává, hogy hűségesen szolgálja a pannon értékeket, a „balatoni / és somogyi / zalai meg / baranyai” sajátosságokat.

Az öreg pap hat évtizedes munkája a „szolgáló pásztor” apoteózisa (*Öreg pap – tű-nődő, esti imája*). Ez a vers a mély hit erejének az érzékeltetése is, hiszen az öreg pap az Istennek köszöni meg azt, hogy fizikai ereje fogytán a lélek erejével segítette szolgálátát. Jelenits István élete munkájára is az Isten adja azt a kegyelmet, hogy „vele az Úr, / a szelíden súlyos szavú van mindig jelen” (*Szelíden súlyos*). A Rónay Lászlónak küldött adventi ének, a *Se út... se félelem...* mély hit kivallása, a hitben talált szövetség megerősítése az evangéliumi példával:

*Mert ő is elindult egyszer
majd egy intésre megállt
a Hely fölött ragyogni
aztán már nincs tovább
se út... se félelem...
csak a szentséges éj öléin
dicsérni a végtelen csodát.*

Simonyi Imre „Krúdy és Márai szellem-öccse”-ként minősül értéknek (*Az utolsó (előtti) szó jogán*).

A Püski-házaspárt szeretettel köszöntő vers a közösségért tevékeny élet jelképévé emeli az időse házaspárt. Azt a fáradhatatlan könyvkiadói munkálkodást értékeli a vers, amelyik az alulso Magyarországot akarta a nemzetbe emelni a szellem erejével, s a nemzeti közösséget az eszmék, gondolatok fényénél akarta boldoguláshoz vezetni a népi irodalom törekvéseinek jegyében (*Mintha csak egy régi versben...*).

Sütő Andrást ötvenedik születésnapján is verssel köszöntötte Nagy Gáspár. A *Bölcsődal Perzsiából* a kegyetlen körülmények között is megőrzött remény verse volt. A *Végvári ének* a hetvenöt éves író szólítja meg. Azt, aki „százfejű sárkányos / szörnyű éjszakákon”, halálos veszedelmekkel szemben is hű maradt szülőföldjéhez és anyanyelvéhez. Sütő András *Erdélyi változatlanságok* címmel adta ki 2001-ben a rendszerváltás utáni publicisztikai írásainak gyűjteményét. Ennek előszavában írta *Az Olvasóhoz*: „Küzdelmünk keservesebb annál, amit Balassi Bálint idejében vívtak. A török hódolt-

ság idején mindenünk odaveszhetett, de lelkünk, nyelvünk, vallásunk, nemzeti mivoltunk a kontyos rablót nem érdekelte. Új hódoltságban mai magyarok személyi-közöségi létének utolsó mentsvárait ostromolják a végeken. Anyanyelvi bástyát, a nemzeti önazonosság tudatának minden védfalát.”¹¹ Végvári létben szólnak meg ebben a könyvben Sütő András írásai az anyanyelv, a nemzetiségi közösség védelmében. Nagy Gáspár ezért ír Sütő Andrásnak *Végvári éneket*. Azt az író köszönti, aki lehetetlen körülmények közepette is könnyű álmot szeretne: az igazság kimondását vállalja. Magára veszi Erdély sorsát. Ez az ő Nessus-inge, ennek a változatlansága ellen küzd reménytelennek látszó helyzetben is. Ezt a szembenézőt, az erdélyi változatlanságok ellen bátran szót emelő magatartást vonja szakrális fénybe a *Végvári ének*:

NYELVÉBEN AZ ÁLDÁS
NEMZETET VIGASZTAL:
PUSZTAKAMARÁSI
HÓFEHÉR ÚRASZTAL.

Természetes Nagy Gáspár költői világképének ismeretében, hogy a nemzeti felelősségtudat két szellemóriásának, Németh Lászlónak és Illyés Gyulának a születési centenáriuma is számvetésre indította.

Az *Éjszakáimban lámpafényt* Németh László halhatatlan szellemének ajánlotta. Németh László művei olvasásának nagy diákkori élményéről ad számot. A végig olvasott éjszakákon Németh László mondataiból a magyar Génuszt ismerte meg. A világ felfedezésére szólította őt Németh László a „romolhatatlan katedráról”. Azt a szellemiséget érezte meg Németh László írásaiban, amelyik az egyes mondatokon túl, az egész karakterből sugárzik, amelyik a nemzet sorskérdéseit a szellem és erkölcs törvényei szerint vizsgálta mindennel szembenézve, mindennel számot vetve – halhatatlanul. A sűrű szövésű vers záró sorai egyszerre fogalmazzák meg a Németh László-i életmű értékét és az utókor bírálatát: „bár igazán sose halt meg, / de azért jobb és értékesebb utókort remélt!”

Az *Ezredváltó sorok Illyés Gyula epitáfiumához* Illyés szellemi és erkölcsi teljesítményét a honfoglaló Árpád tettehez foghatónak minősíti:

Micsoda hit kellett hozzá
és miféle mély
máig döndülő konok akarat
verte sziklába érvelő cölöpjeit
hogy hírmondónak
a szabad lélek itt
mégis megmaradt.

Azt a konok elszántságot, töretlen küzdelmet becsüli meg az illyési magatartásban, amelyik a legnehezebb nemzetsegítő tettet is végre tudta hajtani: önmagunk fölé tudott emelni bennünket. Németh Lászlónak és Illyés Gyulának egyaránt eltökélt programja volt a magyarság magyarosítása, visszavezetése saját legbensőbb érdekeinek tudatosításához és védelméhez. Erre utal Nagy Gáspár verse elismeréssel: „bizony nem kis trou-

¹¹ Sütő András: Erdélyi változatlanságok. Esszék, cikkek, beszélgetések. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 5.

vaile: / magyarban óvni a magyart”. Ma is érvényesíteni szeretné Illyés magatartás-elveit: „a legnagyobb bátorság a remény” – „józsanság a legfőbb hősi állapot”. Az illyési példa azt jelenti Nagy Gáspár számára, hogy a remény és a józsanság összekapcsolásával minden rossz léthelyzetből van kiútja a személyiségnek és a közösségnek egyaránt.

Az *Ezredváltó, sűrű évek* versvilágában ezek az értéktanúsító, magatartás modelleket, eszményeket megmutató versek szinte mozaikszerűen kiegészítik egymást, s együttesen mutatják meg azt, hogy Nagy Gáspár erkölcsi rendje szerint minden időben meg lehetett találni az emberhez méltó magatartás módját – csak erkölcs és jellem kellett hozzá. Ezeknek a verseknek az eszményállító karaktere ezen a ponton érintkezik a kötetet átszövő szakrális éthosszal.

A portréverseknek ezzel a magatartáseszmeényével szemben ebben a kötetben is megjelenik a költészet, a kultúra embernevelő, erkölcsöt tisztító, erősítő, egyéni és nemzeti önismeretet mélyítő hivatását föladó művészi magatartás kemény bírálata is. Ez a poétikai és etikai vita azonban a korábbi kötetekben nagyobb figyelmet kapott. Most, az ezredváltás időszakában a portréversek eszményi magatartásmodelljével szemben egy másik problémakör, egy azokkal ellentétes, negatív modell leleplezésének a törekvése erősödött föl. Nagy Gáspár saját költői világgépének és erkölcsi rendjének törvényei szerint képtelen belenyugodni abba, hogy az egykori árulók és besúgók ma az új korszak hőseiként irányítsák a történelmet. A történelmi igazságtétel elmaradása, a gyilkosok néven nevezésének elmaradása olyan erkölcsi romlás folyamatát jelenti, amelyik hiteltelenné teszi a rendszerváltást, hiteltelenné teszi a szavakat, hiszen mind-egyik szó mást jelent, mint amit mond, ha nincs valóságfedezete. *A vak látnok monológja* nagy színjátéknak látja és láttatja a mai kort. *A vak látnok folytatja a monológot* pedig szinte vég nélkül sorolja a mezcserek, a felejteni-tudás példáit, hiszen „hihetetlenül nagy és távlatos / a mi metamorfózis-kultúránk”. Ezekben a versekben a ironikus és a szarkasztikus hangvétel a költői ítélkezés legfontosabb eszköze.

Saját ars poeticája és ars vitae-je szerint kellett szembesülnie Nagy Gáspárnak azzal is, hogy a rendszerváltozás után nyilvánvalóvá lett számára is, hogy két évtizeden keresztül minden lépését ügynökök figyelték, minden megnyilvánulását jegyezték és jelentették. Mit lehet ezzel a ténnyel kezdeni? Nagy „metamorfózis-kultúránk” ezt is a szőnyeg alá söpri. Az egykori ügynökök, besúgók és megbízóik még csak erkölcsi megrovást sem kaptak. *Szigorúan titkos álombiztonsági barlangrajz* című nagy kompozíciójában ezzel a nyomasztó erkölcsi problémával vet számot. A vers lírai szituációja szerint valaki, akit a költő nagyon szeret, azt tanácsolja neki, hogy felejtse el örökre a rendőröknek, hírforrásoknak, ügynököknek és titkos megbízottaknak a nevét. Nagy Gáspár úgy adja elő a felejtésre kérő szavakat, hogy közben maga elmondja, hogy mit tettek ezek az emberek övele. „Belső ellenzékinek” és „ellenséges ellenzékinek” minősítették, kihallgatták legszebb éveit (húsz és negyven között), verseit elemezték... A költő már szinte eljátszik a gondolattal, hogy bizony el lehetne ezeket a neveket felejteni, de rögtön kategorikusan elutasítja a felejtés lehetőségét, hiszen érzi, hogy aki őt a felejtésre kéri, s akit ő nagyon szeret, az fél:

*s közben látom rajta
és érzem a hangján hogy fél
pedig a történtek idején
még alig látszott és önfeledten
játszott boldogan élt*

*bizony lehetne is felejteni
de azt hogy ő most fél
– szinte már tőlem is –
ezt mégsem felejthetem
s meg sem bocsáthatom
most már nekik
akik elhozták újra a félelmet*

Nagy Gáspár már pályakezdésekor a félelem nélküli lét költője volt. Érthető tehát, hogy a szabadság idején is megjelenő félelem keserűséggel tölti el és ironikus nagy felsorolásban térképezi fel a besúgó országot, sorra veszi „fátyol-táncuk rendje” szerint az álneves besúgókat a nyugati végektől az alföldi detronizáló város „hírharangozója”-ig. Ekkor megint jön az, akit a költő nagyon szeret, s arra figyelmezteti őt, hogy „ez a múlttal való hálás / már beteges, önveszélyes. Mindez lehet, mondja a költő, ő mégsem hallgathat, hiszen ebben a „szégyen-silóban”:

*(ha álom is) nevek lapulnak mélyen
egészen másképp de olyanok
persze fakó negatívban
akár a 301-es parcellában
nyugvó hősök mártírok
amikor drága '56-os színészeink
sorolták őket ott a téren
hogy beleborzongtunk Istenem
és borzong ő is akit nagyon szeretek*

A két névsor, a besúgóké és a mártíroké mint ok és okozat kapcsolódik össze a versben. Ezt sugallja a párhuzam. Nagy Gáspár törvényei szerint ez az, amit látni kell. A világ így függ össze. Ezért számára megkerülhetetlen memoriter az ügyeletes állam-biztonságiak névsora is. Oket is sorolja abc-rendben. Hatvanegy név. Az utolsó névre (Virág) ironikusan rímel a költői kérdés: „szóval legyintsek rád elmúlt világ”. Hasonlóan ironikusan vesz elégtételt azzal is a költő, hogy reméli, a jelentésekben az ő nevének betűi is borzolták „a legfőbb ideológusi idegeket”. Majd a néven nevezés által megnyert katarzis hangjaival zárul a Szigorúan titkos álombiztonsági barlangrajz. Ez a lezárás azonban Nagy Gáspár-i módon összetett. Benne van a katarzis, benne van a költőt féltő személy iránti szeretet, mint a versen végigvonuló egyik motívum, de benne van a félelem nélküli lét belső igénye és követelménye is. Ez oldja fel azt az ellentmondást, hogy a szeretet ellenére úgy fogadta meg a felejtésre szólító tanácsot, hogy előbb kibeszélte az igazságot, néven nevezte a tetteseket. Nem bosszút esküdött, csupán a néven nevezés rég kimondott jogához ragaszkodott:

*azt mondja Ő
akit nagyon szeretek
nem méltó hozzám
s nem érdemlik meg
azok és emezek
hát akkor... ég veletek...
ne félj mondom ne félj
nem méltó hozzánk már*

– azok után...
ami megtörtént velünk –
a félelem.

Az *Előkészület az imához* ugyanezt a problémakört ironikus vetületben tárgyalja. Jézus azért kért bocsánatot gyilkosaira, mert „nem tudják, mit cselekszenek”. Nagy Gáspár önmegszólító verse azért biztatja besúgóíért szóló imára önmagát, mert „nagyon is tudták / hogy mit cselekszenek”. Azt is tudja és kibeszéli róluk, hogy később pedig „a szabadság bajnokaiként” kiabáltak, s talán már arra is jogot formáltak, hogy az áldozatuk kérjen tőlük bocsánatot.

Már a *Tudom, nagy nyári délután lesz* verseiben feltűnt az, hogy Nagy Gáspár költészetében egyre erősebb a létfilozófiai érdeklődés. Egyre többször fordul az emberlét végső kérdéseihez. Az *Ezredváltó, sűrű évek* kötetben tovább erősödött ez a tendencia. Bármiről szól a költő, a létezés egésze felől szemléli azt. Ez a bölcséleti irányultság szorosán összefügg a költő transzcendens érzékenységgel és az öregedés élményével, a számvetés belső szükségével. Versvilágában „Isten hatalmas verse / a teremtett Világ” (*Isten költeménye*). Nagy Gáspárnak ambíciója az, hogy a maga dolgát ebbe a teremtett világba illeszkedve végezze, hogy ott legyen az ő grafitpora Isten hatalmas költeményében, „akár csak egyetlen betű hurkában is”. Ez a történelmi jelenlét magának az embernek az érdeke. A világ az ő grafitpora nélkül is „hatalmas / örökkévaló és tökéletes költemény”. Az ember dolga azonban az, hogy a teremtett világ törvényei szerint éljen. Ezért hatja át Nagy Gáspár versvilágát a bibliai jelképek ereje. Ezért kötetében az ezredváltás lelki-szagrális tartalmait emeli ki. „Az egyéni sorsot, a privát létezést, a nemzeti és az általános emberi összetartozás tudatának megerősítésével és megújuló élményével, a bűn és jóvátétel mélyen átélt egzisztenciális gondjával, a megbocsátó szeretet üzenetével, a kegyelem lehetőségének bizonyosságával a létezés értelmessége és méltósága mellett tesz hitet. Poétikai magatartása az őrzés, az óvás, a rend, a béke, a tisztaság értékeit emeli metafizikus, sőt szagrális magasságokba.”¹²

Eppen ez a szagrális igény hozza meg súlyos elmarasztaló ítéleteit a morális gyarlóságok láttán. Az ítélkezést azonban kényszerűségből, etikai belső parancsra teszi. Költői személyiségének sokkal inkább sajátja a világ szagrális lehetőségeinek felkutatása, a megváltás misztériumának a keresése. Ez a belső igény indítja ma is olyan versekre, amelyek a saját születését vonják szagrális fénybe (*Anyámnak, Látok világomra*). A megváltáshitű filozófiai létértelmezés közvetlen példája az Udvardi Erzsébet síófoki tárlatához írt *A fény megérkezik* című verse. A „a fény / a valahonnan valahová utazó örök sugár” jelenti itt az örök reményt, mely az Olajfák hegyén történt áruulás ellenére boldoggá teszi az embert.

Nagy Gáspár versvilágát áthatja a megváltás fényének, a mély hitnek a misztériuma. Ennek az élménynek egyik nagyon szép darabja a kötetben a *Tájkép – téli madárkikötővel*. A vers lírai situációja a közvetlen szemlélettől távol a bibliai motívumokig. A hatalmas télben, örvénylő hóesésben egy büszke szálfenyőfa hajladozik:

*s magos tetejében
csüngő tobozokból
jégcsap buzalokból*

¹² Papp Endre: Dac és remény. Nagy Gáspár: *Ezredváltó, sűrű évek*. (Száz vers 1998 márciusától – 2003 márciusáig.) Bárka, 2003. 4. 130.

*tűlevél alomból
épült árbockosár
karácsonyi fészek
mintha volna jászol*

A kicsi madárfészket és a betlehemi jászolt kapcsolja össze a költői képzelet. A rideg-hideg világgal szemben a parányi fészek látványa a megváltás misztériumát kapcsolja a képhez. Ennek a csodának szeretne a költő élettávlatot biztosítani. A betlehemi jászol képzelet a veszélyeztetettséget is behozza a versbe. A költői szándék azonban az otthon csodáját szeretné megóvni a zord világban. Ezért szólal meg féltő-óvó dikcióban, ezért száll szembe tiltó szavakkal a veszedelemmel:

*angyalok vigyázta
madarak tanyája
éghez közel eső
isteni kikötő
ki ne is vágjátok
el ne csúfítsátok
fejzés heródesek!*

Ez az értékóvó magatartás jellemzi Nagy Gáspár költészetét. S az értékek veszélyeztetettsége, pusztítása, meggyalázása indítja őt kemény szavakra. Költészetében a lét értelmének, szakrális ethoszának megnyilatkozása és védelme. Nyomasztó közösségi tapasztalatai mellett mélyen átéli a lét sérülésének és csonkaságának legkülönbözőbb stációit (*Apokrif esti mese – hajnalig; Illa berek, ha jön egy szép illanó álom; Hózárat nyitogatam; Amikor vége*). Világszemléletének tengelyében azonban a mostaninál nemesebb emberlét lehetőségébe vetett bizodalom áll. Ez a bizodalom szólal meg a gyakori halál-motívum verseiben is. Éppen az Nagy Gáspár költői világának különleges erőssége, hogy organikussága folytán elhisszük neki azt is, hogy a halállal szemben is szálegyenesen áll. Szereti az életet, sok szépségét, értékét számba veszi, de lélekben arra is felkészült, hogy a RENDEZŐVEL találkozzon. Ebben a magatartásban kikezdetetlen erőforrása a hit. *Jegyzetén szalmaszállal* című versét 1991-ben azzal zárta, hogy „a remény sohasem meghaló, / ha minden utolsó szalmaszál / ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ!” Vele volt ez a vers a kilencvenes években, s azt reméli, vele lehet a következőkben is.¹³

¹³ Nagy Gáspár válasza az Új Horizont Sorsunk és jellemünk című körkérdésére. Kortársak kötődéséről, közérzetről, magyar jövőképről. Új Horizont, 2000. 4. 92.

Szegedi Don Quijote

PETRI CSATHÓ FERENC: KÓDOBOZ

Azt gyanítom, Szegeden is egyre kevesebben tudják, ki is volt Petri Csathó Ferenc. Az ország irodalmi élete pedig korábban is alig-alig vett róla tudomást. 1945-ben született és 1997-ben halt meg. Életében egyetlen verseskötve jelent meg, az is ötvenéves korában, Szegeden, magánkiadásban, s országos terjesztésre az sem került. Budapestén például hiába próbáltam annak idején beszerezni. Amúgy se mondhatnánk, hogy különösebben alkalmas idő lett volna a kilencvenes évek közepe egy ötven éves elsőkönyves felfedezésére, de feltehetően nem tett senki semmit ennek elősegítése érdekében. Annyira visszhangtalan maradt e kiadvány – Szegedtől eltekintve –, hogy még az Új Magyar Irodalmi Lexikon második, javított és bővített kiadása, amely 2000-ben jelent meg, s amelynek főszerkesztője is e városban él, sem vett tudomást a költőről, aki addigra már meg is halt. S aki nem válik legalább egy kortársi kiadású lexikon szócikkévé sem, az mintha nem is létezett volna. A Város és a költőnek kamaszkorától, 1961-től kezdve otthont adó folyóirat, a Tiszatáj azért mégsem felejt, s a Tiszatáj könyvek sorozatában megjelenhetett Petri válogatott verseinek egy újabb, gazdagabb és egyúttal elegánsabb kivitelű gyűjteménye, a *Kódoboz*. Föl lehet-e végre fedezni Petri Csathó Ferencet? Vagy megmarad továbbra is egy kisebb régió, egy város költőjének? Esetleg nemzedéki jelenségként őrizi egy ideig, majd felejt el az emlékezet, párhuzamosan azzal, hogy a nemzedék is távozik? Nem tudható, nem is sejthető az eredményessége e kiadványnak. Bizonyos, hogy szinte a lehetetlent kísérli meg, hiába állnak a versek helyt önmagukért. A költőnek még a nevével sem volt szerencséje, mert szinte egyidőben indult két Petri, s György feltűnést keltő, ma már klasszikus értékű első verseskötve valamiként háttérbe szorította a másik Petri esélyeit, s nem tudom miért, talán a hangzása miatt, a vezetéknev megkettőzése sem segíthetett ezen. Pedig a névrokonság önmagában nem szokott baj lenni, hiszen csak e nemzedéknél maradván: milyen jól megfér egymás mellett ma is Kiss Anna és Kiss Benedek, s megfér a többi névrokonnal is.

Am a névrokonság feltehető hátránya inkább csak színező elem lehetett. Nem tudom hányszor, de nyilván többször fordult elő, hogy a korabeli – a hatvanas és a hetvenes évekről van szó – könyvkiadók visszaadták kéziratosa verseskötetét. Az évtizedforduló esztendeiben reprezentatív, pályakezdőket bemutató antológiák jelentek meg. Petri Ferenc egyikükben sem kapott helyet. Nem állt ő ezzel egyedül, hiszen nagyon sok pályakezdő fiatal szeretett volna elindulni, a publikálási lehetőségek pedig eléggé korlátozottak voltak a tervezdálkodás év-

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2003
198 oldal, 1800 Ft

tizedeiben. Voltak, akiket a próbálkozások megedzettek, voltak, akiket a feladás gondolatáig vezettek el. Erős pszichikai vértettségre volt akkor is szükség, s Petri ezzel bizony nem rendelkezett. Bár önmagát nevezi egyik korai versében *Don Quijote lovagnak*, bizony nem indult ő csatába, hacsak azzal nem, hogy azért mégis megírta a verseit. A *Kódoboz* ezt a verset helyezi az élre, emblémaversként szinte, s jól teszi, hiszen a Don Quijote-típusnak is többféle változata létezik, s az egyik lehet éppen Petri Ferenc.

Méginkább nevezhetnénk kódlovagjaink egyikének. A XIX. század végétől van hagyományuk, azóta vonulnak, néha seregestül irodalmunk kódlovagjai. A szocializmus korszaka nehezen tűrte meg ezt az embertípust, hiszen egyáltalán nem illeszkedett politikailag erősen motivált emberképükhöz. Még a hetvenes évek konszolidált, azaz már sokkal megengedőbb kádárizmusa is felhánytorgatta, s éppen ennek a nemzedéknek a szemére vetette, hogy nem olyan mint elődei, nem eléggé öntudatosan és nem eléggé cselekvően segíti a szocializmus építését sem írásaival, sem magatartásával. Kódlovagok természetesen minden korszakban voltak vagy lehettek volna. A kódlovag mindig észlelhetően eltér kora megszokott, elvárt normáitól, elsősorban és naponta láthatóan életformájában, továbbá önérvényesítő képességeinek felszámolásában. Magam fővárosi lévén ritkán találkoztam Petri Ferencel, utoljára talán a nyolcvanas évek elején, de amit róla hallani lehetett, amit talán legigazabb barátja, Szepesi Attila megírt róla a *Kódoboz* záró esszéjében, s magától értetődően az is, ami költői világából kibontakozik, igazolja az ő „mintaszerű” kódlovag voltát. A nemzedéket bemutató antológiában, a *Tengerlátóban* (1977) én hét verssel szerepeltettem Petrit, többnyire már egy vagy több kötetes költők között. Valamikor ezután történhetett egy fővárosi találkozásunkkor, hogy somolyogva közölte velem: milyen különös szerkesztő vagyok, mivel még mindig azt gondolom, hogy ő költő. Sajnos, ma, 2003-ban is különységnek számít ugyanezt állítani, pedig meg lehet győződni igaz voltáról. Egyik búcsúversében elképzelte önmagát, „P. Cs. F. költőt poralakban”. A test valóban ilyené vált, s idővel ez a mostani kötet is elporladhat, de a versek megmaradnak.

A kódlovagok egy része valóban pusztán az irodalomszociológiai jelenség példája. Itt azonban többről van szó. Azt nem mondhatjuk, hogy Petri Csathó Ferenc nemzedékének egyik vezéregyénisége lenne. Még kódlovag minőségében sem az, hiszen a prózaíró Hajnóczy Péter vált e nemben közismertté, számon tartott példává, s nem annyira sorsával, mint inkább műveinek különtségével. Ebben az értelemben Petri versei nem különködők. Lényegüket tekintve beleilleszthetők a nemzedék akkori, hatvanas-hetvenes évekbeli kórusába. Egyéni arcél mutatkozik meg bennük, de nem különködő, s nem is radikálisan újszerű. Am nem is ódivatú.

Ha valaki évtizedek múltán újraolvassa ifjúkorának kortársait, gyakorta tapasztalja, hogy a számára hajdanán rokonszenves, sőt jelentékenynek mutakozó munkák erősen megfakultak, s ha olvashatatlaná nem is, de érdektelenné váltak. Máskor meg azt figyelheti meg, hogy ezek az egykor kedves írárok ma már inkább csak számára jelentenek valamit, az újabb nemzedékek értetlenül figyelik elismerését, s konzervativizmusának tudják be. Ilyenkor lehet, hogy a mai olvasó téved, lehet, hogy az a régi ítélt hibásan. De még ez utóbbi esetében is, ha nem csupán egyetlen személyhez, hanem egykori olvasóréteghez köthető az elismerő vélemény, számon kell azt tartanunk, legalább az irodalmi ízlés alakulástörténetében. Bizonyára vannak, akik Petri Csathó Ferenc verseit olvasva vagy újraolvassa, az iménti két csoport valamelyikébe sorolják be azokat. Én azonban úgy vélem, hogy e versek java – s mindig, mindenkinél a legjobba-

kat kell sorra venni, ha ítélünk –, egy harmadik csoporthoz köti a költőt. Tavasz óta harmadszor lapozgatom a *Ködöbozba* zárt másfélszáz verset, s egyre határozottabban az a véleményem, bevallom, némi kezdeti kételkedés után, hogy ez a líra nemcsak a múlthoz köthető. Ha mai folyóiratokban, új versként jelennének meg, akkor is elfogadhatnánk őket. Frissességükkel, elevenségükkel, időtálló korszerűségükkel hatnak.

Amikor ez a nemzedék a hatvanas években kezdett megszólalni, különösen gazdag volt a magyar líra kortársi termése. S mint a fiatalok mindig, ők is kerestek és találtak is mestereket az idősebbek között. Illyést, Weörest, Nagy Lászlót, Juhász Ferencet, Pilinszky Jánost, másokat. A hajdani első kötetekben sok vers mellé oda lehetne írni, hogy éppen kinek a hatása mutatkozik meg benne letagadhatatlanul. Viszonylag kevés volt az olyan öntörvényűségével is feltűnő első kötet, mint Kiss Annáé, Kiss Benedeké, Petri Györgyé, Utassy Józsefé. Ha időben megjelenhetett volna egy ténylegesen pályakezdő első könyve Petri Csathó Ferencnek, akkor talán ő is ide lett volna sorolható. S akkor talán pályáíve, ködlovagsága is másként alakult volna.

De hát az életút nem írható újra, s így bizony a predestináltság képzeete erősödhet meg bennünk. Balszerencsés sorsú család és ember mindig sok akad, a huszadik században különösen. S Petri életútja látszólag szerencsésen kezdődik, hiszen édesapja „ezerhétszázhuszonöt nap után” hazatért a háborúból (*Isten ködöt szitált*). Am aztán jött a többi versben is említett hortobágyi kitelepítés, a család és a gyerekkor feledhetetlen mélypontja. Ma már tudjuk jól, hogy azokban az évtizedekben ritkán volt igazi rehabilitáció, s aki egyszer gyanússá vált, az holtáig az maradt. Miként az édesapát elsirató *Urna* falban olvasható e sorsról: „elolvas félkönyvtárnyi könyvet / három nyelven beszél / s írógépet kopogtat / egy egérszagú pinceirodában”. Petri Ferenc számára egy ideig úgy tűnhetett, hogy ő kiszakíthatja magát a családi fátum alól. Feltűnő tehetséggel kezd verselni, közlik is. Sportkarrierre is lehetősége van. Egyetemista lesz. Mintha a szegényember szerencsefia lenne a felnőttkor küszöbén. S aztán minden kezd az ellenkezőjére fordulni. Talán az is segíthetett volna rajta, ha elkerül Szegedről. Hiszen humán értelmiségi, ha csak tehette, ezidőben elmenekült Szegedről. Ezt a várost ugyanis Kádár baloldali ellenzéke uralta, kiskirálykodva, ortodox bolsevikként. Itt tilos volt gondolkodni. S el tudom képzelni, hogy voltak, akiknek számára a lázadás egyetlen útjának az önsorsrontás mutatkozott. Az alkohol, a ködlovagság. Miként a *Szókratész gyermekei*, ez a kései pillanatkép és végzetbemutató kifejezi: „nincs erő, ami megállítsa őket”, mindhárman a pusztulásba rohannak. S ott a felismerhető önarckép is: „a harmadik élő halottak / között ír vers helyett / tesztet a pszichiátrián”. Szepesi Attila esszéjéből az is megtudható, hogy Petri az őt érdeklő területeken olykor szakemberekhez méltóan tudós volt, így a pszichiátria ügyeiben is. Én csendesesen hozzágondolom, hogy a laikus még tájékozottan is az marad, s aki túlzottan sokat foglalkozik a lélek betegségeivel, az hajlamos lehet mind többet önmagán is diagnosztizálni, majd beletörődni önnön gyógyíthatatlanságának ideájába.

Az eddigiek alapján a leendő olvasó azt is gondolhatná, hogy Petri Ferenc vallomássos, önéletrajzi költő. Az is, természetesen, hiszen elsősorban önnön sorsa, egyetlen életbe és egy adott világba zártsága foglalkoztatja. Ez azonban a legtöbb költőre jellemző. Mi különbözteti meg őt az átlagtól? Először is, és szinte mindent áthatóan, kezdetől fogva a ködlovagságra való hajlama. A Don Quijote-sors felvállalása. Alig huszonévesen, 1967-ben írta ezt a verset. Nemzedékében ugyan kezdetől fogva fel-feltűnik a rezignáció, a névrokon Petri Györgyben például nyomatékosan, de: kiábrándulásként. Például így: „Amiben hittem, / többé nem hiszek. / De hogy hittem volt, /

arra / naponta emlékeztetem magam.” (*Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből*)
 Mások, a többség viszont az ideák tragikus meggyalázása után igazi tartalmaikért perelt, mint Utassy József: „Talpra, Petőfi! Sírodat rázom: / szólj még egyszer a Szabadságról!” (*Zúg március*) Petri Ferenc költészetében lényegében nincsen szó történelmi léptékű hiték elvesztéséről, de visszaperléséről sem. S mivel a maga egyéni sorsát tekintve is szkeptikus kezdettől fogva, a kétféle horizonttalanság egymásra mintázódik, azonosul. Nemcsak az ő sorsa Don Quijote-i, de általában az emberé. Legalábbis ő maga körül az ilyen sorsokat látja.

Igazán idilli szemléletű verse alighanem csak egyetlen akad: a *Gábor és Gabriella* (1975), ez nagyon kedvesen, Francis Jammes-re emlékeztető módon festi le a kisgyerekes család esti, békességes léthelyzetét. Aztán később az efféle helyzetet is megkérdőjelezi a komor *Triász*: „Az anya főz. Az apa ír, / a szeme küzd a sűrűlő sötéttel. / E szobában, mely létük kerete, / boldogok háromszáz hete. / A tapéta: csomagolópapír; a rongyszőnyeg: alkalmi vétel. / Jövőjük idillinek látszik, / a Megváltó göcögve játszik / a csorba pléhlavórban ül / színes kockáival.” Ennek tükrében, e líra alaphangulatainak ismeretében a *Gábor és Gabriella* is inkább elégikusan idilli, a *Triász* pedig elégikusan groteszk. Ez utóbbi esztétikai minőség, a groteszk meghatározó szerepű Petri lírájában. Szinte külön műfajt jelentenek azok a versek, amelyek – tömörségüket legalábbis – feltehetően Örkény István egyperceseként is köszönhetik, s amelyeket petrigroteszknak neveznék. Voltaképpen ilyen már a *Don Quijote lovag*, aztán a *Heraldika*, a *Cervantes*, az *Itt maradni*, a *Tűnődve*, a *Leltár Helsingörben*, *Az ige*, a *Triász*, a *Mária ünnepei*, a *Zárt tárgyalás*, hogy a legjelesebb rövidverseket említsem. S ez a szemlélet természetesen a valamivel terjedelmesebb alkotásokban is jelen van, de talán nem annyira mellbevágóan. A petrigroteszknak – mint az egyperceseknek is – alapeleme az ötlet. Íme a *Leltár Helsingörben*: „zsebem üres / palástom kardvastól lyukas / a koronát / egy krumpliorrú hőembernek adtam / az országalmát /nem tudom ki ette meg”. Ez a vers 1974-es dátumú, s ezidőben még sem Hamlet, sem Yorick nem volt líránk népszerű szereplője.

A hagyományosabb terjedelmű alkotások közül tipikus példa lehet a *Paradicsomi albérlet*. Itt már a cím is groteszk, hiszen tudjuk, hogy ilyen nincs: a Paradicsom és az albérlet egymást kizáró fogalmak. Aztán a versben megjelenik a paradicsomszós is, s inkább ez kerül kapcsolatba az albérlettel. A házinéni „keselyűlelkű öregasszony”, aki mindig szidja a fiatalasszonyt, aki a múltkor „sírt, potyogtak a könnyei a / paradicsomszósba, én csak / sziszégttem, mint a kígyó, az / öregasszony pedig miután / megette a kertitörpéket, / istennel kezdett beszélgetni.” (Megjegyzem, én a megette helyett a megetette változatot ismerem, korábban így jelent meg többször is antológiákban a vers, így sajtóhibára gyanakszom, amely azonban szintén értelmezhető.)

A groteszk kapcsán ne feledjük azt sem, hogy a magyar irodalomban, s különösen a lírában ez meglehetősen ritka volt, s bizony meg kellett „tanítani” rá a magyar közönséget. Ebben volt meghatározó szerepe Örkény Istvánnak, s ennek is köszönhetően kezdhettek költők, mint Petri Ferenc, Petri György, Péntek Imre, a rájuk következő nemzedékből Szilágyi Ákos, majd egyre többen mások is groteszk szemléletű és hangoltságú lírát kialakítani. Petri Ferencnek is kezdeményező, irodalomtörténeti szerepe van ebben. Legalább utólag próbáljuk ezt elismerni és méltányolni. Ez a jellegzetessége mindvégig megmaradt Petri költészetének. Reprezentatív kései példája ennek a *Poszt* (1992). Egy feltehetően alkalmi kapcsolat megragadása, ahol már az indításban fordított a világ, hiszen „Eklektikus a nő, ki tegnap elrabolt”. Az eklektikusság a nő külle-

mére vonatkozik, a korstílusok felidézésével, az viszont, hogy egy nő raboljon el egy férfit, korántsem nevezhető eklektikusnak. A mindössze húszsoros szöveg ilyen sokrétű groteszkséggel fejeződik be: „Veszélyes nő, biztos, hogy önveszélyes és / lehet, hogy közveszélyes is, kis melle / szúr, ahogy mered; lát minket és röhög / az Úr. A kis nő már hörög, poszt és modern / minden szava, körülöttünk posztposzt / installáció: döglött kígyó az ágy / melletti széken: kékharisnyanadrág”.

Örkény a groteszket felszabadító hatásúnak nevezte, legalábbis a befogadóra nézvést. Petri Ferenc groteszkje azonban a ködlovagé, aki nem akar felszabadítani bennünket – és saját magát sem – és nem akar elidegeníteni sem bennünket a groteszkek bemutatott élethelyzetektől és személyektől, tehát önnön lírai alkalmásától sem. Zárt világ ez, egyre zártabb, amelyből kitekinteni még csak lehet valamennyire, de kitörni soha.

Amiként a halál elől sincsen menekülés. Huszonévesek körében ebben a nemzedékben sem volt szokásos az elmúlással való gyakori szembenézés, a saját halál, a halálom-utániság elképzelése. Így kivételes az *ÉN, Petri Ferenc* is, amely látja azt a kort, amelyben „megtörténik majd minden nélkülüm”, s „egy ideig vendég leszek még múltotokban”. A személy, aki köztünk élt, valóban csak egy ideig lehet a mi, ugyancsak behatárolt életünk emlékvilágában vendég. A magyar költészet történetében, ezer év verseinek virtuális antológiájában meg kell maradnia a *Kődoboz* és a *111 vers ide át* nem került darabjai (mint a *Szegénylegények*, az *Anyám zsoltára*, a *Szemben*, a *P. F. rajkrónika följegyzéseiből*, a *Gyermekdal*) legjavának. Petri Ferenc sorsa még Juhász Gyulánál is tragikusabb és mostohább. Eletműve torzó, de: életmű.

Vaszy Géza

A Márai-kutatás legújabb eredményei

FRIED ISTVÁN ÉS LŐRINCZY HUBA ÚJABB KÖNYVEI

Sajátos helyzetben vannak Márai Sándor életművének kutatói: úgy kell eleget tenniük szakmájuk követelményeinek, a szakmai kihívásoknak, hogy az életmű egészét még nem ismerhetik. Máraitól újabb és újabb szövegek látnak napvilágot, csak a legutóbbi időszakban olvashattuk például a *Kedves Tibor!* címmel kiadott, Simányi Tiborhoz írott Márai-leveleket, ez a gyűjtemény többek között a levelek és a kései *Napló* egymáshoz való viszonyának kérdését veti fel, hiszen a levelek egy részében majdhogynem szó szerinti egyezéseket találunk a *Napló* szövegével, s szinte a mostani írás megszületésével egy időben jelent meg az *Ami a Naplóból kimaradt* című sorozat 1953–1954–1955-ös bejegyzéseket tartalmazó kötete, ez a sorozat már pusztán létével is a Márai-szövegkiadás legfontosabb kérdését érinti, azt, hogy mi az egymáshoz való viszonya *Napló* címmel ismert szövegeknek és az *Ami a Naplóból kimaradt* címmel megjelentetett feljegyzéseknek. Ha Márai optimálisnak tekinthető helyzetben élte volna életét – tudjuk, ez nem volt így –, akkor *Napló*ját terjedelmi korlátok nélkül jelentette volna meg, s a *Napló* szövegeként azt ismernénk, amit annak szánt, így a többi szöveget dokumentumnak, nyersanyagként tekinthetnénk. De hát a terjedelmi korlátok mindig közbeszóltak egy-egy *Napló*-kötet megjelentetésébe, ezért nem tudjuk, milyen lett volna a szerző elképzelése szerinti *Napló*, mit tekintett „főszövegnek”, s mit dokumentumnak, ennek következtében viszont valamennyi bejegyzést a *Napló* részének kell tekintenünk, még hozzá abban a sorrendben, ahogy Márai azokat rögzítette, a mostani kiadói gyakorlatot tehát semmiképpen nem tarthatjuk megfelelőnek. S akkor még nem beszéltünk a korabeli sajtóban megjelent, filológiaiilag feltáratlan írások tömegéről... Úgy gondolom, az olvasó és a kutató is joggal kérdezheti: mit tehet ebben a helyzetben az a tudós, aki éppen Márai Sándor életművének kutatására szánja élete és tudósi tevékenysége jelentős részét? Mielőtt a feltett kérdésre megpróbálnék választ adni, utalnom kell arra, hogy hasonló „állapotok” más életművek ismertsége vagy ismeretlensége kapcsán is előfordultak, példákat említek csupán, éppenséggel a Márai által rendkívüli módon becsült Krúdy Gyula hatalmas terjedelmű életművének egy részét máig nem ismerjük, József Attila életművének kutatói hivatalosan sokáig nem vehettek tudomást a *Szabad ötletek jegyzékéről*, s tulajdonképpen a Németh László-kutatás is egy elhibázott életműkiadás alapzatán indult meg, hozzávetőlegesen pontos kiadás körvonalai valójában még most sem látszanak...

Mindezek után visszatérek a már felvetett kérdéshez: mit tehetnek Márai-kutatói abban a helyzetben, hogy nem ismerik-nem ismerhetik valamennyi Márai-szöveget, amit pedig ismernek, annak egy részét

Argumentum Kiadó
Budapest, 2002
202 oldal, 1800 Ft

sem azok között a keretek között ismerik, amelyek közé valójában kapcsolódnak. Azt hiszem, azt, amit Fried István és Lőrinczy Huba is tett, illetve tesz: pontosan körülhatárolt témákat a teljesség igénye szerint feltárják, ugyanakkor jelzik eredményeik kapcsolódását is egyfajta nagyobb egészhez. Fried István magát a problémát így jelzi: „Kitérőképpen csak utalni szeretnék arra, hogy a Márai-életműkiadás, valamint a Márai-kutatás úgy indult meg, hogy nem előzte meg számottevő filológiai feltárás: mind a Márai-életrajz, mind a Márai-szövegkiadás (néhány kivételt leszámítva, így Rónay László első Márai-könyvét kiemelve) lényegében magának az írónak, olykor természetesen egymással ellentmondó kijelentéseire épített. Ami viszont azt eredményezte, hogy vagy egy-egy Márai-műnek nyilvánvalóan önmagában is tanulságos értelmezéséből vont le a kutató nemegyszer talán túlságosan is messzemenő következtetéseket, alig lévén tekintettel a 'konkordanciákra', amelyek erősíthették, de módosíthatták is a dolgozat téziseit ... vagy olyan előfeltételezések szerint készült egyik-másik tanulmány, amely nem volt tekintettel sem a Márai-életmű erősen változó státusára a különböző korszakokban (nem rendelkezvén sem megbízható kronológiával, sem az egyes szövegváltozatok egybevetéséből eredeztethető ismeretekkel). Ennek következtében a lassan feltáruló Márai-oeuvre értelmezése, kanonizációja legfeljebb részlegesen nevezhető.” A Márai szépprózai alkotásait elemző Lőrinczy Huba bizonyára éppen ezért igyekszik biztos alapzatot teremteni a maga vizsgálódásainak, ahogy írja, figyelme két okból fordult az éppen vizsgált regények felé: „Izgatta egyrészt: jogos-e, méltányos-e az a többé-kevésbé szigorú megítélés, amelyben e művek eddig részesültek, tudván tudta másrészt: ha a tán nem is oly távoli jövőben szintézist szeretne készíteni Márai regényeiről (márpedig eltökélt szándéka ez), egyetlen, akár a legsikerületlenebb nagyepikai alkotás analízisét sem takaríthatja meg.” A biztos vonatkoztatási rendszer kialakításának kényszerét jól jelzi, hogy mindkét szerző fontosnak tartotta egy olyan fejezet kidolgozását, amelyikben eredményeit a Máraival kapcsolatos tudás egészéhez kapcsolta. Lőrinczy Huba ezt az alapvetést kötetbe vezetve tanulmányában, *A szegények iskolája* – s voltaképpen Márai világgépének – elemzésével végezte el, Fried István pedig az „utolsó szó jogán” írott tanulmányában többek között kérdések hatalmas zuhatagával mutat rá a Márai-kutatás feladataira, s így ejt szót többek között arról is, hogy kutatási eredményei miképpen viszonyulnak-viszonyulhatnak egy jövődéli Márai-monográfiához: „...az ismert, az általában elfogadott vagy vitatott Márai-portrétól eltérően igyekeztem fölvázolni egy pályaképet, amely természetszerűleg nagyon hiányos, hiszen nincsen szó nagyon-nagyon fontos alkotásokról, kapcsolódásokról, az emigrációs évekről, de amely mégis kirajzol egy pályarajz-lehetőséget, ezáltal nem a legolvasottabb művek segítségével” – írja. Láttuk, más vonatkozásban, de Lőrinczy Huba is egy Márairól írandó szintézis tervét jelezte...

Talán az eddigiekből is kitetszően Fried István kötete mozaikszerűen építkezik, a tárgyalt témák, területek belső ideje az, amire a kötetben közölt írásait felfűzi. Az írások között találunk remek filológiai jellegűeket – idekapcsolom a Márainak a(z erdélyi) *Napkeletben*, aztán a *Genius*ban való szereplését elemző írásokat, idekötődik a Márai Kisfaludy Társasághoz való viszonyát elemző írás is, általánosabb érvényűek a Márai (ön)kanonizációját, a tűnő személyiséghez való viszonyát, aztán pedig *A Vidali hagyatéka* címmel jelzett, megíratlanul maradt regényt „elemző” írások. A *Naptárcsere* című Márai-írást tág filológiai kontextusba helyezi, ezután mutat rá, ha lehet így mondani, arra a szerepre, amit ez az írás Márai prózapoétikájában és világgépének megmutatásában betölt: „Az 1930-as esztendő Máraiját többek között (a nyelv kiüre-

sedésének, frázisosá válásának folyamata mellett) elsősorban az önmagával azonos élet megteremthetősége foglalkoztatta. Polgárvallomásaiban, nemcsak az *Egy polgár vallomásaiban*, nem annyira a 'hasznos cselekedet' lehetőségét kereste, hanem az autonóm személyiség őrzésének, kibontásának esélyeit latolgatta. Idekapcsolható megannyi kisebb írása a társasági élet formalitásáról, a hajdan tartalmasabb társasági együttlétek hirtelenedéséről. S mindezzel szoros összefüggésben a formák értékvesztéséről. A *Naptárcsere* a konvenciókba fúló életet jeleníti meg: hogy lezárul egy szakasz, egy esztendő, mód nyílna a változtatásra. Márai írása az előbb vívódó, ám személyesnek hitt érdekét föl nem adó beszélő ironikus rajzát adja, miközben a 'modern idők' látszatevékenységében buzgó személyiséggel járhatja be a megszokott utat: a naptár majd ismét betelik 'fontos' és 'sürgős' ügyekkel, amelyekről néhány hónapos távlatból derül ki, mennyire nem azok." Máraiban sokan a személyiség integritásának egyik legjelentősebb védelmezőjét látjuk. Ha mások nem, akkor a *Napló* majd pedig az *Ami a Naplóból kimaradt...* szövegei pontosan megmutatják, mennyire tisztán, elfogulatlanságotól mentesen látta korát. Fried István is idézi Márai *Napló*-beli bejegyzését: „Az idő, amelyben élünk: már nem kapitalizmus, nem is szocializmus, már nem 'posztindusztriális' idő – valami más. Ahogy a történelem már 'poszteurópai' – s így tovább. Kérdés ennek kapcsán, hogy mindannak, amit megélt, Márai látta-e, érezte-e az úgymond prózapoétikai következményeit. Fried István a felmerülő kérdésre így válaszol: „A maga rokon- és ellenszenvai a leginkább arra szorítkoznak, hogy állandó olvasmányaivá, hivatkozási forrásaivá váló szerzőit sűrűn emlegeti. Tolsztoj, Jókai, Arany János (Proust mellett) nem szűnő fényrel ragyogja be amerikai olvasmányélményeit, mindebből aligha volna tanácsos változó prózafelfogására következtetni, vagy éppen öregkori konzervativizmusát emlegetni”. Igaz, Fried hozzáteszi mindehhez, hogy ezt az utóbbit sem lehet egészen kizárni...

Márai prózájának karaktere, sőt, a modernséghez való viszonya foglalkoztatja Lőrinczy Hubát is. Az írásaihoz bevezetőül fűzött jegyzetben megjegyzi, szemben a Viktor Zmegac által jellemzett modern íróval, Márait „hagyományörző, sőt, már-már konvencionális, konzervatív epikusként kell számon tartanunk, olyanként, aki csupán egy-két ponton (s ott is csak igen lazán) érintkezett századának újító törekvéseivel”. Mindezek mellett mégis jelentős író, fontos író, aki ráadásul legjobb műveiben mégis-

csak modern író, ahogy Lőrinczy Huba mondja is. „Miért? További kutatások, elmékedések szükségeltetnek ahhoz, hogy e kérdésre válaszolni lehessen. Meglehet, a Márai-féle modernség az intellektualizmusban, a műfajparodizáló hajlandóságokban, a klaszszikus mintákat, regénytípusokat átalakító törekvésekben létezik. Meglehet...” S meglehet az is, teszem hozzá Lőrinczy Huba fejtegetéseihez, hogy az igazi mű mindig összetettebb, gazdagabb, bonyolultabb annál, hogy elméleti alapvetéseknek megfeleljen. Ezt mutatja meg az a mesteri elemzés is, ahogy *A szegények iskolája* című, egyébként kevesek által olvasott

Savaria University Press
Szombathely, 2002
246 oldal, 1980 Ft

írásból Lőrinczy Huba kibontja Márai világképét. Ennek a világképnek az alapja az a *valójában* modern léthelyzet, amelyikben mind a túlvilági, mind pedig az evilági üdvözülés lehetőségei eltűnnek, valójában a Dosztojevszkij által közvetített jelenség ez, a kilátástalanság és az értelemvesztettség léthelyzetét ki-ki a maga módján igyekezett feloldani, Németh László például az evilági élet fölfokozottságával, Márai pedig – s ennek bemutatására irányul Lőrinczy Huba elemzése – a játéknak a középpontba helyezésével: „A beszélő tanítása szerint – mondja Lőrinczy Huba – az állandó *játék*, legkivált ennek magasrendű formája, az 'átköltés', valamint a 'kispasztika' művészete (s csakis ez!) biztosíthatja az adott s változhatatlan világon belül a kívülrét, a felülemelkedést, teheti elviselhetőbbé az elviselhetetlent, ráadásul a *játék* az alkotásnak egy neme.” Amennyire fontos Lőrinczy Huba előző megállapítása a maga általánosságában, annyira fontos a következő pár mondat a Márai-életmű vonatkozásában: „A *szegények iskolája* a bölcséleti értelmű ironia remeke. Állítva tagad, tagadva állít, elviselhetőnek tételezi az elviselhetetlent, egyedül lehetségesnek az ésszerűtlent. Elfogadva utasítja el a világ berendezkedését. E könyvből az életmű egészére nyílik kilátás, s az esszé egy-egy vonatkozásában – áttételesen – kapcsolódik a környező alkotásoknak, a *Csutorának*, *A szigetnek*, illetve az *Egy polgár vallomásainak* a problematikájához is.” S hogy valóban így van ez, azt Lőrinczy Huba *A mészáros*, *a Bébi vagy az első szerelem*, az *Idegen emberek*, *A sziget*, az *Eszter hagyatéka – Déli szél*, a *Sirály*, *A nővér* és a *Szabadulás* című Márai-regények részletes elemzésével bizonyítja be...

*

Az előzőekben két Márai Sándor életművével foglalkozó tanulmánykötetre, s közös vonásaikra szerettem volna felhívni a figyelmet. A két kötetben közösnek gondolom azt is – bár monografikus igénnyel sem Fried István, sem Lőrinczy Huba nem léphetett fel –, hogy kötetük egy-egy jól sikerült tanulmányával, elemzésével számos fejezetet megelőlegeztek abból a *majdani* monográfiából, nem beszélve arról, hogy írásaik szemléletmódjával is gazdagították a Márai Sándorról való gondolkodást...

Füzi László

„A Tisza-parton mit keresek?”

„A tűzzománcnak mágikus hatása van”

BESZÉLGETÉS PAPP GYÖRGY KÉPZŐMŰVÉSSZEL

Papp György művészete kiváló példa arra, hogyan lehet a nemzeti tradíciókra építve egyetemes értékeket létrehozni. Linómetszetei, tűzzománc táblaképei – amelyek Amerikától Japánig a világ minden tájára eljutottak – a népművészeti hagyományok és modern képzőművészet szintézisei. A békéscsabai születésű alkotó a Szegedi Pedagógiai Főiskolán, majd a Magyar Képzőművészeti Főiskolán szerzett diplomát. Kezdetben általános iskolai rajztanárként, majd szakfelügyelőként dolgozott, 1977-től pedig a ma már a Szegedi Tudományegyetem egyik karaként működő Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán tanít. Pályája elején festőnek indult, majd a bartóki modellt a képzőművészetben megvalósítva a magyar népi ábrázoló művészet motívumvilágát is felhasználta egyéni stílusú, új látásmódú rajzaiban, linómetszeteiben. Egyik grafikájával már 1970-ben elnyerte a Szegedi Nyári Tárlat fődíját, majd számos más díj következett. A hetvenes években találkozott a tűzzománcsal, és a műfaj egyik legkiválóbbjaként az elmúlt három évtizedben úttörő szerepet vállalt elismertetésében. Aszkétikus, termékeny, briliáns technikájú alkotó, aki a hosszútávú magányosságával küzd a művészi pályán. Idehaza és külföldön több mint ötven egyéni kiállítása volt már. Pedagógiai munkásságát Apáczai Csere János-díjjal ismerték el.

– *Mint a szegedi alkotók, értelmiségiek közül sokan, ön is Békés megyéből származik. Mennyiben járult hozzá pályaválasztásához a szülővárosi környezet, a családi háttér?*

– A családi indításomnak és a jelenlegi pályaképemnek kevés köze van egymáshoz. 1936-ban egy szép cseléd lány és egy ifjú körzeti orvos szerelemgyermekként látam meg a napvilágot Békéscsabán. Apám később másik családot alapított, anyám gyári munkásként és takarítónőként egyedül nevelt fel. Kisgyermekkoromban a háborús időszak miatt nehéz volt az életünk, anyagi helyzetünk később sem lett túl fényes. Meghatározó volt számomra, hogy az általános iskolai és a gimnáziumi tanulmányaim során sokat foglalkoztam a repüléssel. Egészen kicsi gyerek voltam, amikor repülőmodellként elkezdtem, azután kijutottam a vitorlázó-repülő-térre is, ahol évekig sza-

ladgáltam a gépek után. Békéscsabán nagy kultúrája volt a repülésnek. Gimnazista koromban szinte ott laktam a reptéren, letettem a segédoktatói, majd később az oktatói vizsgát. Mivel csonka családban nőttem fel, édesanyám dolgozott, én pedig napköziben, tanulószobákon töltöttem a délutánokat, korán önállóságra kényszerültem. Nyaranta, amíg édesanyám dolgozott, megfőztem az ebédet és kitakarítottam. A reptéren elsősorban a baráti közösség vonzott, bár magát a repülést is hamar megszerettem. Nagy élményt jelentettek számomra a repülőtáborok Sajókápolnán, Gyöngyösön, ahol a repülő körökben országos ismeretségre tettem szert. A vitorlázórepülést szegedi főiskolás éveimben és kezdő tanár koromban is folytattam, akkor az algyői sportrepülőtéren. Sok mindent jól csinálni nagyon nehéz, így választanom kellett a repülés és a képzőművészet között. Az utóbbi mellett döntöttem, de a repüléssel eltöltött 15 év, a kiképzés jellemformáló erőpróbái, a több száz felszállás, a magassági és a távolsági teljesítményrepülések – és egy sajátos perspektívájú látásmód – kitörölhetetlenül belém ivódtak. A földi dolgok összefüggése fentről tárul fel igazán, s aki körözött már madarak között gépével, a hangtalan famadárral, annak számára a legelvonatibb madárábrázolás sem pusztán képi motívum.

- Hogyan került kapcsolatba a képzőművészettel?

- Gyermekkori környezetemtől művészeti indítást nem kaptam. az iskolámban sem volt megfelelő a rajzoktatás, így sokáig szinte semmilyen kapcsolatomban nem volt a képzőművészet. Amikor elérkezett a pályaválasztás ideje, először arra gondoltam, történelem és földrajz szakos tanár lehetnék. Ezeket a tantárgyakat ugyanis egy kiváló pedagógus oktatta nekünk. A földrajz azért is érdekelt, mert úgy gondoltam, hasznosíthatom a repülés kapcsán megszerzett tudásomat, az aerodinamikai és a légkörtani ismereteimet. Volt azonban egy probléma: nem indult abban az évben földrajz-történelem szak, csak földrajz-rajz. Ugy mentem el felvételizni, hogy a rajzzal majd csak lesz valami. Emlékszem, a felvételin odajött hozzám Vinkler László, megnézte a rajzomat, és mint mindenkitől, tőlem is megkérdezte, honnan jöttem, mióta rajzolok. Meglepett, amikor azt feleltem neki, hogy senkitől sem tanultam, és ez az első fej, amit rajzolok. Utólag tudtam meg, hogy lépéseket tett a felvételem érdekében. Így tulajdonképpen a véletlennek köszönhetem, hogy kapcsolatba kerültem a képzőművészettel.

- Sokan a képzőművészeti főiskola helyett, komoly előképzettséggel jelentkeznek a tanárképző rajz szakára. Hogyan tudta ledolgozni a hátrányt?

- Rögtön láttam, hogy milyen nagy a különbség a képzett művészjelöltek, például Zombori László, Fodor József, Kátai Mihály és köztem. Egészséges életszemléletemből és a rideg indítatásomból adódhat, hogy elkezdtem éjjel-nappal rajzolni. A tanszéken agyagot mintáztam, és minden évben részt vettem a rajzpályázatokon is. Emlékszem egyszer egy kaszáló figurával kaptam díjat, ami tulajdonképpen egy szoborvázlat volt. Kevés óra állt rendelkezésünkre a rajzolásra, de mivel közel volt a tanszékhez a kollégiumunk, különböző trükkökhöz folyamodtam, hogy minél többet gyakorolhassak. Rájöttem, ha az egyik földszinti ablakot résnyire kinyitom pénteken este, akkor a hétvégén az udvar felől be tudok mászni az épületbe. Nem sejtettem, hogy professzorom, Buday Lajos bent lakott a tanszéken. Egyik vasárnap titokban mintáztam, amikor benyitott. Nem kérdezett semmit, csak megnézte a szobromat és megmutatta a kása helyes fogását, felhívta a figyelmemet a súlypontokra. Nagyon megkedveltük egymást, ragaszkodtam hozzá, ő pedig mindig kitüntetett figyelemmel kísérte a munkámat. Vinkler László művészettörténetet tanított nekünk, őt is nagyon szerettük. Teoretikus

ember volt, egy-egy téma kapcsán sokszor olyan szellemi magaslatokba emelkedett, hogy alig győztük követni. Major tanár úr ábrázoló geometriát, Kopasz Márta pedig egy-két évig díszítéstervezést tanított nekünk. Tanársegédként Szűcsné Kovács Margit is a tanszéken oktatott. A főiskolán és később a művésztelepeken is azt tapasztaltam: nagyon jó, ha a tanár odafigyel, kontrollál, de sokat lehet tanulni az évfolyamtársaktól, kollégáktól is. Nekem roppant tehetséges évfolyamtársaim voltak, akik közül többen korábban a budapesti Képzőművészeti Gimnáziumban tanultak. Néhányan 1956-ban disszidáltak, de ma is képzőművészek. Remek társaság verődött össze, egymást is inspiráltuk. Bár nagy volt a lemaradásom, folyamatosan igyekeztem behozni. Elmentem a Tábor utcába és a Vasutas Képzőművész Körbe is, mert ott aktot is lehetett rajzolni. A hét minden napján több órát rajzoltam, festettem, mintáztam, hogy utolérjem az évfolyamtársaimat. A tanárok korrektúráival nem volt probléma, szerettük is őket, de az évfolyamon belül létezett egyfajta nemes versengés. Később más évfolyamok hallgatóival, Lóránt Jánossal, Dér Istvánnal is figyeltük egymás művészi fejlődését. Otthon is éjjel-nappal rajzoltam, nyáron festeni jártam. A harmadévre nehéz lett volna észrevenni, hogy hendikeppel indultam. Jól ment a főiskola, szinte végig jeles voltam, sikerült ledolgoznom a hátrányt. Nem elégedtem meg ennyivel, máig megvan bennem az belső hajtóerő, ami nem hagy nyugodni sohasem.

- *Diploma után hogyan indult az alkotói pályája?*

- Akkoriban a tanulmányi osztályon kiírták az év végén, hogy hová, milyen szakos nevelőket keresnek. A 8–10 felkínált rajz szakos álláshelyből egyetlen egy szegedi volt. Oriási dolognak számított akkoriban rögtön itt kezdeni. Három szegedi évfolyamtársam is volt, egyértelműnek tűnt, hogy közülük kapja meg valaki azt az állást. Amikor az iskolákból eljött a felvételi bizottság a jelentkezők közül választani, Buday Lajos átrohant a megbeszélésre és azt mondta: „Gyurkám, magának itt kell maradnia Szegeden!” Azóta is hálás vagyok neki, hogy a közbenjárására megkaptam a petőfitelepi Gera Sándor Általános Iskolában az első állásomat. Jól éreztem ott magam, egy szertárszerű kis helyiséget alakítottak ki számomra, ahol az iskola tanárainak és diákjainak szurkolása közepette hatalmas olajképeket festettem mindig friss festékekkel, így ha átjött valaki hozzám, biztosan összekente magát. Abban az iskolában évtizedekig nem volt szakszerű rajzoktatás. Petőfitelep szegény munkásnegyed volt, a tanárok és a gyerekek is szeretettel fogadtak, bízva abban, hogy az addig helyettesítéssel megoldott rajzórák helyett valami más következik. Mindent nulláról kellett kezdenem. A 7. és 8. osztály rajzórái addig úgy zajlottak, hogy a helyettesítő más szakos kollégánok történeteket olvastak a gyerekeknek. Rajzolásról szó sem volt. Ugy gondoltam, az 5. és 6. osztályban még mindent meg lehet valósítani az elképzeléseimből. Megpróbáltam nagy energiával az akkor elinduló új rajzoktatási szemléletet bevezetni, amely szerint a rajz nem kézügyesség kérdése, hanem magas fokú látáskultúrára, gondolkodásra serkentő tantárgy. Nem véletlen, hogy lábbal és szájjal is képesek festeni a fogyatékos emberek. Ez a szemléletmód ma is megkülönbözteti a magyarországi rajzitanítást más országok gyakorlatától. Ezzel a látásmóddal két-három év alatt sikerült jó színvonalra felhozni a rajzoktatást Petőfitelepen. Úttörővezetőként is jól be tudtam kapcsolni a diákokat az iskola szellemi vérkeringésébe. Olyan szegény gyerekekről volt szó, akik hasonló vagy még rosszabb családi indíttatással rendelkeztek, mint én is annak idején. Nagyon szerettek iskolába járni és hálásak voltak minden olyan pedagógusnak, aki próbált többet adni nekik. Az úttörőszervezet erre lehetőséget teremtett, délutánonként foglalkozáso-

kat tartottunk, jártunk a Ligetbe, együtt korcsolyáztunk. Érezték, hogy tartoznak valahová. Minden nyáron elvittem őket táborozni. Egész évben gyűjtöttük rá a pénzt, például újságot vittünk a MÉH-be. Vettünk az úttörőcsapat pénzén két kismalacot, ezeket a szülők felhizlalták, és nyáron az azokból készült kolbászt ettük a táborban. Akkor még nőlen voltam, albrétben laktam, így a második otthonommá vált az iskola, amikor nem volt órám, ott festettem.

- Hogyan sikerült bekapcsolódnia a szegedi képzőművészeti életbe?

- Elég könnyen. Akkoriban szerveződtek a szegedi képzőművészek, a Tábor utcában volt az egyik központ. Indult az első Szegedi Nyári Tárlat, a Vásárhelyi Őszi Tárlatnak pedig már hagyománya volt. Mindig küldtem nagy méretű táblaképeket, mert négy-öt évig csak olajképeket festettem. Soha egy rossz szót nem hallottam az iskolában az alkotómunkámra, sőt még biztattak is az igazgatók. Megfestettem az iskola névadója, Gera Sándor portréját, és az avatásról tudósított az újság is. Amikor a rajzszakfelügyelő, Szabó Miklós kérésére tartottam egy bemutató órát, amelyen a város összes rajztanára részt vett, nagyon csodálkoztak, hogy művészeti reprodukciókkal és gyönyörű gyerekrajzokkal teli rajztermünk van ott, a világ végén. A bemutató óra után behívtak a városi tanács művelődési osztályára, hogy a főiskolára kerülő Szabó Miklós helyett elvállalnám-e a rajzszakfelügyeletet Szegeden. Egy-két napot tanítanom kellett, a többin pedig az iskolákat látogattam. Először csak Szegeden, majd az egész megyében. Szinte mindennap utaztam, ami remek kirokizási lehetőséget jelentett. Hét évig csináltam, minden iskolát meglátogattam a megyében. Érdekes volt, sokat tapasztaltam, akadtak olyan iskolák is, ahol sohasem tanított rajztanár. Amikor például Királyhegyesre mentem látogatni, az igazgató megkért, hogy tartsam meg én a rajzórát. Azzal a feltétellel teljesítettem a kérését, hogy minden olyan kolléga üljön be az órára, aki helyettesíteni szokott a rajzórákon. Általában nem szerették a szakfelügyelőt, mert miután körülnézett, pénzt kért a rajztanítás fejlesztésére. Időközben felvettek a Magyar Képzőművészeti Főiskola rendkívüli tagozatára. Ez már azután történt, hogy 1970-ben megkaptam a Szegedi Nyári Tárlat grafikai fődíját, így az újabb diploma már nemcsak megerősítésre kellett, hanem arra is, hogy a világlátásom szélesedjen és szakmailag tovább tudjak lépni.

- Mikor kezdett a táblaképek mellett más műfajjal, linómetszettel, tűzzománcsal is foglalkozni?

- A festés mellett már a hatvanas évek közepétől készítettem színes, nagy linómetszeteket is. Ezek népművészeti ihletésűek, a magyar népballadák, népdalok képi átiratai voltak, nem illusztrációk, mint Buday György munkái. Ekkoriban kezdtem érdeklődni Bartók és Kodály módszerei és a zenei struktúrák iránt is.

- Mennyiben játszott szerepet ebben az, hogy felesége ének szakos tanár?

- A feleségem mindig igazi, odaadó segítőtársként támogatott az alkotómunkában. Magyar-ének szakos tanárként irodalomból és zenéből lényegesen nagyobb műveltséggel rendelkezett nálam. Édesapja orgonaművész volt, édesanyja is zenével foglalkozott, így családi hagyományként hozta magával a muzsika szeretetét. Szinte teoretikusan együtt jutottunk el arra a megállapításra, hogy a magyar népi kultúra, amit Bartók és Kodály a zenében olyan nagyszerűen kiteljesített, a képzőművészetben is jó alapot jelenthet az építkezéshez, egy egyetemes művészi programhoz. A század elején már többen próbálkoztak ezzel, de nem sikerült igazán végigvinniük. Megértettem, hogy a gyökereink ismerete nagyon fontos ahhoz, hogy a magyar kultúra átörökítődjön, és

a vizualitás terén is tovább éljenek a tradíciók. Feleségem a társművészetek példáival is ösztönözte ennek a programnak a megvalósítását. A mai napig ő a legjobb kritikusom, kitűnő érzéke van a képzőművészethez. Feleségem abban is nagyszerű társnak bizonyult, hogy teljesebb családot szerettem volna, mint amilyen gyermekkoromban volt. Szerencsére sikerült, közel negyven éve találtunk egymásra. Egy fiunk született, aki ma ügyvéd. Neki is szerető felesége és három gyermeke van. A békés, harmonikus családi élet nyújtott ösztönző háttérrel a nyugodt, kiegyensúlyozott alkotómunkához, hiszen megvalósult, amire mindig is vágytam. A tanítás pedig azért volt roppant fontos, hogy alkotóművészként ne kelljen sehova sem igazodnom. Sosem azért csináltam valamit, hogy megvegyék, és ma sem hagyom magam a pénz által befolyásolni.

- A művészeti szakírók értékelése szerint úttörő a tűzzománccal kapcsolatos munkássága. Hogyan került kapcsolatba ezzel a különös és vitatott műfajjal?

- A tűzzománccal önállóan kezdtem el foglalkozni, mert érdekelt ez a különleges műfaj. Volt egy kerámia-égetőkemence a tanszék pincéjében és egy olyan kis tűzzománc-kemence is, amit nem használtak. Ebben a picike kemencében kezdtem el néhány hallgatóval tűzzománccal próbálkozni. Később hajdani csoporttársam, Kátai Mihály hívására elmentem Kecskemétre, ahol az ő vezetésével működött egy nemzetközi tűzzománc alkotótelep. Ott sok külföldi művész, oroszok, grúzok, lettek, svédek, olaszok és spanyolok is megfordultak. Hatalmas lehetőség volt ez, mert két hónapig teljes ellátás mellett minden eszközt, anyagot biztosítottak számunkra. Kecskeméten az akkori városvezetés sok pénzt áldozott arra, hogy a város a zománckultúra bázisa legyen. Három vagy négy nyáron át dolgoztam ott. Közben a tanárképző főiskola rajz tanszékén, ahol 1977 óta tanítok, fakultatív alapon bevezettem a tűzzománc alkotókört. Mindig volt elegendő érdeklődő. Dorozsmai kertünkben is létrehoztam egy kis zománcküthelyt, ahol a magam kedvére tudok dolgozni. Tulajdonképpen a tűzzománc-képzés kapcsolódik a korszerű oktatási rendszerhez. Sokan még mindig a porosz grafika-festészet-szobrászat besorolás szerint gondolkodnak a képzőművészetről. Ez már a 20. században is anakronizmus volt, a 21. században pedig csak a művészettörténet nem elég alapos ismeretéből fakadhat, hiszen szinte nincs már olyan anyag, amivel a képzőművészet ne dolgozott volna. A zománc évezredekig az iparművészet szerves része volt, egyházi kegytárgyak, fejedelmi ékszerek, fáraók síremlékei készültek belőle. Többnyire díszítő eszköz volt, mint ahogyan ma is imitálhatja egy szép ékszerdobozon vagy zománccgyűrűn akár a drágakövet is. Mára viszont megbizonyosodott: alkalmas önálló, táblaképszerű műfaj kialakítására is. Hiszen csak addig iparművész valaki, amíg használati tárgyat, például egy gyönyörű zománcozott nyakéket készít. Mi nem használati tárgyakat készítünk, és nem tárgyak díszítésére vállalkozunk, hanem táblaképeket alkotunk. A tűzzománc órákon képépítést tanulunk. Komponálunk, képi egyensúlyra, színegyensúlyra, színharmóniára, ritmusra figyelünk. Tehát ugyanazokkal a képépítési problémákkal foglalkozunk, amelyek az olajképnél, akvarellnél is előfordulhatnak. Táblaképszerű kifejezésre használjuk a zománccot, amit nehezen fogadnak el a grand art évszázados beidegződései szerint gondolkodó képzőművészek. A kilencvenes években szerepelt a Szegedi Nyári Tárlaton egy hatalmas kép: az alkotója a volt szovjet kaszárnyákból összeszedett vagy kétszáz zománccbögrét, az óriási felületet kilyukasztotta, kidugta a bögrék alját, és ebből összeállt egy állítólagos táblakép. Ugyanakkor én egy tűzzománc-triptichont küldtem be, amire azt mondták: nem táblakép. A zománccbögrés képet annak tartották, ki is állították.

Amikor zsűritagként is működtem, akkor jöttem rá: a szakmán belül sem tudják hova tenni a tűzzománcot. Még ma sem. Nemrégiben átvittem a Vásárhelyi Őszi Tárlatra a munkáimat, a két tűzzománc képeket a szobrászathoz akarták beírni. Amikor rákérdeztem, azt a választ kaptam: mivel domborítás is van rajta, oda tartozik. Az évtizedek alatt több száz olyan hallgató kapott diplomát a tanszékünkön, aki a tűzzománcot már táblakép készítésre is alkalmazza, és pontosan tudja és a diákjainak is átadja, hogy a képzőművészeti és az iparművészeti tűzzománc között minőségi, mennyiségi, funkcionális és elnevezésbeli különbség van.

– *Mi a tika ennek a különleges műfajnak?*

– Nyugodtan mondhatom: a zománcnak mágikus hatása van. A kaleidoszkóphoz is lehet hasonlítani, mert ha napfény vagy más erős fényváltozások érik, mást ad önmagából. Mindig más és különleges. Az egyik legtartósabb a táblaképek közül, csak kalapáccsal lehet szétverni, az idő sem tudja kikezdeni. A textúrája is olyan, hogy jó megérinteni, közelről és messziről is kellemes nézni. Sajátos pszichológiai varázsa is megfogja az embereket. Kétféle zománc van: az ipari zománc, amivel az edényeket is festik. Temperaként festünk vele. Üvegpórá és különböző színek, földpátok vannak benne, és mint a tejföl, olyan sűrűségű. Ez az úgynevezett opakzománc, ami nem engedi át a fényt. A másik típus az ékszerzománc, amely átengedi a fényt. Vörösréz alapra égetjük rá, s a fényt átengedi és színessé teszi. Amikor megtörik a fény a csillogó részfelületen, a zománc különböző szög alatt visszaverődik. Ezért van az, hogy amikor más szögből látjuk, mindig más színhatást ér el. Vegyesen is alkalmazzuk a két típust. Így van olyan tűzzománc, amelyik néhol átlátszik, néhol nem. Ettől a színek lüktetése is varázslatos hatású. A legfontosabb: nem mindegy, hogy mit ábrázol a kép. Nekem azért ez lett a legkedveltebb műfajom, mert a linómetszés is a tömör, tömörszerű formázásra szoktatott, a lényeg kifejezésére. A részletek elkalandozását nem nagyon szereti, mint egy igazi népmese, szólás, akkor jó, ha sehol sem karcol, ha közvetlenül bekapcsolja a nézőt vagy az olvasót. Ha letisztult mondanivalója van, ha olyan, akár a kavics: nem kikezdehető. A linómetszet és a zománc között kifejezésben azért szoros a rokonság, mert a zománc is elsősorban a dekorativitásával, az intenzív színelületekkel hat. Nálam a két műfaj kiegészíti egymást: sokszor előfordul, hogy egy forma letisztult a linóban, majd a zománc változatában a szín felé fordulok. Sokszor grafikusnak mondanak, én inkább képzőművésznek vallom magam, mert festek és domborítok is a tűzzománc képek elkészítésekor. Azt hiszem, ha képzőművész fejjel gondolkodik valaki, akkor a téma határozza meg, hogy milyen műfajt választ hozzá – mint ahogyan íróként is egyszerre lehet valaki költő, novellista, esszéista vagy regényíró.

– *Művészetére, világlátásának alakulására mennyire voltak hatással a külföldi tanulmányutak?*

– Feleségem nemrégiben számolta össze, hogy több mint harminc országban jártunk. Azért nincs ma sarokházunk, mert elutaztuk azt a kis plusz keresetünket. Már a pályám kezdetén is szükségét éreztem annak – és ebben hasonlóan gondolkodott a feleségem is –, hogy megismerjem a világot. Nem elég a reprodukciók lapozgatása, el kell menni, és megnézni, milyen hatással van az emberre egy nevezetes város, épület, szobor, festmény eredetiben. Erre persze az IBUSZ-utak nem igazán alkalmasak. Legalább 10–12 éven át szinte minden esztendőben gyerekestül és tacsókutyástul útnak indulunk a nyári szünetben. Volt egy kis autócskánk, amibe beleraktunk mindent, ami egy hónapra szükséges. Az egész évben összpórolt pedagógusfizetésből kiváltottuk azt

a kis valutát, amit akkor lehetett. Az első autóm egy Zaporozec volt, amit kilenc évig használtam. Sok kellemetlen meglepetés is ért miatta, de legalább gurult, vitt bennünket. Az összes úgynevezett demokratikus országot végigjártuk. Eljutottunk Görögországba is, ahol egy-egy nagyobb város, Korinthosz vagy Athén mellett lekempingeztünk, és három-négy napig jártuk a múzeumokat, majd továbbálltunk. Olaszországban is Zaporozsecel barangoltunk. Városkörnyéki kempingekben megszálltunk és tömegközlekedéssel jártunk be a római, firenzei, velencei múzeumokba. Nápolyba is eljutottunk, még a Vezúvhoz is felmentünk az autóval. London, Párizs, Madrid nagy múzeumait is végigjártuk, ami valóban meghatározó élménynek bizonyult. Azt gondolom, a szakmánk egyik alapfeltétele, hogy világot kell látni. Ezt már a régi oktatásban is tudták. Itthon is sok szépség van, de akkor tudjuk igazán saját értékeinket megbecsülni és helyére tenni, ha van viszonyítási alapunk. Mostanában talán kicsit elkényelmesedtünk, ezért az utóbbi években autós túrák helyett autóbuszos körutazásokon vettünk részt és repülővel voltunk Izraelben, Tunéziában, Egyiptomban és Törökországban. Legutóbb Krétán és Szantorinin jártunk, miután a görög szárazföldet már felfedeztük. Végigjárva a múzeumokat, fontos, hogy hagyjuk, a remekművek hassanak ránk. Ahogy egy gyönyörű zene vagy egy szép vers megindít, a legjobb képzőművészeti alkotások is megpendítenek egy titkos hangot a lélekben.

- Ezt az érzékenységet rajztanárként hogyan lehet átadni?

- Alaptétel, hogy mindenképpen művelni kell a képzőművész szakmát ahhoz, hogy az ember kondicionálja a szellemét és a szakmai felkészültségét. Ugyanúgy, ahogy a tudományok terén, a rajzban, a vizuális nevelésben személyes felkészültség és személyes részvétel nélkül nem tud mély hatást gyakorolni az ember, nem tud igazán lényeges dolgokat elsajátíttatni a gyerekekkel. Divat manapság az oktatási rendszerünket szapulni, de aki ismeri a magyar rajzoktatást, és van nemzetközi összehasonlítási alapja, az tudja, hogy rajztanításunk színvonalas, komplex vizuális nevelés. Az ember a világról szóló ismereteinek 90 százalékát a vizuális információkból gyűjti. Azt szokták mondani, a sas mindent lát, a gondolkodó ember pedig mindent meglát. Nem mindegy, hogy tanult szemmel és gondolkodva járunk, vagy csak nézünk bele a nagyvilágba. Nem becsülném le a vizuális nevelés terén elért magyar eredményeket. A probléma az, hogy a művészeti oktatás-nevelésre szánt idő egyre kevesebb. A szakembereink felkészültek, de a gimnáziumokban legfeljebb egy-két rajzóra van, a szakközépiskolákban semmi sincs, az általános iskolákban is fogynak az órák. Igazi szellemi terméket, manuális, alkotó, kreatív munkát nehéz ilyen rövid idő alatt készíteni. Ennek ellenére én még nem láttam olyan nemzetközi rajzkiállítást, ahol ne jöttek volna oda hozzánk a külföldi kollégák megkérdezni: a különböző strukturális szerkezetek térbeli megalkotásától az ösztönök, emóciók képi megjelenítéséig hogyan tudunk ennyi mindent megtanítani. Sok országban csak fúrnak, faragnak, ragasztanak vagy montázsolnak rajzoktatás és vizuális nevelés címszó alatt. Leállnak egyetlen műfajnál, és azt az egyet jól csinálják. Ez azonban komplex tantárgy, ezért sokféle egységből áll össze a vizuális felkészítés. Ha nem felejtettek el mindent, akkor ebben a szellemben oktatnak a nálunk végzett hallgatók is, amennyiben a tanári pályát választották. Tudomásul kell venni: a rajz nem készségi tantárgy. Kézügyesség és született készségek nélkül is mindenki teljesítheti a tantervben meghatározott jeles szintet. A magyar rajztanítás nemzetközi viszonylatban épp a komplexitása miatt állja a versenyt. Nem véletlen, hogy az indiai nemzetközi rajzversenyek első tíz-tizenöt helyezettje általában magyar diák. Szakfel-

ügyelőként olyan „edző” voltam, akinek a legfrissebb eredményeket is ismernie kellett ahhoz, hogy tovább tudja adni azoknak a kollégáknak, akik esetleg nem voltak annyira tájékozottak. A főiskolán is rajta kell tartanom az országos rajztanítás útőerén a kezem, mert hiszem, hogy a tanítást felelősségtudattal, maximális odaadással, korszerűséggel és jó hatásokkal szabad csak végezni.

– *Ön szerint mi ma a szegedi képzőművészeti élet legnagyobb problémája?*

– A képzőművészet és az összes többi művészet is defenzívában van. Ez a folyamat már a rendszerváltáskor vagy még az előtt elkezdődött. Nincs igazán kialakult mecénatúra. Nem azt mondom, hogy az állam vásároljon, de valamit változtatni kellene ezen a téren, mert az alkotók teljes mértékben magukra vannak hagyva. Hiába léteznek szövetségek, ezek formálisak. A képzőművészet szerintem alapvetően magányos műfaj. A megfelelő piac nem alakult ki. Mert általában akinek pénze van, az műveltség, felismerés vagy ösztönzés hiányában nem gondol arra, hogy a vagyonát ma élő művészek munkáinak vásárlására fordítsa. Ezt talán túl nagy rizikónak gondolják. Mindig is az volt, de a nagy gyűjtők, mecénások egyben műértők is voltak. Gyula pápa vagy a Medici hercegek komoly megrendeléseket adtak, mert tudták, hogy a pénzük ugyan el fog szállni, de a hírnevük a műalkotások által még évezredekig fennmarad. Szerettek volna valamit hagyni maguk után, és ez fontosabb volt számunkra a pénznél. Ez ma még nem alakult ki. A művészi közösségek a leglényegesebb területen – az alkotások eljuttatásában azoknak, akiknek szánjuk – nem tudnak igazán segíteni. Kiállításokat egyénileg is lehet rendezni. Szegednek sajnos nagyon kevés kiállítóhelyisége van, és az sem olyan, amivel dicsekedni lehetne. Orosházán gyönyörű képtárat hozott létre sok millió forintért az önkormányzat, hogy a kisvárosnak legyen egy olyan helye, ahol a képzőművészet méltó módon megmutatkozhat. Szegeden ez fájón hiányzik, sürgősen kellene egy nagy képtár.

– *A mecénatúra hiánya mennyire gátja az alkotómunkának?*

– Már az első perctől kezdve függetlenítettem magam a mecénatúrától, de nagyon sokan ebből próbálnak megélni. Talán az is nehezíti a dolgot: ma bárki mondhatja magáról, hogy művész, és attól kezdve művésznek is tekintik. A kezdő mecénás, akinek nincs kellő kontrollja, gyakran nem tudja eldönteni, tényleg jó-e egy műalkotás vagy sem. A mecénáságot is tanulni kell. Nem elég, ha valakinek pénze van, megfelelő szellemben kell felnőnie. Guggenheim felépítette New Yorkban a maga múzeumát, azzal letette a névjegyét. Tudta, hogy a művészet, a kultúra szervesen hozzátartozik az élethez. Jó lenne, ha a mi milliárdosaink is megértenék, hogy nemcsak a légkondicionáló, az automatikusan nyitható kapu és a kamerás figyelőrendszer, hanem a kultúra, a művészet is fontos része az életünknek. Több évtized kell, hogy ez a mentalitás szélesebb körben kialakuljon. Ha majd jómódúak lesznek az emberek, és nem tudják hová tenni a pénzüket, talán változik a helyzet. Nem azt állítom, hogy ma nincsenek ilyen emberek. Sőt vannak jó szemű műgyűjtők is. Sokan szívesen vásárolnának, csak nincs rá anyagi fedezetük.

– *Miért nem tagja egyik szegedi képzőművészeti egyesületnek sem?*

– Én mindig magányos sportként fogtam fel ezt a pályát, mert olyan a képzőművészet, mint a hosszútávfutás vagy a magasugrás. A „csapatjátéknak” is biztosan vannak előnyei, de nem igazán hiszek benne. Sok kiállításra hívnak önállóan is. Rengeteget dolgozom, ezért bőven akadnak munkáim. Nem vagyok rákényszerülve, hogy csoportos tárlatokon mutatkozzam be, bár ha meghívják, bárhová szívesen küldök képeket.

Alapvetően mégis egyéni játékos vagyok, egyedül kell megmutatnom, hogy átugrom-e a kitűzött szellemi magasságot.

– Mit gondol, milyen változást hozhat az EU-csatlakozás a magyar képzőművészek számára?

– Az Európai Unióban is a pénz motivál mindent. A művészettörténetből tudjuk, hogy futtatott, nagy nevű művészek között a kiválóak mellett szép számmal akadtak kevésbé jók is. Munkáimat elvitték már külföldre, Amerikától Japánig sokfelé. Mindig kicsit belesajdult a lelkem, ha kiment egy az országból. Lehet, hogy ez a nyitottság kevésbé fogja bántani majd az embert. Ha a magyar kultúrát bárhol méltóképpen képviseli egy mű és annak alkotója, akkor az országnak is jó. A probléma az, hogy nálunk egy kortárs kép esetében százezer forint feletti ár már nagynak számít, miközben Amerikában azon sem lepődnek meg, ha ezer dollár egy keret ára. Ha azt mondanánk itthon egy képre, hogy ezer dollárnak megfelelő forint, akkor az átlagos magyar keresetekhez képest hihetetlenül magas összeg lenne. Az emberek ráadásul hamarabb cserélik újabb típusúra a televíziójukat, minthogy ugyanannyiért egy képet vennének. Nagy veszélynek tartom, hogy – akárcsak a gyárainkat és földjeinket – a műalkotásainkat is megveszik majd Magyarországon soknak tűnő, de nyugati viszonylatban elképesztően alacsony összegért. Azután pedig jó kapitalista módjára remek üzletet csinálnak velük, és majd lényegesen magasabb áron találkozhatunk az aukciókon a művekkel.

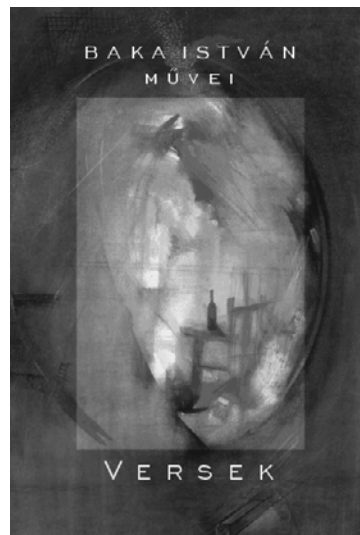
– Mire készül mostanában?

– Október közepén zárt a Kas Galériában nyáron megnyílt tárlatom. Legközelebb november 20-án Hódmezővásárhelyen, a Petőfi Sándor Művelődési Központban nyílik kiállításom. Nagyon sok képem van, ezért bármikor kész vagyok kiállítani. Mivel nem ebből élek, nem létfontosságú, hogy gyorsan elvigyék a munkáimat. Szeretem is, ha a közelemben maradnak. Folyamatosan dolgozom, nálam nem a kiállítás a motiváció. A Kas Galériában megrendezett tárlat már az ötven-velahányadik kiállításom volt. Eddig ahova meghívtak, általában elmentem, de ma már a kiállítások vállalását is meg kell gondolni. Az úgynevezett szocializmusban másként működött ez is. A múzeum igazgatója először küldött egy levelet, amelyben megkérdezte, hogy fogadnám-e, mert szeretné kiállítani a munkáimat. Azután személyesen felkeresett, hogy megbeszéljük a részleteket. Biztosították a kiállítótermet, vállalták a katalógus, a meghívó és a szállítás költségeit. Mi baj történhetett volna? Nekem ez mind jó volt, ha nem vettek képet, hát nem vettek. Legfeljebb egy-két munka kicsit megsérült. Ma meg kell kérdezni, pontosan mit tud vállalni a kiállítás rendezője. Többnyire a termet és a világítást tudják ingyen biztosítani. Katalógus helyett legfeljebb egy lapot nyomtatnak, de sokszor sem az oda-, sem a visszaszállítást nem tudják vállalni. Ilyen feltételek mellett meggondolandó, hogy érdemes-e kiállítani. Az alkotói programom egyébként telített, évtizedekre el tudom magam foglalni tűzzománcsal, grafikával, festéssel. Jó egészségben szeretnék minél tovább élni, hogy tudjak dolgozni. A főiskolán azért szeretek tanítani, mert a fiatalok között mindig megújul az ember és szellemileg friss tud maradni. Az anatómiától kezdve a színelméleten át a térábrázolásig annyi mindennel kell foglalkoznom, hogy ez olyan kondicionálást jelent, mint amikor egy írónak mindennap stilisztikával, nyelvtannal és mondatszerkezetekkel kell bibelődnie. Kedvezőek a pillanatnyi feltételek ahhoz, hogy tovább tudjak lépni azon az úton, amelyen elindultam.

Hollósi Zoltán

Szerkesztői asztal

A Tiszatáj Könyvek sorozatban megjelent *Baka István műveinek* első kötete, amely költeményeinek eddigi legteljesebb gyűjteményét tartalmazza. A versek gerincét a Tájkép fohással 1996-os kiadása alkotja, mely bár posztumusz műként látott napvilágot, tartalmát még Baka állította össze. Kötetünk függeléke a Tájkép fohással eredeti kompaktságát és zártágát hivatott ellensúlyozni az oda fel nem vett, de Baka életében megjelent, valamint a hagyatékból előkerült versek, változatok és vázlatok közlésével. Baka István életműsorozatát indítjuk ezzel a kötettel. Terveink szerint évente jelenik majd meg egy-egy könyv; jövőre a Próza, dráma, majd a Műfordítások és a Publicisztikai írások.

*

Simai Mihály jel/ölhetetlen jel/ölhető c. könyvét november 3-án mutattuk be a szegedi Juhász Gyula Művelődési Központban. A költővel Olasz Sándor beszélgetett, közreműködött Babos Ágnes, Beslin Anita és Czene Zoltán.

*

A Baka István Alapítvány november 15-én „*Én itt vagyok*” címmel rendezte meg országos vers- énekelt vers- és prózamondó versenyét a Bartók Béla Művelődési Központban. Bevezetőt Olasz Sándor mondott. Ekkor nyílt meg Elblinger Ferenc Töredékek Baka István emlékére c. fotókiállítás.

*

Bethlen Gábor-díjasok. A Bethlen Gábor Alapítvány Kuratóriuma november 3-án új Bethlen-díjasokat köszöntött Jakubinyi György érsek és Vadkerty Katalin történész személyében. Márton Áron-emlékéremmel Balogh Ferenc művésztanár, Göncz László közíró és Bethlen Otthon munkásságát ismerték el. Tamási Áron-díjat kapott régi szerzőnk, Bertha Zoltán irodalomtörténész. Gratulálunk!

Januári számunk tartalmából:

ACZÉL GÉZA, DOBOZI ESZTER, LÁSZLÓFFY CSABA, TÉREY JÁNOS versei
GRECSÓ KRISZTIÁN, NAGY KOPPÁNY ZSOLT prózája
FRIED ISTVÁN, GERGELY ANDRÁS, KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN tanulmánya
NICOLÁS MÜLLER ismeretlen fotói
Diákmelléklet: HANKOVSKY TAMÁS *Pilinszky Jánosról*

A TISZTÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2003. DECEMBER

95. SZÁM

VADAI ISTVÁN

Az albatroszok fészekrakása

EGY KOSZTOLÁNYI-VERS UTÓÉLETE

Szeptember végén a Falkland-szigeteken megkezdődik az albatroszok fészekrakása – hallom az egyik ismeretterjesztő tévécsatornán. Elsőre csupán mókásnak tűnik a mondat, komikusan hat az időhatározó kétértelműsége. Aztán gondolkodóba ejt. *Hogyan* csúszott itt egybe jelentés jelentéssel? *Miért?* És legfőképpen nem is az izgat: *hogyan?* és *miért?* – fontosabbnak gondolom azt, hogy elkerülhető-e *egyáltalán* az ilyen nyelvi csapda? Használhatjuk-e úgy a nyelvet, mintha előttünk korábban nem használták volna? Nyilván nem. S ha nem tehetünk így, mi akadályoz bennünket ebben? Valóban: *hogyan* és *miért?*

Világos: a nyelv bonyolult jelrendszer. Bonyolultsága ravasz egyszerűsége alapszik. Igen kevés alapelemből építkezik, nyelve válogatja, hogy pontosan hány hangból, de rendszerint két-három tucat elegendő. Ilyen kevés hangból is elképesztően sok szó alakítható ki. Ha figyelembe vesszük, hogy egy szó hosszának is megvannak a természetes korlátai (*megszentségteleníthetlenségeskedéseitekéért*), könnyen belátható, hogy a szavak száma is véges. Egy alapos szótár, ha nem is térképezheti fel egy adott nyelv teljes szókészletét, gyakorlatilag mégis igen jól felsorolhatja az összes szót. Ha nagyon ki akarunk fogni egy szótáron, bizonyára találhatunk olyan rétegnyelvi, tájnyelvi kifejezést, ami hiányzik belőle, de ez a lényegen nem változtat: minden nyelv véges szókészletet kínál a beszélőnek. Nemcsak a hangok száma korlátozott, hanem a szavaké is.

A szókapcsolatokkal ugyanez a helyzet. A matematika, szűkebben a kombinatorika felől közelítve azt is mondhatjuk: a mondatok, bekezdések, teljes közle-

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ
(1885–1936)

A kötetben felbukkanó halálversek azonban nem igazodnak a szecessziós vonulathoz. Nem haláltvágyról, hanem halálfélelelről beszélnek. Elégikusak, szomorúak, fájdalmasak. Kosztolányi ellenpontozásából világos, hogy a halállal szemben boldogság, örömteli gyerekkor, játék, mese, varázslat áll. Ezek elvesztése mérbetetlen fájdalommal tölti el. Lehet, hogy időnként a játékoskossá, a forma modorossá teszi, ez azonban soha nem takarja el a valódi helyzetet, hogy legbelül vacogva fél.

mények száma is véges. Bármennyire is ellenszenves ez az állítás, bármennyire is korlátozni látszik a gondolkodás, a közlés szabadságát – vitán felül igaz. Egyetlen követelményt kell szabnunk csupán: korlátozni kell a mondat, a bekezdés, a közlemény hosszát. Ha ezek nem haladhatnak meg egy adott méretet – márpedig ez a helyzet –, a bennük hangokkal, szavakkal kódolt üzenetek száma elég pontosan megbecsülhető.

Hol sántít a fenti gondolatmenet? Két ponton feltétlenül. Az egyik elhanyagolt mozzanat, hogy minden nyelvben speciális szabályok írják elő, hogy milyen jelek sorakozhatnak egymás után. Mind a hangok, mind a szavak szintjén nyelvtani szabályok szűkítik a szövegalkotó lehetőségeket. Ehhez hasonló korlátot teremt a jelentés is, valójában értelem nélküli hangsorokat, összefüggéstelen tartalmú mondatokat felesleges megszámlalnunk. Ez a körülmény azonban nemhogy feloldaná a véges számú közlésről mondottakat, hanem inkább elmélyíti. Véges jelkészlettel továbbra is véges számú közleményt tudunk előállítani, ráadásul az előállítható szövegek jelentős részét hiába is állítanánk elő, azok vagy szabálytalanok, vagy jelentés nélküliek lennének.

A második elhanyagolt mozzanat a gondolatmenetben előforduló számok nagyságrendje. Azt mondtuk: véges, megbecsülhető nagyságrendű, de nem mondtuk meg, mekkora számokról beszélünk. A hangok két-három tucatjához képest egy nyelv szókészlete több százszoros nagyságrendű. Az ezekből felépülő szabályos mondatok száma már kimondhatatlanul hatalmas szám. Akárhogyan is csökkentjük ezt a szabálytalan vagy értelmetlen mondatok kigyomlálásával, az eredmény olyan nagy, hogy gyakorlatilag nem állíthatjuk elő az összes elképzelhető szöveget. A nyelv ravasz egyszerűsége folytán néhány hangból több százezer szót, ezekből pedig gyakorlatilag(!) végtelen számú mondatot alkothatunk.

A szeptember végén fészket rakó albatroszok kérdése érdekes határfelületre esik. A szókapcsolatok, néhány szavas kifejezések száma már jóval meghaladja a lehetséges szavak számát, gyakorlatilag(!) már ezekből is végtelenül sok van. Am a nyelvben ténylegesen előforduló szókapcsolatok száma jóval kisebb. Tapasztalati tény, hogy vannak gyakori kifejezések, sűrűbben előforduló szótársulások. Ezek egy része nyelvi klisé, sablonfordulat, mint például a köszönő, kérő, válaszoló és megszólító formulák (*Jó napot kívánok! Kérek egy jegyet. Köszönöm, elég volt. Hölgyeim és uraim!*), más részük állandósult szókapcsolat, például ige és vonzata, jelzős szerkezet. Van azonban a szóhasználatnak egy nem pusztán nyelvi, hanem irodalmi szokásrendszere is. Azok a szövegek, melyek bekerülnek a kánonba – most ne firtassuk, hogy *miért?* és *hogyan?*, sőt azt se, hogy *miféle?* kánonba –, szóval a hagyományos szövegek *elhasználják* a szókapcsolatok egy részét.

Nyilvánvaló, hogy a nagy hagyományú – kanonizált – szövegek is használják szavakat, kifejezéseket. Ezek az esetenként jellegzetes, egyedi szókapcsolatok foglalttá válnak. Ettől fogva nem lehet őket ártatlanul használni. Speciális jelentéssel töltődnek fel azzal, hogy egy adott kontextusban már használták őket, és ez a korábbi használat mindenki által ismert, megjegyzett. Ezeket a kifejezéseket mondani már nem lehet, csak idézni. Szellemi tulajdonná váltak. Például a *Talpra, magyar!* felszólítást nem lehet eredeti környezetétől függetlenül használni. Még ha szándékunkban állna is, a hallgatóság azonnal felismerné az eredeti kontextust, és a felszólítás speciális mellékjelentést (komikus, ironikus, patetikus vagy tragikus felhangot) kapna.

A posztmodern irodalom hasonló helyzetet érzékel. Az irodalmi hagyomány olyan módon használta el a saját szókészletét, hogy ártatlan módon nemigen lehet már megszólalni. A hagyomány olyan deformáló erővel telepszik ránk, hogy kényszerűen eh-

hez viszonyítva értelmezzük magunkat. Még a hagyomány tagadása, a radikális újszerűség (*avantgárd*) is hagyománnyá merevedett. Erről a folyamatról ír kitűnően Umberto Eco is *A rózsá neve* utószavában. Ebben a helyzetben a posztmodern irodalom gyakorta él az idézés eszközével. A korábbi – kanonizált – szövegből vett idézet egyszerre beszél az ártatlan megszólalás lehetetlenségéről és az idézet eredeti kontextusához való viszonyról. Ez a viszony – mint a *Nemzeti dal* esetében láttuk – lehet komikus, ironikus, patetikus, tragikus stb. A posztmodern mű értelmezése így igen bonyolult folyamattá válik, hiszen a vendégszövegeken keresztül beemelődik a hagyomány jelentős része. Nem csupán az író van tehát nehéz helyzetben (ártatlan megszólalási helyzet híján), hanem az olvasó is, aki folyamatosan a hagyomány újraértékelésére, viszonyításra van kényszerítve.

A *szeptember végén* szófordulat persze nem posztmodern irodalmi elvek mentén került az albatroszokról szóló természetrajzi filmbe. Hanem szándékolatlanul. Hogy a fészekrakás kapcsán további jelentésszálak is az értelmezésbe szövődnek, megintcsak véletlen. De ez a véletlen igencsak jellemző a szövegalkotási folyamatra és a posztmodern értelmező olvasási technikájára is. A kifejezések elhasználódása nehezen követhető folyamat, sem a nyelvet, sem az irodalmi hagyományt nem tudjuk tökéletesen uralni. Időnként a nyelv is létrehoz szándékolatlan jelentéseket – *Köztünk nem vala gát* – mondja Arany a *Tetemre hívás*ban. Bennünket azonban most a szándékolatlan irodalmi idézetek érdekelnek.

*

Válasszunk egy szándékos idézetekkel alaposan megtűzdelt, sokszor elemzett művet, Esterházy Péter *Fuharosok* című regényét! A szöveg kis terjedelme ellenére – pontosabban: attól függetlenül – regény. Egyetlen nap eseménysorát beszéli el, a fuharosok megérkezését, a vidéki majorház lakóinak viselkedését, Zsófia beavatását-megaláztatását. A túlélésről, a hatalomról, az igazságosságról és az erőről beszél. A lírai tömörségű, balladás hangvételű mű igazi mesterdarab, a 20. századi próza egyik csúcspontja. Összetettsége egyik nyilvánvaló oka az idézetesség. A regény önálló kiadásában az alábbi bekezdés áll a szöveg végén:

„A regényben szó szerinti vagy torzított formában *Teilhard de Chardin*-, *Søren Kierkegaard*-, *Blaise Pascal*-, *Pilinszky János*-, *Rainer Maria Rilke*-, *Szócs Géza*-idézetek vannak.”

Arra most nem figyelünk, hogy a *Bevezetés a szépirodalomba* című Esterházy-kötet úgy tartalmazza a *Fuharosok*-at, hogy ezt a bekezdést beleolvastja az egész vaskos kötetre vonatkozó, összesített felsorolásba. Az idézett mondat bevallja, hogy Esterházy a regény szövegébe vendégszövegeket szőtt, hat szerző feltűnően ismerős, vagy éppen séggel teljesen jellegtelen mondatait, kifejezéseit. Önmagában a záróbekezdés ennyit mond: a regény nem fogható fel Zsófia ártatlan visszaemlékezéseként, hiszen ő nem fogalmazhatna elbeszélésébe mondjuk Rilke-idézeteket. Emellett azt is kiolvashatjuk a zárlatból, hogy a szöveg ravasz módon felépített, áttételesebben kódolt, mint ahogyan az felületes olvasás után gondolható. Türelmesebben utánagondolva még az is mondható – ez persze már egyéni értelmezés kérdése is –, hogy a szerző (a szöveg) rokonságot vállal a hat felsorolt szerzővel, azok valahogyan együvé tartoznak. Hogy mennyire homogén ez a csoport, lehet vitakérdés; talán igaz, hogy valamennyien közel állnak a keresztény, egzisztencialista gondolkodásmódhoz.

Magát a szöveget tüzetesen megvizsgálva mondatról mondatra megmutatható, hogy a *Fubarosok* mikor kit idéz. Kiderül, hogy Bolondka, a regény értelmiségi-bohóc figurája egyfolytában Pascal-mondatokban beszél. Kideríthető, hogy a regény leglíraibb mondatai rendre *Teilhard de Chardin*-idézetek. Magyar olvasó számára szinte önként kínálkoznak felismerésre a Pilinszky Jánostól származó sorok. Hosszú lenne pontos felsorolást adni, és most nem is ez a célunk. Az idézetek megtalálása, az idézet-bújóska szórakoztató játék, ám a keresgélés közben a szándékolt idézetek mellett az olvasó hamar felfigyelhet a (talán) szándékolatlan idézési mozzanatokra is. Egy helyen például a *Fubarosok* az alábbi mondatot tartalmazza:

„Csitított, hogyne, hát hogyne, elmenekülünk, itthagjunk csapat-papot, vagy bevesszük magunkat az erdőbe, ...”

Szándékos idézetet itt nem látunk, de észrevehetjük, hogy az „itthagjunk csapat-papot” irodalmi hagyományon alapszik. Petőfi Sándor *Csokonai* című verséből való a szófordulat, a költemény pontosan elmeséli, hogy miféle csapról és miféle papról is van szó. Akkor most Esterházy itt Petőfit idézett? Valószínűleg nem. Akkor nem mulasztotta volna el felvenni őt is az idézett szerzők listájára. Vagyis olykor az író akkor is idéz, amikor nem akarja. De mit tegyen ilyenkor az olvasó?

Második példaként idézzük a regény legelejét:

„Hát megjöttek! Hát megjöttek a fubarosok. Az ő kurjantásaik verik szét a hajnalt – szakadt, szürke, nyútt – a csend törékeny és üres. Láttam nővéreim rettenetes arcát! – ádáz! ádáz! – Drágáim, az istenért, dehát mi történt?”

A spaletták vékony részén a meghajszolt lovak habos zablái – az ifjonc kocsisok a bakon, ők, ők kurjongattak hidegtől rózsás arccal, miközben előrehajolva kacéran kormányozták lovaikat. A gyeplők lengtek ide s oda, a kicsi jég csilingelt a vaspántos kerekek alatt. Itt! itt! – Csatakos virradat! Az óra hangosan ketyegni kezdett, szorítsd a combjaid közé, rivallták nénéim, és csavard a szoknyádba azt a rohadt órát. Most a csend a legfőbb szükségünk.”

Az idézett részben három felismerhető idézet szerepel. (Legalábbis én hármat ismerlek fel, és nem lehetek biztos benne, hogy több nincs.) Mindhárom Pilinszky Jánostól való. Az elsőre könnyű rábukkanni: *a csend törékeny és üres* szavak az *Őszi vázlat* című versből kerültek ide. A jellegzetes tiszta jambikus lejtés azonnal felhívja magára a figyelmet. A költemény is jól ismert, Esterházy máshol is idézi (*Függő* – a szöveg idézteit is jelöli, sőt a szóban forgó Pilinszky-verset teljes terjedelmében mellékeli a *Bevezetés a szépirodalomba*, 206.). A *csatakos virradat* kifejezésre sem nehéz rátalálni, az *Utószó* zárószavai ismerősen csengenek minden versolvasónak. A jelzős kifejezés annyira egyedi, hogy azonnal Pilinszkyt juttatja eszünkbe. Nemcsak amiatt, mert ismerjük a verset, ahonnan való, hanem azért is, mert jellegzetes Pilinszky-s jelentéssűrítő metonimikus kifejezés. A harmadik idézet már fogósabb, ez ugyanis nem versből, hanem egy Pilinszky-drámából való. A *Gyerekek és katonák* című színdarab III. képében szerepel. *Az óra hangosan ketyegni kezd* – szerzői utasítás, majd az egyik szereplő szövege a *Szorítsd a combjaid közé és csavard a szoknyádba azt a rohadt órát. Most a csend a legfőbb szükségünk*. A *rivallták nénéim* Esterházy betoldása. A torzított idézetet különösen nehéz felfedezni, és nem csak azért, mert a drámaszöveg kevésbé ismert, mint a költemények. Az is nehezíti a felismerést, hogy a szövegrész teljesen természetes módon olvad bele a regény cselekménymenetébe. A szoknyába csavart óra hihető, mert a re-

gényben lányok ébredéséről van szó. Először fel sem merül a gyanúja annak, hogy vendégszöveggel állunk szemben.

Erdemes ebből a szempontból megvizsgálni a *csatakos virradat* kifejezést is. A regény szövege felől értelmezve a *virradat* illeszkedik a hajnali eseménysorhoz. A *csatakos* jelző itt is metonimikus, jelentéssűrítő szerepet kap. Egyrészt az együtt alvó, ébredező lányok csapzottak, s ettől lesz a reggeli hangulat *csatakos*. Erre a mozzanatra többször is utal a szöveg: „Ó, hányszor reggelente a sok ébredés néném forró és puha hasán! [...] De reggelre forró volt és pihés a hasuk, és orcám köldökükön melegedett ismét ébredéskor.” Másrészt már a regény második bekezdésében feltűnnek a fuharosok lovai: „A spaletták vékony részén a meghajszolt lovak habos zabláit ...” A lovakra is illik a *csatakos* jelző. A két jelentésmozzanat érintkezik, hol a játékosan erotikus, hol a naturalisztikus mozzanat erősödik fel. A szó billeg.

Pilinszky versében egyértelműbb a helyzet: „a lovasok zuhogó, sűrű trappban / megjönnek a csatakos virradatban.” Itt egyértelműen a lovak csapzottak, meghajszoltak. Am ennél jóval több is tudható. Az *Utószó* egy másik nagy Pilinszky-vers, az *Apokrif* utószava. Kezdőversszakában megidézi a másik vers zárlatát, hangulatában, motívumaiban illeszkedik hozzá. A világvégi vízió szereplői nem mások tehát, mint az apokaliptikus lovasai. A meghajszolt lovak itt a végítélet könyörtelenségét, kegyetlenségét látatják.

Ha a posztmodern idézéstechnikáról elmondottakat komolyan vesszük, akkor a *Fuharosok* értelmezésénél számolnunk kell ezzel a legutóbbi jelentéssíkkal is. A regény hangulatához illeszkedő mozzanatra leltünk, hiszen a fuharosokhoz folyamatosan a brutális erő, kegyetlenség, könyörtelenség kapcsolódik. Meggyilkolják a kutyákat, leteperik a lányokat. A regény értelmezői közül sokan érvényesítik a keresztény szimbolikát, ahol a fuharosok egyenesen a Sátán megtestesítői (például Szörényi László szövegértelmezése). A Pilinszky-vers *virradata* az a pillanat, mielőtt a semmi napja megjelenik, mielőtt az apokaliptikus lovasok megérkeznének. Vagyis a következő nap a végítélet napja. Az Esterházy-regényben ez a végítélet átértelmeződik, de a *virradat* szó jelentése megmarad. Olyan hajnal, ami után megérkeznek a lovasok, majd bekövetkezik a katasztrófa.

Egy finomabb motívumelemzés még arra is figyelhetne, hogy mi a szerepe az öltözésnek-vetkőzésnek a két műben, vagy hogy milyen további mozzanatok feleltethetők meg egymásnak. Egyáltalán nem lepne meg, ha az *Utószó*, az *Apokrif* és további Pilinszky-versek nyújtanának párhuzamos értelmezési lehetőséget a *Fuharosok* szövegéhez. Nagyon valószínű, hogy Esterházy nem csupán szavakat idézett.

*

A *csatakos virradat* szókapcsolatnak azonban van egy eddig még nem említett jelentéssíkja is. Ez ugyanis egy Kosztolányi Dezső-vers címe. Erdemes rá, hogy alaposabban is szemügyre vegyük, idézzük teljes terjedelmében:

CSATAKOS VIRRADAT

*Reggelre minden ferde lesz
és széttörik ezer darabbá.
Ó, költők, hol van, ki az éj
tündéri tükrét összerakná?*

*Csak köd kísért most és halál,
a kávéház égboltja szürke,
s mint egy kialudt égi test,
úgy bámul üresen az úrbe.*

*Meggyszínű selyme is fakó,
szívembe fáj bitang magánya,
de nézz reá és gazdagodj,
az éj s a szív a bányá, bányá.*

*Egy ember ballag csöndesen,
az éjszakától megveretve
s viszi-viszi a bánatát
föl az ötödik emeletre.*

*Görnyed, mint egy tehervivő,
baljós szeme meredve pillant,
bámulja a hideg falat,
a piszkos, lépcsőházi villanyt.*

*Egy kocsí megy a köruton,
batárja éji gyászmenetnek.
Ki a halottja? Nem tudom.
Hull a köd. Tüskölnek. Temetnek.*

*Hol vannak most az angyalok,
a színésznők s más annyi csillag?
A téli aszfalt peremén
a lányok hosszú ingbe sírnak.*

Először is az tűnik fel a cím értelmezésekor, hogy a kifejezés sokkal konkrétabb. Egy városi hajnal leírását kapjuk. Mintha a *Körúti hajnal* párdarabja lenne a vers. Tóth Árpád meleg színekkel festi a reggelt, Kosztolányi épp megfordítva, a szürkesége felett komorodik el. Nyoma sincs annak, hogy a hajnal valaminek az előzménye lenne. A vers visszatekint az éjszakára, az értékek elvesztése feletti fájdalomnak ad hangot. Nem nyitány ez, hanem zárlat.

Sem Pilinszky felé, sem Esterházy felé nem látunk kapcsolódó szálát. Mielőtt gondosabban utánajárnánk, hogyan épül fel a Kosztolányi-vers, szögezzük le: Esterházy valószínűleg szándékolatlanul idézi. Nem szerepelteti a regény végén lévő felsorolás-

ban a költőt, számára a *csatakos virradat* Pilinszky kifejezése. Ez már csak azért is furcsa, mert Esterházy számtalanszor használ más szövegeiben Kosztolányi-idézeteket. A *Függő* főszereplője, K. egyenesen Kosztolányi alakmásának tekinthető. A *Bevezetés a szépirodalomba* széljegyzetei mutatják, hogy egymást érik a Kosztolányi-vendégszövegek. Meglepő, hogy jelen esetben a *Fuvarosok* nem játszik rá erre a versre.

Hasonló módon azt gondolhatjuk, hogy Pilinszky is szándékolatlanul idéz. Kosztolányi versében nyoma sincs apokaliptikus vízióknak, biblikus hangulatnak. Mintha bizony az történt volna, hogy a Kosztolányi-verscím *nem* használta el a magyar nyelv e kifejezését, Pilinszky viszont olyan kiemelt, hangsúlyos helyen alkalmazta, hogy ettől kezdve már *csak* az ő tulajdonának tekinthető.

Nos, a helyzet majdnem így is áll.

De térjünk vissza Kosztolányi szövegéhez. A *virradat* már a vers címében jelzi az ábrázolt időpontot. Az első versszakban erre felel a *reggel*, a másodikban a *most* és az *úr*, a harmadikban az *éj*, a negyedikben az *éjszaka*, az ötödikben a *villany*, a hatodikban az *éji*, végül a hetedikben a *csillag*. Mitől *csatakos* ez a hajnal? Más utalást nem találunk rá, mint a második és hatodik versszak *köd* szavát. A szimmetrikusan elhelyezkedő köd-motívum kiegészíthető a zárószakasz *téli aszfalt* kifejezésével, s máris előttünk áll egy novemberi nyirkos hajnal képe. A *csatakos virradat* tehát jelenthet lucskos, nedves, ködös, hideg hajnalt. A jelzős szerkezet tehát a környezetre, az időjárásra utal. Van-e némi esély rá, hogy a vers szereplőire vonatkoztassuk a jelzőt? A kávéházak vendégei, a színésznők, a lányok részesei lehettek valami alkoholgőzös, fülledt, parfümös, erotikus, párák, átmulatott éjszakának is – ekkor a *csatakos* állapot érthető lenne rájuk. Am a szöveg ennél kopárabb, hidegebb, baljóslatúbb. Nincs olyan kapcsolóelem, mely a címet ekként vonná be a vers jelentésébe. (Talán csak az első sor *ferde* szava utalhatna arra, hogy a hajnalt szédült, bódult állapotban érzékeljük.) A *Fuvarosok* reggeli lány-szibongását tehát kirekeszthetjük az értelmezésből.

Az első versszak ezer darabra tört tükörnek nevezi az éjszakát. A *tündéri tükör* erős alliterációja megteremti az éjszaka pozitív hangulatát, a varázslatos éjt. Ez a mesés világ sejlik fel a költemény végén is, ahol a színésznőket azonosítja angyalokkal, és talán a csillag egyszerre jelenti az égbolt és a városi éjszaka csillogását. (Bizonyos, hogy a *csillag* szó ekkor még nem jelent sztárt.) A keretes szerkezetet egy másik szimmetrikus mozzanat is erősíti. A nyitóstrófa költő kérdése: „Hol van, ki az éj / tündéri tükrét összerakná?”, a záróversszaké: „Hol vannak most az angyalok, / a színésznők s más annyi csillag?” Mindkét kérdés arra irányul, hogy *Hol van? Hova lett?* ami eltűnt, ami elmúlt. Ez a költészet egyik örök toposza, *Ubi sunt?* formulának hívják. Villon *Hová lett a tavalyi hó?* kérdésétől Kölcsey: *Zrínyi dala* című versén át, Arany: *Hová lettél, hová levél, oh, lelkelem ifjusága?* refrénjéig lehetne sorolni a példákat. A *Hol van? Hova lett?* kérdés mindig a mulandóságot, hiabavalóságot jeleníti meg. A válasz kimondatlanul is az, hogy: elmúlt, eltűnt, elpusztult, nincs már és soha nem is lesz már. Kosztolányinál most úgy érthetjük, hogy a reggel elérkeztevel az éjszaka minden pompája végérvényesen elmúlik. Nincs, aki a tükröt összerakhatná. Szembeállítja tehát az értéktelített éjt és az értékfosztott nappalt, a varázslatos mesét és a kijózanító valóságot. A kérdésekre adható válasz egy ponton megdőbbentő. Hogy milyen végérvényességgel teszi múlt időbe a boldogságot.

A második versszak a *köd* motívumával indul. Már említettük, hogy a hatodik strófa szimmetrikusan ismétli ezt a képet. A *tündér – angyal* megfelelés, a két költői kérdés elhelyezése, illetve a kétszeres *köd*-kép mind arra mutatnak, hogy a költemény

tükörszimmetrikus felépítésű. Ennek megfelelően viselkedik a következő mozzanat is, egyszerre bukkan fel itt, és a megfelelő párversszakban. A második strófa *halál* szavára a hatodik *halott* szava felel, illetve a *gyászmenet*, *temetnek* szavak. Nem világos, hogy ez a *temetés* mennyire konkrét kép. A vers elején a *halál* még érthető általánosan. Hideg, téli, ködös hajnal és *halál*. Hangulati egyezés köti össze őket. Idevillan Vörösmarty híres sora az *Előszóból*: „Most tél van és csend és hó és halál.” Kosztolányi verséből hiányzik a hó. Nincs hangsúlyosan tél. Es csend sincs. *Tülkölnek. Temetnek.*

A kopár, halotti hangulatot erősíti a második strófa *szürke* színe. A kávéház amúgy barátságos helyszín lenne, de most üres. Az úr kopársága, üressége jellemzi. Kiadásomban (Századvég, 1993, a szöveget gondozta Réz Pál) az *égi test* különírva szerepel, de nyilván *kialudt égitest* értelemben. Megint egy Vörösmarty-allúzió a *Vén cigányból*: „A vak csillag, ez a nyomorú föld, / Hadd forogjon keserű levében ...”. A következő versszak a színhasználat miatt szorosan idevonható. A *meggyszínű selyem* vélhetően a kávéház kárpítja. Reggelre ezt sem az éjszakai világítás sárgás aranya melegíti, hanem a hideg, sápadt virradat miatt *fakó*. A *szürke égbolt* kifejezés azonban megbillenti az értelmezést. Ha a második strófa égboltja a valódi égbolt, akkor nem a kávéháznak van meggyszínű selyme, hanem a címben megjelölt *virradatnak*. Hajnalpír. Ha viszont a selyem valódi, akkor a korábbi égbolt minősül át kopott, *szürke* mennyezetté. Mintha lényegtelenne válna a kint és a bent, felcserélhetőek, egyformán kopottak és üresek.

Ez az üresség, a magány a kulcsszava a harmadik szakasznak. A *bitang* jelző fokozó értelmű, emellett azt is érzékelteti, hogy az én mennyire kiszolgáltatott. Itt jelenik meg a versben először a lírai alany. A *szívembe* szó elárulja, hogy a magány, az értékfosztottság az én-t érinti fájdalommal. A vers tehát nem tárgyiasítja a látványt, hanem kijelöli a nézőpontot. Az első versszak *költők* megszólításával egyeztetve ezt úgy azonosíthatjuk, mint annak a költőnek a nézőpontja, aki e sorokat írja. Még egyszerűbben szólva: a lírai én azonos Kosztolányival. Mindezzel persze nem azt akarjuk mondani, hogy egyszerű élménylírát olvasunk, csak azt, hogy Kosztolányi elvállal egy narrátori pozíciót, megjelöli magát, mint szemlélőt. És rögtön ezt követően kijelöli a címzett helyét is, a *nézz reá és gazdagodj* rész igéi megszólítják az olvasót. Én és te – mondja a költő – én mondom el neked. „Elmondanám én ezt neked.” – kezdi majd közismert és ugyancsak hajnali versét, a *Hajnali részegséget*.

A felszólítás, hogy az olvasó gazdagodjon, csak úgy érthető, hogy még ennek a bánatos, magányos, barátságtalan virradatnak is megvan a maga tanulsága. Itt a példa, okulj kedves olvasó, innen megtanulható, hogy két helyen lelhető fel valódi érték, a *szív* és az *éj* rejtik a kincseket. A *bánya* ebben kontextusban kincsesbányát, tárházat jelent. Furcsa hatása a gemináció. Elsőre esetlennnek tűnik, mintha bizony a sor szótag-száma kívánná csupán, hogy a költő megismételje a szót. Nem indokolja a kétszerezést érzelmi felfokozottság, nem indulat diktálja a szavakat, nem felkiáltás, nem jajszó. Indokolhatja ravasz retorika, miszerint az egyik *bánya* a szívhez, a másik az éjhez tartozna. Ám nem lehetetlen, hogy a *bánya* egyszerre jelent tárházat, és üres helyet. Az üresség a szív magánya, és az éjszaka sötét ürje. És a szó ennek megfelelően kondul bennük, hosszan visszhangozva ...

A negyedik versszak szakít az éppen csak kialakított nézőponttal. Az ötödik emeletre ballagó embert már nem a költő látja, nem tartozik a hajnali város külső látványához. Csak tudunk róla. Kívülről látjuk, ám a magány erre az emberre is érvényes, így nem lehet a közelében megfigyelő. A vers harmadik személyben beszél róla, és az igék harmadik személyű alakjai tudatják, hogy folyamatosan, az ötödik versszak vé-

gégig erről az emberről van szó. Ellenpontot alkot az előző stófa mélysége (*bánya*) és a mostani magassága (*ötödik emelet*). A felfelé haladó mozgás lassú, ezt a *viszi-viszi* gemináció érzékelteti. Az ember állapotát a *megveretve, bánat, görnyed, meredve pillant* kifejezések írják le. A *hideg fal*, és a *piszkos, lépcsőházi villany* a belső állapot külső megfelelői. Komor, lepusztult, sivár helyszín felel meg az elgyötört, a bánatot teherként cipelő, baljós pillantású ember érzéseinek. A negyedik és ötödik szakasz szoros tartalmi kapcsolata megbontja a versről eddig kialakított szerkezeti elképzelésünket. Arra számíthattunk a keretes szerkezet nyomán, hogy a negyedik stófában középpontot találunk. Ha ilyenre kellene vadászni, leginkább a *bánat* szót emelhetnénk ki, mint a vers tónusának kulcsszavát. Ám a negyedik és ötödik stófa együvértartozása miatt inkább feladjuk korábbi elképzelésünket, és visszafelé haladva megállapítjuk, hogy hasonlóan kapcsolható össze a második és harmadik stófa. Ott a kávéház képe köré szerveződnek a sorok. A lépcsőházban azonban nem a színek (*szürke, meggyzsinú*) festik a környezetet, hanem a fény (*piszkos villany*) és a hőérzet (*hideg fal*).

A következő stófában kilépünk a szabadba. A vers eddig feltérképezett logikája visszaállítja a szimmetriát: *éj – kávéház – szív – bánat – lépcsőház – körút – csillagok*. A határtalanból indul, konkrét helyszínt rajzol, belső érzelmet ábrázol, majd bejárja ugyanezt a vonulatot visszafelé. A chiasztikus szerkesztés nem érvényesül számtani pontossággal, bár az elemzés elején épp a keret pontos megfeleléseire mutattunk rá. A költemény közepe azonban eltér ettől a tervtől, nem szigorú szimmetriával, de mégis megtartja a gondolati ívet. (Teljesen szabályossá akkor válna a vers, ha beiktatnánk egy versszakot a jelenlegi ötödik sor után. Ekkor a következő ábrát rajzolhatnánk fel:

1. *Éj, tündér, költői kérdés*
2. *Köd, halál, – – –*
3. 4. – *Kávéház, magány*
5. 6. *Bánat, lépcsőház*
7. *Köd, halál*
8. *Csillag, angyal, költői kérdés*

A gondolatjelek azt mutatják, hová kellene négy sort pótolni, hogy a szimmetrikus szerkezetet létrehozzuk. Ennek híján a vers csak 7 szakaszból áll, és a fiktív 2., 3., 4. stófának a valóságban a költemény 2., 3. szakasza felel meg.)

Eddig nem tértünk ki a vers formájára. Jambikus lejtésű, a sorok szótagszáma: 8, 9, 8, 9. Ennek megfelelő a rím szerkezet: x, a, x, a, vagyis a költemény félrímes, négyes-, ötödféles jambusokból áll. Érdemes megfigyelni, és emiatt tértünk ki éppen ezen a helyen a formára, hogy miféle tájnyelvi ejtést erősít a jambikus sor. A hatodik stófa első két sora ritmizálva így fest:

- ◡ ◡ ◡ ◡ ◡◡ -

Egy kocsi megy a körúton

◡ - ◡ - ◡ - ◡ - -

Batárja éji gyászmenetnek

A második sor tökéletes ritmusú, négy jambust (◡ -) követ egy csonka láb. Az első sor azonban szinte csupa rövid szótagot tartalmaz. Ezen a helyzeten azonban módosít a *körút* szó pesties ejtémódja. A dunántúli ejtémódnak megfelelően az *út* szó u-

ja rövid, és ezt az ékezetlenség is mutatja. Emellett azonban a *kör* szó ő-je hosszan ejtett! *Körút*. Ez az ejtés mód a mai napig megfigyelhető. Ami Szegeden *körút*, az Pesten *kőrút*.

A hatodik strófa egy, a hajnali utcán haladó kocsit mutat. Ugyanúgy nem tudunk meg semmit róla, mint a lépcsőkön ballagó emberről. Egy ember – egy kocsi. A költő itt ismét megjelenik, ő látja az utcán haladó járművet. Vélhetően ő az, aki gyászmenet batárjának látja. A kocsi minden bizonnyal fekete. De talán csak a rideg hajnal hangulata alakítja halottas batárrá. Az éji gyászmenet már nem valóságos látvány. A kocsi egyedül halad, a képzelet vetíti mellé a gyászmenetet. A költemény logikája szerint magának az éjszakának a haláláról esik itt szó. A halál személytelenségét fogalmazza meg a kérdés és a válasz. A temetés ködbe vész, csak a túlkölés durva hangja szűrődik át rajta. A záró sor rövid mondatai véglegességet, szomorúságot sugallnak.

Es ezzel visszaérkeztünk a kezdőponthoz, a nyitány tündéreihez. Hová tűntek az angyalok? Mintha a Kosztolányi-líra örök kérdése visszhangozna itt is, hová lett a gyermekkor, a mesék, a boldogság? Helyettük csak városi kopárság (*aszfalt*), hideg (*téli*) és bánat (*sírnak*) maradt. Az angyalok–lányok fogalompár egyszerre ellentét és párhuzam.

A szöveg értelmezése során számos belső összefüggésre felfigyeltünk. Megpróbáltuk feltérképezni a költemény szerkezetét. Igyekeztünk a címet is megmagyarázni. Mégis hiányérzetünk van. Miért íródott ez a vers? Mi váltotta ki? Miért érezte Kosztolányi fontosnak ezt a hangulatot? Egyszerűen egy késő őszi, kora téli, fázós, bánatos hajnal hangulati lenyomata lenne?

Ez a legutóbbi kérdés talán megválaszolható. Hiszen Kosztolányi verseit lapozgatva megállapíthatjuk, hogy általában miféle versötletek kerekednek költeménnyé, s hogy ezek milyen verskörnyezetben keletkeznek. Nyilván irányadó, ha azt látjuk, hogy impresszionista hangulatversek között bukkan fel. A *Csatakos virradat* a *Mák* című kötetben jelent meg. Környezetében olyan borongós hangulatú darabokat találunk, mint a *Hideg*. Csak az első hat strófáját idézzük:

*Furcsa est ez, néma, hűvös,
a szobánkban újra búvös
lámpa ég.*

*Fűtenek is innen-onnan
s rémlik a körúti lombban
fönn az ég.*

*Istenem, mi végre élek?
Dúdorászok, árva lélek,
egymagam.*

*A mesék arany kastélya
és a cukros, piros téa
merre van?*

*Nem merek a ködbe nézni,
sárga gallyakat idézni
soha már.*

*Aki vén, az mint az ős fáj,
mint a hervatag, esős táj
s a halál.*

Nemcsak a borongós, fázós hangulat azonos. Megfogalmazódik a *Mi végre élek?* kérdése, sőt az *Ubi sunt?* formula ugyanúgy kérdez rá a gyerekkor véglegesen tovatűnt meséire, rekvizitumaira. A köd hasonló balsejtelemmel jeleníti meg a halált.

Ugyanígy felbukkan a halál a *Szeszélyes futamok a holdról* soraiban, a *Délutáni elmélkedésben*, *A rossz élet*, az *Őszi síp* vagy a disszonáns hangú *Skála* című versekben. A kötet legismertebb verse, az *Akarsz-e játszani?* sem kivétel: „Akarsz-e élni, élni mindörökkön, / játékban élni, mely valóra vált? / Virágok közt feküdni lenn a földön / s akarsz, akarsz-e játszani halált?”

Maga a kötet cím is komor hangulatú. Általában a *Mérgek litániája* című vershez szokás kapcsolni, melyben a gyilkos szerek sorában (*ópium, atropin, arzén, antipyrin, koffein, veronál, morfium, nikotin, alkohol*) első helyet foglal el a mákból készült ópium. Ebben a korban sajátos kultusza volt a kábító hatású szereknek. Az egész Európát érintő hullám kezdőpontjaként Thomas de Quincey művét, az *Egy angol ópiumevő vallomásai*-t szokás megjelölni, őt követően számos ismert név sorolható még, Poe, Baudelaire, Rimbaud, a magyarok közül pedig Csáth Géza. Kosztolányi unokatestvérenek *Ópium* című novellájáról, s ezen belül a pusztító szerek kultuszáról Keresztúrszky Ida írt remek tanulmányt (*Az örök áfium – Megalkotható-e Csáth Géza Ópium című novellájának új olvasata?* Palimpszeszt, 5. szám. elektronikus formában: http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/05_szam/04.htm).

A mérgeknek és kábító hatású szereknek sok közülük van a szecesszió halálkultuszához. A századforduló művészi témái között feltűnő a halálvágy (például Vajda János: *A vaáli erdőben*, *Nádas tavon*), és a halálközeli dekadens életérzés (Ady Endre: *Lédával a bálban*, *A Halál rokona*). A *Mák* kötet cím ehhez a vonulathoz kapcsolható. (Nem tudom megállni, hogy ne idézzem Kosztolányi Ady-kritikájából, *Az írástudatlanok árulásából* a kínálkozó szójátékot: „A nagybetűs szavak titkos jelképek gyanánt szakadatlanul ismétlődnek verseiben. Nemegyszer ezt olvassuk: *Mák*, ami nem az ismert növény, hanem a „ma” többes száma, s egy ízben ezt is olvassuk: „életemnek csak *mája* fázik”, ami nem az ismert epeválasztó szerv, hanem a „ma” egyes száma.”)

A kötetben felbukkanó halálversek azonban nem igazodnak ehhez a szecessziós vonulathoz. Nem halálvágyról, hanem halálfélelelről beszélnek. Elégikusak, szomorúak, fájdalmasak. Kosztolányi ellenpontozásából világos, hogy a halállal szemben boldogság, örömteli gyerekkor, játék, mese, varázslat áll. Ezek elvesztése mérhetetlen fájdalommal tölti el. Lehet, hogy időnként a játékosság, a forma modorossá teszi, ez azonban soha nem takarja el a valódi helyzetet, hogy legbelül vacogva fél.

Közelítsünk tehát megint másként. Figyeljünk a vers keletkezési időpontjára: 1914. Beszédes évszám, és még beszédesebbé tehetjük, ha idézzük a *Mák* lapjairól a július 30-án keletkezett *Öcsém* című vers első szakaszát:

*Az én öcsém mostan katona a határon,
a szerb hegyek mentén Ferenc József bakája,
szívdobbanásommal mérek fel minden éjet,
lámpákat gyűjtök és így gondolok reája.*

Ez az életrajzi mozzanat sokmindent megmagyaráz. Világos, hogy 1914 késő őszen, a világháború kitörését követően Kosztolányi másként élte meg a hajnali komorságot, mint egyébkor. A közelítő tél (nem lehet ártatlanul beszélni) borongós, ködös hangulata különös, súlyos, és szívszorító mellékjelentést kap, ha tudjuk, hogy konkrét félelem áll mögötte. A 20. század lírikusait a két világháború döbentette rá arra, hogy a halál nem csupán a századfordulós líra eljátszható szereplehetősége. Az iszonytató, tömeges halál olyan morális krízishez vezetett a művészetben, mint amilyen például Pilinszky János költészete. Nem kell Kosztolányi életrajzát alaposabban bevonnunk a vizsgálatba. A *Csatakos virradat* értelmezéséhez éppen elegendő az a lökés, hogy megértsük, mi áll a *halál* szó mögött.

A szituáció átértelmezi a verset. Nem válik háborús költeménnyé, erről szó sincs. De a címbe li virradat bizonyosan feltöltődik baljós sejtelemmel, és ezzel megteremtődik a hajnal utáni időszak, a nappal alapjelentése. A nappal az a valóságos, ténylegesen létező időszak, ami bármi rosszat hozhat, amitől félni lehet. Ebben az értelmezésben a *csatakos virradat* valaminek a nyitányává válik. Eddig éppen azt érzékeltük, hogy csupán zárlat. Most érthető, hogy miért nem csak az. Végérvényesen lezár egy korábbi időszakot. Korábban nem értettük, miért teszi végérvényesen. Miféle múlt nem érhető el többé? Gyerekkor? Varázsvilág? Így már értelmezhetjük úgy, hogy nem tehetjük meg nem történtté a jelent.

A vers legelején még nincsen szó évszakokról. Csak a széttört tükör mutatja, hogy valami véget ért. A második szakasz köddel teli képe hozza meg az őszt, hogy a záróstrófában érzük el a telet. Fokozatosan komorodik el a költemény. Először csak az üresség, a magány, a bánat jelenik meg, aztán szinte víziószerűen a gyászmenet és a temetés.

*

Visszakanyarodhatunk az *Utószó* és a *Fuharosok* szövegvilága felé. Beláttuk, hogy Kosztolányi verse sem csupán az éjszaka zárata, hanem a rákövetkező, gondokkal, félelmekkel, halállal terhelt nappal borzongató nyitánya. Így, nyitóhelyzetben, már sokkal inkább rokonítható a két későbbi művel. Pilinszky apokaliptikus lovasai, vagy a fuharosok ugyanúgy fenyegetést jelentenek, mint Kosztolányi fogvacogtató jelene. Mindhárom mű mögött a pusztulás, a végítélet, a halál lappang.

Kínálkozik a lehetőség, hogy ezek után megvizsgáljuk az *Apokrif* és az *Utószó* képeit, költői eszközeit. Bizonyosan találni lehetne olyan mozzanatokot, melyek még szorosabbá fűzik a két mű között a kapcsolatot. Ilyen például a *magány*, a *tükör*, vagy az *Utószó* egy szép sora: „A falakon hideg lobog.” Azt is tekinthetjük párhuzamnak, hogy „A fény, a csend, az ítélet csörömpöl” – „Hull a köd. Tülkölnek. Temetnek.” Kosztolányi versében a téli aszfalt peremén sírnak a lányok. Pilinszky későbbi versében ugyanúgy tél van: „Segítsetek hófödte háztetőik!” Sőt, előremérészkedhetünk Esterházy szövegvilágáig, a *Fuharosok* lapjain „porlik a jeges udvar”, „jég csilingel a vaspántos kerek alatt”. A lányok *tükörben* szépítkeznek, és előbukkan a *magány* motívuma is.

Van-e jogosultsága az ilyen szövegösszevetésnek?

Két ok miatt feltétlenül. Egyrészt sohasem lehetünk biztosak abban, hogy a hasonlóságok pusztán a véletlen művei. Fennáll az a lehetőség, hogy a későbbi mű szerzője szándékosan, sőt szándékosan burkoltan játszik rá egy korábbi műre. Megengedhető az a gondolatmenet, hogy Pilinszky szerette ezt a Kosztolányi-verset, és ennek szavai, képei akarva-akaratlanul beleszövődtek verseibe, nyelvhasználatába, képi világába. Ugyanígy az sem képtelen állítás, hogy Esterházy tudott a Kosztolányi-versről, de szándékosan hallgat róla, rejtve hagyja. Nem tehetünk úgy, mintha efféle idézés bárki számára is tiltva lenne. Miután pedig nem tudjuk bizonyossággal kizárni az értelmezési lehetőségek köréből az 1914-es verset, a leghelyesebb, ha számolunk vele.

A valószínűség persze amellet szól, hogy mindkét esetben szándékolatlan idézés történt. Ezért a műértelmezés során a fennálló valószínűségnek megfelelő súllyal és erővel kell érvényesíteni intertextuális megfigyeléseinket. Hiba lenne túl nagy jelentőséget tulajdonítani a szövegek kapcsolatának, hiszen ez teljesen tévútra viheti a gondolatmenetet.

A második ok, ami miatt jogunkban áll a látszólag szándékolatlan idézés nyomába eredni, abból a helyzetből fakad, hogy felismertük a szövegek kapcsolatát. Lehet, hogy a szerző szándékolatlanul idéz, de ha az olvasó egyszer már feltételezett egy szövegkapcsolatot, ha akarja, ha nem, már nem szabadulhat tőle. A megteremtett olvasat hozzátapad a szöveg jelentéséhez, és onnan számára már le nem választható. Tehet úgy az értelmező, mintha nem venne tudomást az idézetről, de a tény, hogy mégis tud róla, befolyásolni fogja a műről alkotott véleményét.

Választott szövegeinkhez visszatérve: hiába gyanítjuk azt, hogy sem Pilinszky, sem Esterházy nem játszott rá szándékosan a Kosztolányi-versre, valahányszor a *csatakos virradat* képhez érünk, akarjuk, vagy sem, rá fog vetítődni az értelmezésre 1914 ködös, magányos, halálközeli hajnala. Márpedig az nem becsületes értelmezés, amelyik nem őszinte.

A költő felelőssége, hogy milyen szavakat, képeket használ. Ez a felelősség azonban nem csak arra terjed ki, hogy saját gondolatait, érzéseit megfelelően fejezze ki, hanem arra is, hogy ettől kezdve ezek a szavak és képek szellemi tulajdonává válnak. Ha a műve napvilágot lát, azzal olyan jel-jelölt viszony jön létre, ami visszafelé is működik. A jelölt, a megfogalmazott gondolat, kép fog jelölőként viselkedni, és megbélyegzi magát a jelet, a felhasznált szavakat, kifejezéseket.

Ha Baudelaire albatrosza fészekrakásba kezd, legyen ez akár a Falkland-szigeteken is, akkor bizony végérvényesen befészkel magát a hagyományba és ezen keresztül az összes későbbi mű olvasati lehetőségei közé.